

A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

STUDIA
ARCHAEOLOGICA
VIII.

SZEGED • 2 0 0 2

A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

S T U D I A
ARCHAEOLOGICA
VIII.

SZEGED • 2 0 0 2

A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE – STUDIA ARCHAEOLOGICA VIII.

DOLGOZATOK A MÓRA FERENC MÚZEUM RÉGÉSZETI OSZTÁLYA ÉS AZ MFM-SZTE
RÉGÉSZETI TANSZÉKE KÖRÉBŐL

A tanulmányok lektorai:

ECSEDY István	NAGY Margit
HONTI Szilvia	PITI Ferenc
KOVÁCS László	RÉVÉSZ László
KULCSÁR Valéria	V. SZABÓ Gábor
LŐRINCZY Gábor	TORMA István
MÜLLER Róbert	H. TÓTH Elvira
VÁLYI Katalin	

Szerkesztették:

BENDE Livia – LŐRINCZY Gábor

A német szöveget fordította:

H. SIMON Katalin

Borító:

ÖLVECZKY Gábor

Grafika:

CZABARKA Zsuzsa

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alapprogram Múzeumi Kollégiuma
és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatta

Szerkesztőség: 6720 ☒ Szeged, Roosevelttér 1–3. ☎ 62/549-040 • Fax: 62/549-061

E-mail: l_bende@mfm.u-szeged.hu, lorinczy@mfm.u-szeged.hu

TARTALOM — INHALT — CONTENTS

BONDÁR Mária: <i>A badeni kultúra kutatási helyzete Magyarországon (Vázlat)</i>	7
<i>Der Forschungsstand der Badener Kultur in Ungarn (Abriß)</i>	23
TÓTH Katalin: <i>Kora bronzkori temetkezések Szeged-Kiskundorozsma határában</i>	31
<i>Frühbronzezeitliche Bestattungen in der Gemarkung von Szeged-Kiskundorozsma</i>	58
BENDE Livia – LŐRINCZY Gábor: <i>Kora bronzkori temető és település a kiskundorozsmai Hosszúhát-halmon</i>	77
<i>Ein Gräberfeld und eine Siedlung aus der Frühbronzezeit auf dem Hosszúhát-Hügel in Kiskundorozsma</i>	90
KOC SIS S. Gábor – MARCSIK Antónia – TAJTI János: <i>A Kiskundorozsma-hosszúhát-halomi 66. — kora bronzkori — sír trepanált koponyájának eseteírása</i>	109
<i>Die Fallbeschreibung des trepanierten Schädels des — frühbronzezeitlichen — Grabes 66 von Kiskundorozsma-Hosszúhát-Hügel</i>	111
K. ZOFFMANN Zsuzsanna: <i>Szeged környéki kora bronzkori temetkezések embertani leletei a Tisza jobb partjáról</i>	113
<i>Anthropologische Funde von frühbronzezeitlichen Bestattungen in der Umgebung von Szeged, am rechten Ufer der Theiß.</i>	118
P. FISCHL Klára – KISS Viktória: <i>A Vattina-kultúra kutatása és északi kapcsolatainak kérdése</i>	125
<i>Die Forschung der Vattina-Kultur und die Frage ihrer nördlichen Verbindungen</i>	142
MÁRTON András – PROHÁSZKA Péter: <i>Kritikai észrevételek az osztrópataki I. lelet ezüst asztragaloszfibulájához</i>	147
<i>Kritische Bemerkungen zur silbernen Astragalosfibel des Fundes I von Osztrópataka</i>	153
VÖRÖS Gabriella: <i>A vaskúti szarmata halmok leletei (Adatok a szarmata koporsók és gerendakamrák köréhez)</i>	157
<i>Die Funde der sarmatischen Hügel von Vaskút (Angaben zum Kreis der sarmatischen Särge und Balkenkammern)</i>	167
STRAUB Péter: <i>5. századi tömegsírok Keszthely-Fenékpusztán</i>	177
<i>Massengräber aus dem 5. Jahrhundert in Keszthely-Fenékpuszta</i>	184
TÓTH Gábor: <i>A keszthely-fenékpusztai 5. századi tömegsírok embertani anyaga</i>	201
<i>Das anthropologische Material der Massengräber von Keszthely-Fenékpuszta aus dem 5. Jahrhundert</i>	208
NAGY Margit: <i>A gepida sasfejes csatok és kapcsolataik</i>	209
<i>Die gepidischen Adlerschnallen und ihre Beziehungen</i>	223
HEINRICH-TAMÁSKA Orsolya: <i>Megjegyzések a kora avar kori ötvösművészethez a fogazással díszített leletek kapcsán</i>	245
<i>Bemerkungen zur Feinschmiedetechnik der Frühawarenzeit am Beispiel der zahnschnittverzierten Fundstücke</i>	268
SOMOGYI, Péter: <i>Das „Reitergrab“ von Szeghegy (heute Lovćenac, Serbien) — eine Neubewertung</i> 283	
<i>A szeghegyi (Lovćenac, Serbien) „lovassír” újraértelmezése</i>	289

BALOGH Csilla: <i>Régészeti adatok Bács-Kiskun megye területének kora avar kori történetéhez. Előmunkálatok a Duna–Tisza köze avar kori betelepülésének kérdéseire</i>	291
<i>Archäologische Angaben zur frühawarenzeitlichen Geschichte des Komitates Bács-Kiskun. Vorarbeiten zu den Problemen der Besiedlung des Donau–Theiß-Zwischenstromlandes in der Frühawarenzeit</i>	316
RÓZSA Zoltán: <i>Kora avar sír Tótkomlóson</i>	341
<i>Ein frühawarisches Grab von Tótkomlós</i>	342
VÖRÖS István: <i>Áldozatiállat-maradványok a tótkomlósi avar kori sírban</i>	345
<i>Reste von Opfertieren im awarenzeitlichen Grab von Tótkomlós</i>	346
BENDE Livia – LÖRINCZY Gábor – TÜRK Attila: <i>Honfoglalás kori temetkezés Kiskundorozsma-Hosszúhát-halomról</i>	351
<i>Eine landnahmezeitliche Bestattung von Kiskundorozsma-Hosszúhát-Hügel</i>	382
MARCSIK Antónia – BERECZKI Zsolt: <i>A kiskundorozsmai Hosszúhát-halmon feltárt honfoglalás kori sír csontvázának embertani jellemzése</i>	403
<i>Anthropologische Merkmalanalyse des landnahmezeitlichen Skelettes von Kiskundorozsma-Hosszúhát-Hügel</i>	405
VÖRÖS István: <i>A kiskundorozsmai honfoglalás kori sír lova</i>	407
<i>Das Pferd des landnahmezeitlichen Grabes von Kiskundorozsma</i>	408
LISKA András – MEDGYESI Pál: <i>Honfoglalás kori temető részlete Medgyesegyháza-Kétegyházi út, Homokgödör lelőhelyen</i>	409
<i>Ein Gräberfeldsdetail aus der Landnahmezeit auf dem Fundort Medgyesegyháza-Kétegyházi út, Homokgödör</i>	422
TÖRÖCSIK István: <i>Királyság — egy középkori falu az írott források és a régészeti adatok tükrében</i>	449
<i>Királyság — Ein mittelalterliches Dorf im Lichte der schriftlichen Quellen und archäologischen Angaben</i>	467
† BÓNA István: <i>Somogyi, P.: Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie (Hrsg. F. Daim), Bd 5. Universitätsverlag Wagner, Innsbruck 1997. 181 oldal 182 szöveg közti képpel és 9 elterjedési térképpel</i>	477
BALOGH Csilla: <i>Rosner, Gyula: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd-Bogyiszlói Straße. Monumenta Avarorum Archeologica 3. Hrg.: Garam, É. – Vida, T. Budapest 1999 (165 oldal, 81 tábla, 37 ábra)</i>	481
NAGY Imre: <i>Fabulous Creatures From the Desert Sands: Central Asian Woolen Textiles from the Second Century BC to the Second Century AD. Edited by Dominik Keller and Regula Schorta with contributions by Emma C. Bunker, et al. Riggisberg: Abegg-Stiftung, Riggisberg 2001. 156 p.: ill. 31 cm. Riggisberger Berichte 10</i>	487
<i>A Móra Ferenc Múzeum és az MFM–SzTE Régészeti Tanszék munkatársainak bibliográfiája, 2001.</i>	497
<i>Rövidítések jegyzéke — Abkürzungen — List of Abbreviations</i>	501

**RÉGÉSZETI ADATOK BÁCS-KISKUN MEGYE TERÜLETÉNEK
KORA AVAR KORI TÖRTÉNETÉHEZ.
ELŐMUNKÁLATOK A DUNA–TISZA KÖZE AVAR KORI
BETELEPÜLÉSÉNEK KÉRDÉSEIHEZ**

BALOGH Csilla

Annak ellenére, hogy örvendetes módon évről évre jelentős mértékben nő az avar korral foglalkozó hazai és külföldi tanulmányok és monográfiák száma, mégis számtalan, ma még megnyugtatóan nem tisztázott kérdés áll a korszak kutatói előtt. Ezek sorába tartozik, s minden bizonnyal az egyik legizgalmasabb és legvitatottabb, a Kárpát-medencét 567–568-ban elfoglaló avarság, a bajáni birodalom etnikai összetevőinek, a bizánci forrásokban is említett törzseknek és népcsoportoknak a régészeti azonosítása, s ehhez kapcsolódóan a Kárpát-medence avar kori betelepülésének kérdései. Vitathatatlanok a Tiszántúl kora avar népességének meghatározása terén elért eredmények: temetkezési szokásainak sajátossága és régészeti hagyatéka alapján körvonalazható egy, a belső és közép-ázsiai népcsoportok mellett az avar honfoglalásnál résztvevő, a dél-orosz sztyeppéről származó népesség (CSAL-LÁNY 1934, 211; SOMOGYI 1987; LŐRINCZY 1991, 141–142; LŐRINCZY 1992, 165–166). Az elmúlt évtizedben a Dunántúlról több jelentős temető közzétételére került sor (pl. Szekszárd-Bogyiszlói út, Kölked-Feketekapu-A és B stb.), melyek nagyban hozzájárulnak a dunántúli részek korabeli történeti és régészeti problémáinak új megközelítéséhez, pl. a Dunántúlon a 6–7. századi avar kultúrának jellegzetes, lokális színezetet adó népelemek meghatározásához. Mindeközben az avar birodalom földrajzi

centrumát jelentő Duna–Tisza köze iránti érdeklődés még ma is csak az átlagosnál gazdagabb leletekre, elsősorban a Kunbábony–Bócsa-körre korlátozódik, s emellett a kevésbé attraktív leletegyüttesek számbavétele, feldolgozása nemcsak hogy háttérbe szorul, de legtöbbjük mára a raktárak mélyén a feledés homályába veszett.

Jelen munkában nem vállalkozhatunk arra, hogy e kutatási egyenetlenségeken egy csapásra változtassunk, s ledolgozzuk a Duna–Tisza köze hátrányát, megoldva a kora avar kori történetével kapcsolatosan problémákat. Mindez ugyanis csak egy teljességre törekvő anyaggyűjtés után lesz elvégezhető, a temetkezési rítus és a tárgyi hagyatékok komplex vizsgálatával. Az alábbiakban csak a Duna–Tisza köze középső részén elhelyezkedő Bács-Kiskun megye területén eddig előkerült kora avar kori, illetve kora avar jellegű leletek és temetkezések teljességre törekvő számbavételét végezzük el. Tisztában vagyunk azzal, hogy e mesterségesen kialakított, közigazgatási határvonalon belül felgyűjtött adatok elemzése és értékelése számtalan buktatót rejt magában, megfigyeléseink a Duna–Tisza köze viszonylatában is csak tájékoztató jellegűek lehetnek, és újabb leletek előkerülésével, valamint az anyaggyűjtésnek a Duna–Tisza köze egészére történő kiterjesztésével jelentősen módosulhatnak.

KUTATÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A megye területéről az első ismert kora avar sírlelet vagy sírleletek 1891-ben kerültek elő Fülöpszálláson, melyben préselt övdíszek és kard társágában egy hosszú fülű kengyel is volt (CSAL-LÁNY 1953, 137). A leletek a kecskeméti múzeum régészeti gyűjteményének nagy részével együtt

a háborúk viszontagságai során megsemmisültek. Hasonló sorsra jutott az 1893-ban ismeretlen körülmények között előkerült peszeradácsi lelet is (HAMPEL 1894a, 185–186), melyet hivatalos úton váltott meg a Nemzeti Múzeum. A valószínűleg sírleletből származó tárgyak (nagy méretű, gúlacsüngős

arany fülbevaló, ezüst piperekészlet és a két, ellentétes állású, ezüstlemezből készített P alakú fül) korai avar vezetőréteg gazdag női sírjára engedtek következtetni, és felhívta a hazai kutatás figyelmét a terület kora avar kori jelentőségére. A leletek előkerülésének helyéről közel száz évig semmi közelebbi információ nem látott napvilágot, mígnem 1982-ben Kunpeszér határában egy korábbi útépitéssel átvágott homokdomb elhordásakor a bánya aljában újabb, a már ismerthez igen hasonló gúla-csüngős arany fülbevaló került elő. Annak tisztázására, hogy a 19. század végén előkerült leletek esetleg itt, a Sári–Dabas felé menő földút építéskor kerültek-e elő, H. Tóth Elvira hitelesítő ásatást folytatott, melynek alkalmával 1982–1984 között harmincegy sírt tárt fel. A gyakorlatilag teljesen feltártnak tekinthető temetőben tizenöt kora és tizenhat késő avar kori temetkezés volt. Bár a leletanyag máig közöletlen, az összefoglaló előzetes jelentésből (H. TÓTH 1984) kiderül, hogy a korai avarság rangos középrétegéhez köthető nagycsaládi/nemzetségi temető került feltárára.

A többi régi lelőhely esetében nem számolhatunk be ilyen szerencsés „utóélettről”. Hiába volt ismert a gátéri nagy avar sírmező pontos helye (KADA 1905. 360), a temető szélének felkutatása céljából 1949 októberében hitelesítő ásatást végző Csalog József egy szegényes, vaskéssel és vascsattal eltemetett férfisírnál egyebet nem talált.¹ A gátéri temető a feltárt 650, azonban az elpusztítottakkal együtt mintegy 1200-1300-ra becsült sírszámával a megye területén máig előkerült legnagyobb temető. Leletei nagyrészt megsemmisültek néhány sírszám nélküli szórvány kivételével. Az első 297 sír leletanyaga javarészt csak a publikációból ismert (KADA 1905; KADA 1906; KADA 1908). A sírleírásokat szükséztűség jellemzi, azonban a feltárási legnagyobb hiányossága, hogy nem készült róla temetőtérkép, és a publikációk alapján sem rekonstruálható a sírok egymáshoz való viszonya.

A kora avar lelőhelyek számának gyarapodása szempontjából mozgalmas volt az 1907. év. Ekkor szerezte meg a kecskeméti múzeum a jól ismert Páhi-pusztai leleteket (FETTICH 1926a, 4–5, Pl. VI.

8–20). A kecskeméti múzeum ásatási eredményeiről szóló számvív beszámolóból² megtudjuk, hogy 1907. május 5-én Páhi-Kenyérhalmon, a domb nyugati oldalán munkások öt sírt találtak, leleteiket a múzeumba vitték be, és tőlük az alábbiakat vásárolták meg: 2 aranyfüggő, 14 ezüst karddís, 3 bronzeszköz és 2 kard. Ezekon kívül Kada további övdíszek, kengyelek és nyílcsúcsok előkerüléséről is említést tesz jelentésében. Sajnos közvetlenül a sírok előkerülésének helyén Kadának nem volt lehetősége ásatást végezni, mert a földtulajdonos nem járult hozzá. A kényeserből kissé távolabb végzett kutatás pedig nem járt eredménnyel. A kutatás úgy tartotta számon, hogy a leletek a háborúk során megsemmisültek (CS. SÓS 1961. 21. kép). A kecskeméti múzeum régi, 1911 előtti anyagában a gátéri, sírszám nélküli szórványtárgyak között található egy szűrőkanál és egy lancetta, melyek nagy valószínűséggel azonosíthatók a jól ismert Páhi-pusztai leletekkel. Ezen kívül további leletek is származnak még Páhiból, melyek nagy valószínűséggel szintén a Kenyérhalomról kerültek elő (17. kép 1–5). Ezek, valamint a feltehetően ugyancsak innen származó kengyelpár (17. kép 6–7), mely ismeretlen körülmények között 1902-ben került a Nemzeti Múzeumba, arra enged következtetni, hogy a szakirodalomban oly sokszor idézett leletek nem egy magányos sírból származnak, hanem egy, a kora avar középréteghez tartozó közösség néhány síros családi/nemzetségi temetőjéből.

Még ugyanebben az évben Kada Eleket két másik, szintén korai avar lelőhely ásatása is lekötötte, melyekről kevés és bizonytalan adatunk maradt csak fenn, leleteik elkallódtak, vagy elpusztultak. Ásatott Alpáron a földvárban (BÓNA–NOVÁKI 1982. 97), bár erről egy rövid híradáson kívül egyéb nem maradt fenn, és Tiszaújfalu-Bokrosparton, a Szőgi-féle bérletben, ahol egy nagyobb avar temetőrészlet került feltárára. Az alpári leletek előkerülésének körülményeit Bóna István rekonstruálta a földvárban 1974-ben általa és korábban, 1949-ben Patay Pál által feltárt kora avar sírok tárgyalása kapcsán (BÓNA–NOVÁKI 1982. 96–99). Tisztázta a szakirodalomban egyes alpári leletek előkerülésé-

¹ Csalog József jelentése a kecskeméti múzeumban *KaJM RégAd.* 69.220. leltári számon található.

² *BKML VIII.* 703. 1907/161. 55. lap. A Bács-Kiskun Megyei Levéltár VIII. 703. jelzet alatt a könyvtár és a múzeum kezdeti tevékenységére vonatkozóan 1890-től, a múzeum alapításától 1924-ig, az önállósult múzeum különválásáig őriz rövid, számvív adatokat, elsősorban jelentéseket és elszámolásokat, összesen hét dobozban. A jelentéseket Kada Elek, később Szabó Kálmán adatai alapján a könyvtár ügyeit is intéző és a múzeumi gyűjtemény kezelésével, majd igazgatásával is megbízott dr. Szilády Károly főlevéltáros állította össze.

vel kapcsolatos félreértéseket, és a nagyvárban egy korai avar, rangos családi temetőt valószínűsített meggyőző érveléssel.

Szintén 1907 tavaszán a Bajától délre lévő Dávod község rétaljai szőlőjében egy másik kora avar temető is előkerült, ahol rigolirozás közben Vágner András tizenhárom sírt, köztük négy lovassírt bolygatott meg és bontott ki (GUBITZA 1908). A leletek egy része (kengyelek, zablák és két lándzsa) a zombori városi múzeumba kerültek. Csak valószínűsíthetjük, hogy a néhány évvel később, a Gebhardt Dezsőtől vásárlás útján a Nemzeti Múzeumba került gülaucsüngős arany fülbevaló (GARAM 1993, 60, Taf. 3. 7) is innen kerülhetett elő.

Ezután a 30-as évek első feléig nincsen adatunk újabb kora avar lelőhely vagy lelet felbukkanásáról. Ez részben annak köszönhető, hogy 1924-től a múzeum már nem a könyvtáron keresztül, hanem önállóan terjesztette fel jelentéseit a megyei előjáróságnak, és ezen iratok, amikből a régészeti tevékenységét valamelyest követni lehetne, a múzeumi gyűjteményekkel együtt a II. világháború során elpusztultak.

Valamikor a 30-as évek elején, talán 1933-ban került elő a Kiskunfélegyháza-Pákapusztá lelőhelynévvel ismertté vált préselt, álcsatos övgarnitúra (LÁSZLÓ 1955, Pl. LXIX). A sírlelet előkerülésének pontos körülményei ismeretlenek, nagy valószínűséggel ásatás alkalmával látott napvilágot. Móra Ferenc abban az évben éppen végzett ásatást Pákapusztá-A lelőhelyen,³ de a leletanyag alapján az avar kor második felére keltezhető temetőrészlet és az álcsatos öv összekapcsolása indokolatlan. A leletegyüttes ma már hiányos (14–15. kép), és nincsen megbízható adatunk arról sem, hogy egykor mi tartozott még hozzá. Egy helyen említés történik arról, hogy a sírleletben szablya is volt (HORVÁTH-H. TÓTH-V. SZÉKELY 1988, 50). A félegyházi múzeumban közelebbi lelőhely megnevezése nélkül van egy szablya, amelynek ívelt oldalú, rombusz alakú, gömbben végződő, ezüst keresztvasa van, ami egyik oldalán aranyfóliával borított,⁴ s

valószínűleg a Csallány Dezsőnél olvasható adatok alapján, miszerint „*Säbel, die Parierstange mint Goldblech bedeckt. Gepresste Gürtelbeschlüge aus Goldblech, darunter auch Pseudoschnallen...*“ (CSALLÁNY 1956, 141) kapcsolódott össze az álcsatos garnitúrával.⁵ Valószínűbbnek gondoljuk, hogy a leletegyütteshez egy P-/vagy D-fülű kard tartozott, s e fül töredéke szerepelt a leletek először közölt fotótábláján (LÁSZLÓ 1955, Pl. LXIX. 23).

A harmincas években aztán sorra kerültek elő a gazdag leletegyüttesek a megye területéről. Így Kiskörös-Pohibuj Mackó-dülőben ugyan nem rendszeres ásatással, de egy nagyobb sírszámú temetőrészlet került elő, melyben egy néhány síros rangos, családi/nagycsaládi temetőt közép avar sírok rétegeznek felül (TÖRÖK 1975, 301). 1935-ben két, igen fontos sírlelet látott napvilágot, mindkettő szőlő alá forgatás alkalmával. Tavasszal Bócsán, a Tóbiás-kistanya közelében került elő egy rangos vezéri sír (LÁSZLÓ 1976a). Sajnos a hitelesítést végző Fettich Nándor a sírről már semmilyen adatot nem tudott rögzíteni. Szerencsésebb volt a helyzet Kecelen, ahol Schvacho János földjén még ez év decemberében egy másik rangos sírt is találtak. Itt a helyszínre érkező László Gyulának még legalább alkalmá volt a jobb medencelapátot és néhány leletet in situ rögzíteni (LÁSZLÓ 1976).

1938-ban ugyancsak szőlő alá forgatáskor került elő a csengődi máglyalelet (5–6. kép), amely a terület legkorábbi avar lelethorizontjához tartozik. Tőle légvonalban mindössze 20–22 km-re található Imrehegy, ahonnan közel harminc évvel később, 1965-ben mélyszántás alkalmával újabb máglyalelet került elő (11. kép). Bár az előbbinél még maguk a találók átforgatták a környéket, az utóbbinál pedig hitelesítő ásatás történt,⁶ egyéb leletek és csontok egyik lelőhelyen sem kerültek elő.

A II. világháború során a megye múzeumait felbecsülhetetlen veszteségek érték. A legtöbb helyen a nyilvántartások elkallódtak, vagy megsemmisültek. Többek között erre a sorsra jutottak a kecskeméti városi múzeum gyűjteményei is, megmaradt

3 Pákapusztá-A lelőhely anyaga: *MF M ltsz.*: 53.121.1.–53.122.8.

4 *KM ltsz.*: 58.261.1. H.: 86 cm, sz.: 3,5 cm.

5 Csallány Dezső gyűjtésében két álcsatos, arany övgarnitúra is szerepel, az egyik sima Kiskunfélegyháza, a másik Kiskunfélegyháza-Ferencszállása név alatt. A pákapusztai lelet képi hivatkozása ez utóbbinál szerepel (CSALLÁNY 1956, 141). Mivel a pákai határrész Kiskunfélegyházától északra, a ferencszállási pedig ellenkező irányban, délre helyezkedik el, nem valószínű, hogy egyazon terület két elnevezéséről lenne szó, amely révén a leletanyag „megkétszereződött” volna. Bár ma már tisztában vagyunk azzal, hogy Csallány sok esetben téves adatokat közöl, mégsem állíthatjuk biztonsággal annak ellenkezőjét, hogy Kiskunfélegyháza határából tényleges két préselt arany (pontosabban inkább aranyozott) álcsatokat is tartalmazó sírlelet is előkerült.

6 *KaJM RégAd.*: 89.678.

régészeti leletei pedig végérvényesen hiányos leletegyüttessé, sok esetben lelőhely nélküli szórványokká váltak. Ugyanakkor szerencsés véletlenek tarthatjuk, hogy több, elpusztult leletegyüttes egykori létezéséről feljegyzésekből, baráti szívességéből mégis tudhatunk, bár adataik nagyobb részt ma már ellenőrizhetetlenek. Így pl. Csallány Dezső a bácsújfalusi lelet kapcsán (CSALLÁNY 1953, 137), később Kovrig Ilona a hosszú fülű és hurkos fülű kengyelekkel, csikózáblával, préselt lószerszámvevőretekkel és a rácsmintás lándzsákkal jellemezhető legkorábbi avar leletanyag vizsgálatakor (KOVRIG 1955, 36) említ korai leleteket Bátmonostorról, Fülöp-szállásról, Kecskemét környékéről és Móricgátról.

Az 1950-es évektől kedvezően alakult a megyében dolgozó szakemberek száma. Szívós terepmunkájuk következtében már nemcsak egy-két véletlenül előkerült sír leleteinek összegyűjtésére volt lehetőség, hanem kisebb-nagyobb sírszámú temetőrészletek feltárására is alkalom nyílt. Ezek sorában az első az Öregcsertő határában 1955-ben feltárt temetőrészlet volt (2. kép). Sajnálatos módon a megmentett tizenegy sír leletei nem kerültek gyűjteménybe, csak a szűkszavú sírleírásokból maradt fenn néhány adat a temetkezésekre vonatkozóan. A temetőterkép pedig arról árulkodik, hogy további sírok vannak a községtől keletre lévő, hosszan elnyúló földhátan.

Néhány évvel később, 1962 nyarán gazdagabb középréteg nemzetségi temetőjének sírjai kerültek elő Fajszt-Garadombon. Az ezüstszerelékkel és D-fülű karddal eltemetett rangos férfisír köré rendeződött, az átlagosnál gazdagabb nagycsaládi/nemzetségi temető az antropológiai anyag (mongoloid), a temetkezési szokások és a leletanyag szempontjából is a már említett kunpeszéri temető korai sírjaival mutat szoros kapcsolatot (BALOGH-KŐHEGYI 2001, 345). Ugyanakkor e két lelőhely anyaga teljesen különbözik mind a temetőszerkezet, mind az antropológiai anyaga (europid) tekintetében a Mélykút-Sáncdűlőben feltárt kora avar temetőtől. A leletmentést végző Kőhegyi Mihály itt 1968-ban egy negyvenhét sírből álló temetőt tárt fel, melynek anyaga egyelőre közöletlen. A családi sírcsoportokból álló temető fontossága abban áll,

hogy a kunpeszérivel együtt csupán e két korai temető tekinthető teljesen feltártnak.

A Bács-Kiskun megyei avar kori leletek közül vitathatatlanul a legnagyobb fontossággal a Kunbányonban 1971 februárjában előkerült nagyon gazdag vezéri sír bír. A nagy jelentőségű leletanyag monografikus feldolgozásának idejére (H. TÓTH-HORVÁTH 1992) a hazai és külföldi szakirodalomban is talán az egyik leggyakrabban idézett leletegyüttessé vált. Előkerülésétől fogva új lendületet adott az avar kutatásnak nemcsak a Duna-Tisza közének középső részén, hanem az egész Kárpát-medencében. Bár az utóbbi években meggyőzően bizonyította a kutatás, hogy nem kagáni temetkezésről, hanem sokkal inkább egy gazdag vezéri sírről van szó (KISS 1995, 135), de ettől a sír tudománytörténeti jelentősége persze nem csökkent.

Bár leletanyagában nem érhet a kunbányonban lévő sír nyomába, példaértékű, alapos feldolgozásával (H. TÓTH 1981) a kutatástörténet szempontjából fontos fejezetet jelentett a Kecskemét-Sallai utcában 1973-ban előkerült rangosabb magányos sír, hiszen ezelőtt csak a bócsai leletről jelent meg korszerű publikáció.

A megyéből előkerült korai leletegyüttések sorát egy, az M5 autópálya építését megelőző nagyszabású feltárások során 1998-ban előkerült gazdag, magányos sír zárja, melyről példás gyorsasággal jelent meg az első, igaz népszerűsítő jellegű híradás (WICKER 2000). A nyomvonal bombamentesítések során talált sírral a Kunbányon-Bócsa-kör leleteinek száma szaporodott tovább területünkön.

A fenti kutatástörténeti áttekintésből kiderül, hogy a megye területén előkerült kora avar jellegű leletegyüttések többsége véletlen útján került elő, és feltárásukat csak ritka esetben végezte szakember. Ennek következtében mind a mai napig nincs egyetlen olyan jelentősebb leletegyüttes a megyéből, amelyről teljes biztonsággal állíthatnánk, hogy hitelesen feltárt, teljesen ép, hiánytalan leletcsoport vagy sír, a rendelkezésünkre álló valamennyi lehetséges információval. Talán az első ilyen a mélykúti és a kunpeszéri kora avar temetők anyaga lehet majd, melyeknek feldolgozásától sok új adatot és összefüggést várunk.

A TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK ÁTTEKINTÉSE

Mivel hisszük, hogy a temetkezési szokásoknak mindenképpen volt e korszakban is ethnospecifikus tartalma, kézenfekvőnek tűnik e jellegzetes-

ségek megállapítása a vizsgált területen belül is. Tekintettel azonban arra, hogy az esetek többségében véletlenül előkerült, vagy ismeretlen módon

múzeumi gyűjteménybe jutott, esetleg hiányos leletegyüttesekről van szó, meglehetősen nehéz feladat a temetkezési szokásokban törvényszerűségek keresése, és egy egységes szokáskör körvonalazása. A hézagos adatok miatt jelenleg nem végezzük el a jelenségek komplex vizsgálatát, csak a rendelkezésünkre álló adatok összegyűjtését és rendszerezését.

A megye területéről összegyűjtött korai lelőhelyek közül 31 esetében van szó feltehetően temetkezésről, kisebb-nagyobb sírszámú temetőről. Ezen kívül nagy valószínűséggel a csólyospálosi leletek is sírokból kerülhettek elő. Vagyis a temetkezési szokások vizsgálatánál összesen 32 lelőhely 154 sírjának adataival dolgozhatunk, azonban sajnálatos módon a legtöbb esetben alig van a leleteken kívül egyéb információnk. Ezért a hiányos adatokból levont megfigyeléseink csak tájékoztató jellegűek.

Az eddig ismertté vált lelőhelyek a temetkezések száma és jellege alapján változatosak, de a bennük megfigyelt temetkezési szokások tekintetében egységesek.

A temetők jellege

Amit korábban a kutatás hiteles megfigyelések hiányában csak feltételezhetett, hogy a bócsai, keceli és a Kecskemét-Sallai utcai sírok esetében magányos temetkezéssel lehet számolni, az 1998-ban a Petőfiszállás határában előkerült gazdag sír környékének megkutatásával bizonyítást nyert. A sír előkerülése után végzett ásatás során Wicker Erikával több mint 5000 m² területet kutattunk át, azonban újabb sír nem került elő.⁷

A korai temetők mind viszonylag rövid ideig használt, családi/nagycsaládi, esetleg nemzeti temetkezőhelynek látszanak. Míg Fajsz-Garadomb és Kunpeszér esetében biztosan, Dávodon, Öregcsertőn és Tiszaalpár-Várdombon nagy valószínűséggel kissé legyezőszerűen szétnyíló, laza sorba rendeződő sírokból álló temetőszerkezet rekonstruálható, addig a Mélykút-Sáncdülőben feltárt nagyobb sírszámú temetőben egymástól nagyobb távolságba rendeződnek családi csoportba a sírok. Néhány, 10-15 sírből álló kisebb családi temetőt

sejthetünk ezeken kívül Gátér és Kiskőrös-Pohibúj Mackó-dűlő korai sírjaiban is, melyeknek viszonya a később rájuk rétegződött közép és késő avar temetőhöz képest a temetőterképek hiánya miatt nem tisztázható. A 670-es évekhez kötött, jól ismert történeti események új korszak kezdetét jelentik vidékünkön is: egyrészt kivétel nélkül felhagyják a korai temetőket, másrészt új temetők egész sora indul (pl. Homokmégy-Halom, Sükösd-Ságod, Városföld, Hetényegyháza-Mária út stb.).

A tájolás

A korai lelőhelyeknél a tájolás szempontjából meglepő egységességet figyelhetünk meg. Az 1. táblázatban a tájolásról rendelkezésünkre álló valamennyi adatot összegyűjtöttük. Az égtájaknál a dokumentációban vagy a publikációban szereplő adatok mellett zárójelben tüntettük fel, ha az irány megnevezésénél korrigálást tartunk indokoltnak, mert nagyobb mértékű eltérés van valamely fő égtáj felé. A sírok valamivel több, mint 73%-nál tudjuk a tájolás irányát, azonban fókuszossággal csak az esetek alig több mint 7%-nál van információnk. Eszerint tekintet nélkül a sírok kronológiai besorolására, úgy látszik, hogy a vizsgált területen a kora avar időszakban az ÉNy-DK tájolást tarthatjuk meghatározónak, kisebb-nagyobb eltéréssel Ny felé, egybe kapcsolva ezeket az elenyésző számban előforduló É-D és a Ny-K tájolású temetkezésekkel. Ugyanez az uralkodó tájolási irány a terület közép és késő avar temetkezéseinél is annyi különbséggel, hogy nagyobb eltérést mutatnak Ny felé, és jóval gyakoribb a Ny-K tájolás előfordulása. Tájolás szempontjából kivételt a Tiszaalpäron előkerült két K-Ny tájolású sír jelent. Csallány Dezső kutatásai óta tartja úgy a hazai kutatás, hogy ez utóbbi tájolás a kora avar időszakban a Tiszától keletre eső területre jellemző (CSALLÁNY 1939, 132). Ezért nem csoda, hogy a Duna-Tisza közére eső korai sírok esetében csak elvétve találunk ilyen irányítást. ÉK-DNy tájolású a jól ismert Kishegyes/Mali Idoš (Yu) 70. sír (GUBITZA 1907, 346) és valószínűleg az Apatin-Szikesen előkerült 2. sír (GUBITZA 1909, 25-26) is, amelyben a csontváz ÉK irányban feküdt.

⁷ *KaJM RégAd*: 98.745.

<i>Lelőhely</i>	<i>Sírszám</i>	<i>Tájolás</i>	<i>Fok</i>	<i>Irodalom</i>
Fajsz-Garadomb	A	ÉÉNy-DDK	–	BALOGH-KŐHEGYI 2001, 333
Fajsz-Garadomb	B	ÉÉNy-DDK	–	BALOGH-KŐHEGYI 2001, 333
Fajsz-Garadomb	C	ÉÉNy-DDK	–	BALOGH-KŐHEGYI 2001, 333
Fajsz-Garadomb	1.	ÉÉNy-DDK	350–170°	BALOGH-KŐHEGYI 2001, 334
Fajsz-Garadomb	2.	ÉÉNy-DDK	350–170°	BALOGH-KŐHEGYI 2001, 335
Fajsz-Garadomb	3.	ÉÉNy-DDK	–	BALOGH-KŐHEGYI 2001, 335
Fajsz-Garadomb	4.	ÉÉNy-DDK	340–160°	BALOGH-KŐHEGYI 2001, 335
Fajsz-Garadomb	5.	É-D	356–176°	BALOGH-KŐHEGYI 2001, 335
Fülöpháza-Petőfi u. 33.	A	ÉÉNy-DDK	–	–
Gátér	11.	ÉÉNy-DDK	–	KADA 1905, 361
Gátér	167.	ÉÉNy-DDK	–	KADA 1905, 361
Gátér	176.	ÉÉNy-DDK	–	KADA 1905, 361
Gátér	193.	ÉÉNy-DDK	–	KADA 1905, 361
Gátér	212.	ÉÉNy-DDK	–	KADA 1905, 361
Gátér	239.	ÉÉNy-DDK	–	KADA 1905, 361
Kecel-Schvacho J. földje	–	ÉÉNy-DDK	–	LÁSZLÓ 1976, 109
Kecskemét-Sallai utca	–	É-D (ÉNy-DK)	341–161°	H. TÓTH 1981, 11
Kiskőrös-Csukástó mellett	A	ÉÉNy-DDK	–	–
Kisszállás-Petőfi u. 15–17.	1.	ÉNy-DK	–	–
Kisszállás-Petőfi u. 15–17.	2.	Ny-K	–	–
Kunbáony	1.	ÉÉNy-DDK ⁸	320–140°	H. TÓTH-HORVÁTH 1992, 14
Kunbáony	2.	ÉÉNy-DDK	–	H. TÓTH-HORVÁTH 1992, 17
Kunpeszér	1–15.	É-D	–	H. TÓTH 1984, 11
Mélykút-Sáncdülő	8–54.	ÉÉNy-DDK	–	KŐHEGYI-MARCSIK 1974, 121
Öregcsertő	1.	ÉNy-DK (NyÉNy-KDK)	318–138°	–
Öregcsertő	5.	ÉNy-DK	–	–
Öregcsertő	6.	É-D	360–180°	–
Öregcsertő	7.	É-D	343–163°	–
Öregcsertő	8.	ÉNy-DK	329–149°	–
Öregcsertő	9.	ÉNy-DK (NyÉNy-KDK)	307–127°	–
Öregcsertő	10.	ÉÉNy-DDK	–	–
Öregcsertő	11.	ÉÉNy-DDK	–	–
Petőfiszállás-Bekötőút	–	ÉNy-DK	–	WICKER 2000, 4
Solt	2.	É-D	10–190°	–
Tass 38-as km-kő	A	Ny-K	–	–
Tiszaalpár-Várdomb	1.	K-Ny	–	–
Tiszaalpár-Várdomb	2.	K-Ny	–	–

1. táblázat: A Bács-Kiskun megyei kora avar kori sírok tájolási adatai
Tabelle 1: Die Orientierungsangaben der frühawarenzeitlichen Gräber im Komitat Bács-Kiskun

⁸ A kunbáonyi sír monografikus feldolgozásában a szerzők tévesen adták meg a fokadatot (40–220°) (H. TÓTH-HORVÁTH 1992, 14).

A sírgödör alakja

A sírgödör alakjára vonatkozóan a régi feltárásokból szinte nincs adat. Egyedül a gátéri temető 193., 212. és 239. lovassírjainál van a sírformára utaló megjegyzés, de ezek sajnálatos módon nem egyértelműek. Azt a megállapítást elvethetjük, hogy padmalyos sírok voltak, amelyeknél a ló került az oldalfülkébe (KADA 1906, 207–208). Ilyenre hazai irodalmunk egyre sokasodó padmalyos sírjaiban egyetlen példát sem találunk,⁹ hiszen ez ellentmondana annak, hogy a padmaly kialakítása mögött a halott elrejtésének képzetét véljük (BALASSA 1989, 34). Nem is beszélve arról, hogy technikailag kivitelezhetetlen lett volna egy bevájt üregbe beteszni egy teljes, mellesleg általában felszerszámozott lovat. Valószínűbbnek gondoljuk, hogy padkás sírokról lehetett szó, mint ahogyan ezt Kada is körülírja (KADA 1906, 210). Idővel a bal oldali padka beszakadhatott, és az alatta jelentkező sírbetöltést értelmezhetette a feltáró bevájt üregnek. Mivel azonban tudjuk, hogy meglehetősen erőltetett tempóban végezte a feltárást Kada,¹⁰ nagyon is elképzelhető, hogy egyszerűen helyenként a sír szelét túlbontva alakultak ki a padkák.

Noha a padmalyos forma a tisztántúli kora avar lelőhelyeken nem ritka (LÖRINCZY 1992, 165; LÖRINCZY 1996, 181), a Duna–Tisza közéről eddig előkerült néhány padmalyos sír leletanyaguk alapján javarészt a 7. század utolsó harmadára keltezhető (BALOGH 2000, 114). Eddig egyelőre az egyetlen késő avar előfordulása a szokoláci temetőből (RICZ 1995, 474) és az egyetlen korai példája a kunpeszéri 2. sírből adatolt (II. TÓTH 1984, 14). Ez utóbbi sírt, amelyben Inf. I korcsoportba tartozó csecsemő feküdt, az ásató a korai sírok közé sorolta, annak ellenére, hogy azoktól nagy távolságra került elő jellegtelen leletanyaggal (gyöngy, vaskés, vascsat, állatcsont és okkerrög), ezért kronológiai besorolása véleményünk szerint nem egyértelmű. A többi esetben, ahol van információ a sírgödőről, kizárólagos az aknasírba temetés.

Koporsóhasználat és bőrbe/lepelbe csavarás

A kunbábonyi, tiszalpari és a kunpeszéri sírokban, legújabbán pedig a petőfiszállási magányos sírban

is koporsóra utaló nyomokat figyeltek meg a feltárók. Alpáron mindkét sírban a fej felé kissé szélesedő deszkakoporsót (BÓNA–NOVÁKI 1982, 96), Kunpeszéren egy esetben kapcsos, a többi esetben kapocs nélküli ácsolt koporsót írtak le (H. TÓTH 1984, 12), míg Petőfiszálláson csak a sárga homoktalaj barnás elszíneződéséből lehetett következtetni az egykori koporsó jelenlétére (WICKER 2000, 4). Bár az előkerülés körülményei miatt Kunbábonyban nem volt lehetőség a koporsóra vonatkozóan megfigyeléseket tenni, mindkét sír betöltéséből kerültek elő koporsókapcsok és pántdízsek, s párhuzamaik alapján háztető alakú, vasalt koporsót rekonstruáltak (H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 69–72. Abb. 33). A korábbi ásatásoknál az ásatási módszer miatt talán észre sem vették a koporsó nyomát, hacsak kapcsok vagy szegek nem utaltak jelenlétére. Épp ezért figyelemre méltó, hogy Kada a legtöbb esetben koporsót vagy fakeretet figyelt meg Gátéren (KADA 1905, 362). Bóna István a szegvár-sápol-dali sír komplex vizsgálatok során számos közép- és belső-ázsiai adat alapján bizonyította, hogy a deszkakoporsóba való temetés az ázsiai pásztornépek-nél általános gyakorlat volt, azonban a korai avar sírokban ritkábban, a későbbiekben gyakrabban megjelenő vaskapcsokat helyi eredetűnek vélte (BÓNA 1979, 15).

A koporsókhoz hasonló gyakorisággal, esetleg azokkal együtt is felfigyeltek arra, hogy a halottakat bőrbe vagy lepelbe szorosan becsavarták.

A lovastemetkezések formái

Az általunk ismert 50 korai lelőhelyen lovassírba utaló adat 4 lelőhelyről van. Míg Kiss Attilának a kora avar kori lovastemetkezéseket csoportosító munkájában csak a gátéri temető három lovassírja szerepel (KISS 1963, 154), addig a 90-es évek elején megjelent, szélesebb adatgyűjtésen alapuló összefoglalásban már valamennyi lelőhely megjelent (NÉMETHI–KLIMA 1992, 191–220). Ebben a munkában a Baja–Allaga szőlőben előkerült lószerszámokat nem a sírleletek, hanem a máglyaletek között szerepeltették (NÉMETHI–KLIMA 1992, 191) a kengyeleken észlelhető égésnyomok alapján (GERE 1999, 51). Gere László tapasztalaton alapuló megfigyelését nem kérdőjelezhetem meg, mivel magam a tár-

⁹ A témában a Duna–Tisza közéire vonatkozóan ld. legutóbb BALOGH 2000! A kataszter összeállításából már akkor tudatosan kimaradtak a gátéri sírok.

¹⁰ Az 1904. évi ásatási idényről jelentésében Kada így fogalmazott: „...nagy és sietős munka 29 napot vett igénybe...” (BKML VIII. 703. 1905/136–137. lap).

gyakat nem láttam. Az azonban elgondolkodtató, hogy ha máglyaleletről van szó, akkor miért nincsenek égésnyomok a kengyelekkel együtt előkerült aranyozott bronzból préselt lószerszámdíszeken (GERE 1999, 51), hasonlóan a csengődi (5. kép 1–3) vagy az orosházi máglyalelet lószerszámdíszéhez (BÓNA 1965, 1. t. 1–17)! E megfontolásból magam egyelőre kitarok az elsődleges közlés adata mellett, hogy a leletek „szétmálló emberi csontváz és lócsontváz...” mellől kerültek elő (ROEDIGER 1904, 262), és a lovas sírok közé sorolom be.

Az ember és egész ló közös sírgödörben való eltemetésének szokása nem jellemző a területen, de a Duna–Tisza közénekegészéről sem sok lelőhelyről és csak meglehetősen kis esetszámban adatolható (Csepel-Háros, Ürböpuszta, Bajaszentiván/Prigrevica (Yu), Kishegyes/Mali Idoš (Yu), Bačko Petrovo Selo (Yu), Bácsfeketehegy/Feketič (Yu), Csengele-Feketehalom és Tiszavárkony-Hugyinpart) (NÉMETHI-KLIMA 1992, 177, 2. kép), melyek a két folyó menti sávban szóródnak. Az egy temetőn belüli esetek tekintetében az egyetlen kivétel a csepel-hárosi temető, ahol a síroknak valamivel több mint 10%-ban fordul elő e gyakorlat (NAGY 1998, 145–178).

A gátéri és öregsertői síroknál tudjuk, hogy a lóváz az emberváz bal oldalán, vele párhuzamosan fektetve helyezkedett el. Ez a Belső- és Közép-Ázsiában gyakoribb szokásforma (BÓNA 1979, 17) a hazai kora avar temetkezéseknél is általános gyakorlat volt (KOVRIK 1957, 121).

A megye területéről kora avar típusú lószerszám és/vagy lószerszámdísz előkerüléséről további 11 lelőhelyről tudunk (26. kép). Mivel szinte valamennyi esetben előkerülésük körülményei tisztázatlanok és ma már ellenőrizhetetlenek, ezért egyértelműen nem dönthető el, hogy szétdúlt temetkezésből vagy halotti áldozatból származnak. Teljes joggal csak azoknál gondolhatunk halotti áldozatra, ahol égésnyomok figyelhetők meg. Mivel azonban a halotti áldozatnak az írott és a régészeti forrásokban is nyomon követhetően számos változata (máglyalelet, tajnyik, áldozóhely, jelképes sír) élt akár egymás mellett és nemcsak az ázsiai török népek körében (TOMKA 1986), ezért logikus a feltételezés, hogy a lószerszám-kopja együttesek egy része még akkor is e csoportba tartozik, ha

nem észlelhető, vagy nincs rajta égésnyom. Valószínűleg ezt szem előtt tartva sorolta Némethi Mária a kora avar máglyaleletek közé a csengődi és imrehegyi leletegyüttesen kívül az előbb már a lovas sírok kapcsán említett bajai, a Páhi-pusztai és soltszentimrei leleteket (NÉMETHI-KLIMA 1992, 1. kép). Bár ugyanebből a megfontolásból érthetetlen, hogy a többi hasonló jellegű együttest (Bátmonostor, Csólyospálos, Fülöpszállás, Móricgát) akkor miért nem szerepelteti!

Mi magunk más megfontolásból, de szintén csak a csengődi és imrehegyi leleteket tartjuk meggyénk területén máglyaleletnek.¹¹ A Páhi-pusztai kengyelek nyugodtan származatnak a jól ismert arany fülbevalópár, ezüst és bronz kardszerelések és pipereeszközök lelőhelyéről, egy kisebb sírszámú, rangos, családi temető valamely sírjából. Rajtuk egyébként égésnek nyoma nincsen. A fülöpszállási hosszú fülű kengyelpár közelebbi lelőköörülményei ugyan ismeretlenek, de mivel kard és préselt bronzveretek társaságában került elő 1891-ben, biztosan nem tartozhat a halotti áldozatok körébe.

Míg az Imrehegyről előkerült hosszú fülű kengyelpár és karikás csikózabla, valamint a lándzsa a Kárpát-medence területéről előkerült hasonló összetételű leletek között gyakori (CSALLÁNY 1953, 137; LISKA 1995, 93–94), addig a csengődi kengyelpár és az imrehegyi duplakarikás csikózabla kicsit nagyobb figyelmet érdemel. Jelen tudásunk szerint a csengődi szíjszorító, hosszú fülű kengyelpár legközelebbi párhuzama Mikebudaházáról, szintén máglyaleletből származik (DARNAY 1899, 278–279), azzal a különbséggel, hogy a szíjszorító a csengődi példányokon bordázott, míg ez utóbbinál díszítetlen. E ritka kengyeltípus szerényebb kivitelű példánya a cikói sírmező 109. sírjából is ismert (HAMPEL 1897, 323. CCIX. t. 1a–b), amelynek szíjszorítója egy kis külön gyűrű. Az imrehegyi lelet duplakarikás csikózablájának párhuzamai kivétel nélkül máglyaleleteinkből származnak: a bácsújfalusi leletből (CSALLÁNY 1953, 133. XXXI. t. 7–8), Csengel-Jójártról (CSALLÁNY 1939, 129. VIII. t. 2–3) és Mikebudaházáról (DARNAY 1899, 279).

A lovassírokon és máglyaleleteken kívül a lovastemetkezés szokáskörében még egy jelenségre figyeltünk fel. 1989 nyarán a Kunszentmiklóst Tas-

¹¹ Csólyospálos-Felsőpálos, volt Budai-tanya lelőhelyen, a Wicker Erika által feltárt avar temetőben a felszíntől sekély mélységben előkerült egy külön eltemetett kengyelpár és zabla (WICKER 1995, 60), mely nagy valószínűséggel szintén halotti áldozatként értelmezhető. Mivel az ásató a temető indulását a 670-es évek utánra teszi (WICKER 1995, 44), ezért értelmeszerűen kimaradt jelen munkánkból e lelőhely.

sal összekötő út déli oldalán, a 38-as km-kő közepében postakábel fektetése során egy sír került elő, melyet a találók gondosan próbáltak meg kibontani. Megfigyelésükből tudjuk, hogy a csontok rossz állapotúak voltak, és a jobb kézfej ujjcsontjai nem kerültek elő. A Ny–K tájolású sírből bizánci csat, egybeöntött testű bronzcsat, öntött bronz, tokos szíjvég, vaslándzsa, szekerce és nyílhegyek kerültek elő (19. kép 1–5). Ezekkel együtt ismeretlen rendeltetésű vastöredékek is begyűjtésre kerültek, melyeket restaurátlanul leltározta be. Ezek az erősen korrodálódott vasdarabok egy csikózábla és két hurkos fülű kengyel vállának töredékei (18. kép 4–5).¹² A rendelkezésünkre álló adatok lóváz nélküli lószerszámós temetkezésre mutatnak. E temetési gyakorlathoz Kürti Béla hívta fel a kutatás figyelmét a gerlai kora avar sírok kapcsán (KÜRTI 1990, 80–81). Előfordulása legnagyobb számban a Körös–Tisza–Maros közéről, kisebb számban a Felső-Tisza-vidékről és a Dunántúlról adatolt (BENDE 2000, 253–254, 18. kép). A Duna–Tisza közéről a tassi síron kívül még egy lelőhelyet ismerünk, Kishegyes/Mali Idoš (Yu) 70. sírt (GUBITZA 1907, 357–358), amelyben e temetkezési rítus megfigyelhető. Míg Bende Lívia a lószerszámós temetkezési szokás gyakorlatának feltűnését a 7. század közepe tájára vagy ezt követő időre tette (BENDE 2000, 254), véleményem szerint e szokás kialakulása kissé korábbra, a 7. század középső harmadának inkább az elejére, vagy középre tehető és kialakulásának oka a konstantinápolyi vereség hatására az avar társadalmat és gazdaságot egyaránt megrázó regresszióban keresendő.

Visszatérve a Bács-Kiskun megyei lószerszámot is tartalmazó leletegyüttesekre, elgondolkodtató, hogy a régebben előkerült leletegyüttesek esetében a lószerszám pusztá megléte nem minden esetben jelez feltétlenül lovas sírt (CSALLÁNY 1953, 135; KOVRIG 1955, 30), s ezért nem zárható ki, hogy a ma már sajnos ellenőrizhetetlen, régi lelőhelyeink egy részében ilyen lószerszámós temetkezéseket feltételezzünk.

Étel- és italmelléklet

A vizsgált terület kora avar idősakra jellemző temetkezési szokásainak áttekintésekor az étel- és italmellékelés szokásának vizsgálata maradt hátra. Ezzel kapcsolatban a már többször hangsúlyozott lelőköri körülmények miatt igen kevés adatunk van.

Kada a gátéri temető közlésekor csak általánosságban(!) jegyezte meg, hogy az ételmaradványok (leggyakrabban szarvasmarha-csigolya, ritkábban borda, disznó- vagy juhcsontok, esetleg egészben eltemetett szárnyasok vagy tojások) és az étel vagy ital tartására szolgáló edények általában a sírok láb felőli végén kerültek elő (KADA 1905, 363). A korai sírok közül edény csak a 193. sírban volt, melyben az összetört bizánci amphorát és egy kis, durva edényt a koponya mellé állították (KADA 1906, 207). Az állatsont-mellékelés (főként juh, ritkábban szarvasmarha) a kunpeszéri temetőben is általános gyakorlat volt (H. TÓTH 1984, 12). Mindössze e két temetőből van erre vonatkozóan adatunk.

A tárgyalt kora avar síroknak viszonylag gyakori mellékletei az edények. Összesen 11 lelőhely 16 sírjából van adatunk kerámiaedény előfordulására, ezeken kívül a kunbábonyi 1. sírből és Kunpeszéről fémveretes faedények, a kunbábonyi és bócsai leletből pedig fémedények is ismertek. E két utóbbi, valamint a gátéri 193. sír kivételével az edények egyesével kerültek a halottak mellé. Ezeken kívül Soltról van még adat két edény előkerüléséről egy temetkezésben. Az edények az ismert esetekben a síron belül kivétel nélkül mindig a koponya környékén kerültek elő. A 2. táblázatban edénytípusonként tüntettük fel a temetkezésekből előkerült edényeket, a pontok számával jelölve darabszámukat. A táblázat jól szemlélteti, hogy a vizsgálható esetekben gyakrabban került korongolt kerámia a sírba, mint durva fazék. Leginkább a kiöntőcsöves edények sírba helyezése jellemző, amit a kulacsok és a gazdag temetkezéseknél a bizánci amphorák előfordulási esetszáma követ.

A kora avarok temetkezési szokásaiban a sápdoldali sír feldolgozása kapcsán Bóna István a lovastemetkezésen kívül egy jól körülhatárolható szokáskört vázolt, melynek elemeit példák sokaságával támogatva Ázsia felől eredeztette (BÓNA 1979, 27–29). Ezek sorába tartozik, hogy az arany fülbevaló viselete a korai avar vezetőréteg fegyvereseinek előjoga volt, a temetkezéseikben gyakorta előfordul 1–3 szem gyöngy, fegyverőveik megoldva vagy lecsatolva kerülnek a sírba, az övről leoldott kardot a bal kar mellé helyezik, ugyanakkor az íjtegez viseleti módjának megfelelően a jobb medence és combcsont mellett kerül elő, a felajzott íjat a halottra vagy a koporsóra teszik. E szokások mind egyikére találunk példát a vizsgálat alá vett terület

¹² A leletek restaurálását Áipliné Faragó Mária végezte. Munkáját ezúton köszönöm.

Lelőhely	Durva fazék	Gömbös testű edény	Kiöntőcső- ves edény	Kulacs	Amphora	Fémedény	Faedény fémverettel
Baja-Vaskúti műút 1. sír	●						
Dávod-Rétaljai szőlő	●						
Fajsz-Garadomb 5. sír	●						
Tiszaalpár-Várdomb 1. sír	●						
Vaskút-Homokbánya 1. sír	●						
Solt 1. sír	●	●					
Szabadszállás, szórvány		●					
Bugac-Pusztaháza 1. sír			●				
Fajsz-Garadomb A sír			●				
Fajsz-Garadomb C sír			●				
Gátér, szórvány			●				
Gátér, szórvány			●				
Kiskőrös-Rákóczi u. 49. 1. sír			●				
Gátér, szórvány				●			
Kecel, szórvány				●			
Kiskőrös-Pohibuj Mackó-dűlő 54/A sír				●			
Gátér 193. sír	●				●		
Kiskőrös-Pohibuj Mackó-dűlő 56/C sír					●		
Kunbábony 1. sír					●	●●●●	●●
Bócsa 1. sír						●●●	
Kunpeszér 30. sír						●	●

2. táblázat: A Bács-Kiskun megyei kora avar sírok edényei
 Tabelle 2: Die Gefäße der frühawarenzeitlichen Gräber im Komitat Bács-Kiskun

temetkezéseiben is. Míg a szegényesebb temetkezéseknél kevesebb, a rangosabbaknál több ilyen archaikus szokás követhető nyomon, azonban ezek a rítuselemek már nem alkotnak egy szilárd szertartási egységet, pontosabban ezen egység felbomlását tükrözik. Ennek oka a már fentebb említett társadalmi válságban rejlik.

A Bács-Kiskun megyei kora avar kori lelőhelyekről rendelkezésünkre álló adatokat a temetkezési szokásokkal kapcsolatban az alábbiakban összegezhettük:

1. A területen a korszak temetkezései között egyaránt vannak magányos sírok, néhány síros családi temetők és kisebb sírszámú nagycsaládi/nemzetségi temetők. Valamennyi használatát felhagyják a közép avar kor legelején.

2. A síroknál az ÉÉNy-DDK tájolás jellemző.

3. Kizárólagos az aknasírba temetés.

4. A lovastemetkezés nem meghatározó. Előfordul az emberváz bal oldalán, vele párhuzamosan fektetett teljes lóváz eltemetése, a jelképes lovas-temetkezés és vannak máglyaleletek is.

5. Az ázsiai eredetű temetkezési szokások, azok kellékei és a temetési viselet már nem alkot szoros egységet, amelyből a szigorú szokásrend felbomlására lehet következtetni. Ennek valószínűleg kronológiai vonatkozása is van.

6. Nem jellemző a halottak túlvilági útjukra csontos hússal való ellátása. Viszont jellemző a sírba helyezett kerámia, ami kivétel nélkül a koponyánál kerül elő.

7. Gyakrabban kerül díszkerámia a sírokba, míg a legrangosabbak fémveretes fa- és nemesfém edényeket kapnak.

MÓDSZERTANI PROBLÉMÁK A RÉGÉSZETI LELETANYAG MEGKÖZELÍTÉSÉHEZ

A következetes és általános gyakorlat szerint a leletanyag tipokronológiai elemzését kellene az alábbiakban elvégeznünk. A leletanyag értékelésénél a legegyszerűbb megközelítési mód az lenne, ha az egyes temetkezéseket, lelőhelyeket tárgytípusaik általánosan elfogadott relatív kronológiai helyzete alapján sorrendbe állítva, azokat elterjedési térképekkel kombinálva, megfigyeléseinkhez történelmi adatokat rendelnénk: így pl. a 7. század középső harmadában megjelenő vezéri sírokat, a fegyveres, rangosabb sírokból álló családi/nemzetségi temetőket a kagáni székhely északabbra húzódásával hozhatnánk összefüggésbe (KISS 1995, 139), és a 630-as évek elején megfélemezett beháborúk után a kagáni hatalom biztosítójának szerepében tüntethetnénk fel. Így tettem magam is egy nemrégiben megjelent dolgozatomban a fajszer-garadombi korai avar temető kapcsán (BALOGH-KÖHEGYI 2001, 345), még ha tisztában vagyok e keltezési gyakorlat buktatóival. Ezzel a módszerrel nem érnék el más eredményt, mint megerősítenék azt az elnagyolt képet, ami a Duna-Tisza köze avar kori megszállásáról a köztudatban él. Eszerint a 7. század első harmadának a végén a Duna-Tisza közére betelepített kagáni hatalom és közvetlen környezete egy lakatlan(!) területre érkezett, mert előttük az utolsó itt élt népesség a szkírek voltak (KISS 1983, Abb. 1), és a terület a gepida-langobard időszakban gyepüként szolgált (BÓNA 1976, Abb. 3). A terület megszállásnak ütemét pedig Konstantinápoly 626-os sikertelen ostroma után a Balkánon való térvesztés határozta meg (HORVÁTH-H. TÓTH-V. SZÉKELY 1988, 44).

A felgyűjtött kora avar leletek szigorú tipokronológiai vizsgálatát nem tartjuk e dolgozat témájának, hiszen jelenleg a Duna-Tisza köze korszakbeli leleteinek csak egy részét vettük vizsgálat alá. Ehelyett az összegyűjtött leletek alapján csak egy kérdéssel kívánunk érintőlegesen foglalkozni, mellyel a Duna-Tisza köze avar kori betelepülésének kutatása során szembesültünk, és ami a betelepülés idejére és mikéntjére vonatkozik! Kézenfekvőnek látszik az a módszer, hogy a településtörténeti problémák megközelítésében válasszuk szét az egyes lelethorizontokat. Természetesen eközben a legkorábbi horizont meghatározására is szükség van, ami véleményünk szerint problémás. Ahhoz kétség sem fér, hogy a kora avar kultúra alapjait az eurázsiai sztyeppe műveltségében kell keresnünk, de a korai avarság Kárpát-medencei

tárgyi emlékeinek és a temetkezési szokásainak vizsgálati eredményeit mindaddig nem tarthatjuk kellően megalapozottnak, amíg hiányoznak az egyes tárgytípusok és rítusok eurázsiai előfordulásának átfogó kutatásai.

A Kárpát-medence avar megszállásának tisztázása volt a célkitűzése Kovrig Ilonának, amikor dolgozatában a hosszú fülű, kerek, bordás talpú kengyelek, csuklós csikózáblák, rövid kopják, a félgömb alakú, préselt lószerszámveretek és a préselt, háromkaréjos- vagy téglalap alakú, rojtmintás lószerszáműzők összegyűjtésével és térképre vetítésével a honfoglalás útvonalát felvázolta (KOV-RIG 1955). A leleteket a 6. század utolsó harmadára keltezte elsősorban a szentendrei sír, valamint a kunágotai lelet alapján, ami a hazai kutatásban általánosan elfogadottá vált (BÓNA 1986, 165). Feltevése szerint a kengyeles-kopjás lovasok a dunaszekcsői átkelőhelynél lépték át a Dunát, és megszállták a Kelet-Dunántúlt az egykori limes mentén, valamint kisebb mértékben a Tisza-vonalat, s csak utána következett a Maros-vonal és a fontosabb útvonalak biztosítása (KOV-RIG 1955, 39). Elsősorban a lelet típusok közép-ázsiai kapcsolatait hangsúlyozta, és nem látta bizonyítottnak e leletkör kuturgur-bolgárokhoz való kötését, ahogyan ezt Csallány Dezső felvetette (CSALLÁNY 1953, 135). E horizont korai volta ma is vitathatatlan, ugyanakkor a 6. század végére való keltezése ma már nem mentes a problémáktól. A leletkör keltezéséhez használt szentendrei sírban Phokas (607–610) solidusa van (BÓNA 1983, 103; SOMOGYI 1997, 88), és a legújabb kutatás a kunágotai leletet is későbbre, csak a 6/7. század fordulójára keltezi (KISS 1991, 67–84). Ez alapján Kovrig leletkombinációjában máris összekeveredtek az első nemzedék feltételezett emlékei a második és harmadik generációjával. Az ebből adódó nehézségek csak részben válnak áthidalhatóvá a „kettős keltezéssel”, amire már maga Kovrig Ilona is felhívta a figyelmet (KOV-RIG 1955, 37).

Úgy tűnik, hogy a későbbi kutatás teljesen figyelmen kívül hagyta a megszállásnak e lehetséges útvonalát. A legkorábbi ázsiai eredetű tárgyak sorát (BÓNA 1986, 165) kibővítve újabbakkal (csont hevedercsatok, akasztók, lemezpáncélok és az ún. Szegvár-típusú piramiscsüngős fülbevalók¹³) (GARAM 1990, 254), a legkorábbi avar szállásterületet ezek elterjedése alapján a Tisza-vidékre, a Duna mentére és a Dunántúlnak a Balatontól északra eső részére lokalizálták (GARAM 1990, 257). E tárgytípusok elter-

jedési térképén a Duna–Tisza köze gyakorlatilag fehér foltként jelentkezett. Ezen tárgytipusok elterjedésének vonatkozásában a megye területéről összegyűjtött leletek fényében kissé változott a kép: csontcsat került közlésre Fajsz-Garadomb 5. sírból (BALOGH–KÖHEGYI 2001, 336, 9. kép 6), páncéllamellát pedig a következő helyekről ismerünk: Dávod-Rétaljai szőlő (GUBITZA 1908, 420, 11), Fajsz-Garadomb 1., 5. sír (BALOGH–KÖHEGYI 2001, 335–336, 6. kép 10–11; 9. kép 5) és Vaskút-Homokbánya (22. kép).

Összességében elmondhatjuk, hogy — csak a Bács-Kiskun megyéből előkerült korai leleteket tekintve is — kétség kívül jelen van a Duna–Tisza közének középső részén egy Ázsia felé mutató lelethorizont, melyben a hosszú fülű kengyelek és a rövid kopják a vezérleletek. Ide tartoznak természetesen a máglyaleletek is, melyeket a honfoglalók első generációjához köt a kutatás (BÓNA 1987, 126). Azonban ha ezek ténylegesen a legkorábbi horizonthoz tartoznak, hogyan lehet, hogy az eddig ismert máglyaleletek egy nagy része a korai szállásterületen kívül eső Duna–Tisza közti területekről került elő? Esze-

rint vagy feltételezhetjük a terület megszállását már az avar honfoglalás idején, vagy pedig felül kell vizsgálni a máglyaleletek keltezését. Mi ez utóbbi álláspontot képviseljük, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy pl. Csólyospáloson közép–késő avar környezetből is adatható ez a temetkezési gyakorlat (WICKER 1995, 60). A lelethorizont kronológiai besorolása valószínűleg némi módosításra szorul, de ez további kutatásokat igényel. Ugyancsak körültekintően kell vizsgálat alá venni a területen kirajzolódó másik lelethorizontot, melyben pedig az antik-bizánci és helyi összetevők túlsúlya a meghatározó.

Az összegyűjtött korai leletek már most arra mutatnak, hogy a 7. század első harmadának végén ide telepedő kagáni(?) környezet nem lakatlan területet talált! A Duna–Tisza köze valamennyi kora avar leletének és lelőhelyének felgyűjtésétől a későbbiekben azt várjuk, hogy e korai horizonthoz sorolható lelőhelyek száma tovább nő. A kulcsfontosságú leletek átfogó tipokronológiai vizsgálatával pontosítható lesz a terület avar megszállásának ideje, a stratégiai szempontok által vezérelt katonai(?) jelenlét és a megtelepedés fáziskülönbsége.

LELŐHELY- ÉS LELETKATASZTER¹⁴

1. *Baja-Belterület* (ZALOTAY 1957, 63; KÖHEGYI 1989, 38, 220. j.)

Baja területéről, közelebből meg nem határozott helyről, ismeretlen körülmények között előkerült

kora avar leleteket ajándékozott 1939-ben dr. Mészáros Ervin ciszter-rendi szerzetes, bajai gimnáziumi tanár a bajai múzeumnak. Az összesen 22 db tárgy között *övcsat*, préselt *övveretek* erősen oxidá-

13 E lelettípus feltételezett ázsiai származtatását Bálint Csanád a megfelelő számú ázsiai lelet hiányában és a kelet-európai késő antik előzmények alapján nem látta bizonyíthatónak (BALINT 1995, 266). Bóna István e fülbevaló típust a második avar generációhoz kapcsolta (BÓNA 1980, 42).

14 A katalógusban Bács-Kiskun megye területéről előkerült kora avar kori, illetve kora avar jellegű leletek és lelőhelyek jelen ismereteink szerint teljes felsorolását adjuk közre. Kora avar jellegű leleteken azokat a tárgyakat vagy leletkombinációkat értem, melyeknél a tárgytipus vagy annak technikája inkább az avar kor első periódusára mutat, de pontosabb keltezésük az adott összefüggések között egyelőre bizonytalan.

Noha tisztában vagyunk Csallány Dezső alapvető összefoglalásának (CSALLÁNY 1956) pontatlanságaival, a csak nála szereplő, ma már ellenőrizhetetlen lelőhelyeket is felvettük adattárunkba. Ugyanakkor néhány, általa kora avar korinak vélt lelőhelyéhez az alábbi megjegyzéseket tesszük: 1. *Alpár-Madari-tanya* (Tiszaalpár-Madari-tanya) (CSALLÁNY 1956, No. 18): nem avar kori, hanem szarmata és kora középkori lelőhely, és azonos Lakitelek-Szikrával (Kecskemét-Szikra, Bódvány-hegy, Kecskemét-Szikrai-puszt, Madari-tanya) (CSALLÁNY 1956, No. 943; STANCZIK 1975, 193–198; BÓNA–NOVÁKI 1982, 97–98, 12. j.). 2. *Dunavecse-Csanádféregyháza* (CSALLÁNY 1956, No. 244): nem avar kori, hanem 10. századi sírlelet (NAGY 1901, 285–286). 3. *Érsekcsanád* (CSALLÁNY 1956, No. 273): adatai ellenőrizhetetlenek, kronológiai besorolása bizonytalan. 4. *Kiskunmajsza-Pálos* (CSALLÁNY 1956, No. 490): nem korai avar leletek. Az innen származó leletek a Nemzeti Múzeumban 1/1933. 1–3. leltári számon találhatóak. A leletek (töredékes vaslándzsa, hurkos fülű, villás szárú kengyel pár és szablyatöredék) Antal József szeszfőző földjén kerültek elő a feljegyzés szerint egy sírból, és dr. Mály János pénzügyi tanácsos ajándékként kerültek a múzeumba. A késői kengyel típus alapján a lelőhely a továbbiakban törlendő a korai avar kengyel-lándzsa lelőhelyek (CSALLÁNY 1953, 137) sorából. 5. *Madaras* (CSALLÁNY 1956, No. 568): Jász-Nagykun Szolnok megyében található (BÓNA 1983, 115; GARAM 1993, 90–92). 6. *Madaras* (CSALLÁNY 1956, No. 569): nem kora avar sírlelet, hanem szarmata halmos temető (ROEDIGER 1905). A leletkatalógusból szándékosan hagytuk ki a közép és késői jellegű környezet-

lódott állapotban, *vaskard*, *nyílhegy*, *kengyel* és *csikózábla* voltak. A leletek a háború során elvesztek.¹⁵

2. *Baja-Allaga szőlő* (Baja-Allaga O. szőlője, Homokváros) (ROEDIGER 1903a, 275. 3. ábra; ROEDIGER 1903, 143–149; ROEDIGER 1904; HAMPEL 1905, II. 840–842; GUBITZA 1909, 27; CSALLÁNY 1953, 137; KOVRIG 1955, 36; CSALLÁNY 1956, No. 45; ZALOTAY 1957, 63; CSALLÁNY 1963, 33; KÖHEGYI 1989, 37–38; NÉMETHI-KLIMA 1992, 191; GERE 1998, 51, III. t. 1–12)

3. *Baja-Vaskúti műút* (Baja-Szántóföld) (ZALOTAY 1957, 63; KÖHEGYI 1989, 38, 219. j.)

A Bajáról Vaskút felé haladó műút és a herceg-szántói vasútvonal metszési szögéből ismeretlen körülmények között avar kori sír került elő. A leletek egy része 1939-ben Dr. Mészáros Ervin ciszterrendi szerzetes, bajai gimnáziumi tanár révén jutott el a múzeumba.

A sír: Mell.: 1. Préselt, sima, félgömb alakú bronz *lószerszámveret*. Átm.: 1,5 cm. 2. Barnásszürke színű, durva, edénytörmelékkel soványított anyagú, kézzel formált *fazék* fenékrésze. Ma.: 8 cm, fá.: 9,8 cm. 3. Heraclius és Heraclius Constantinus (613–641) vagy a velük 638–641-ig együtt uralkodott Heracleianus bizánci császárok *solidusa*. (Ez utóbbi nem került a múzeumba, a többi lelet elveszett.)¹⁶

4. *Balotaszállás* (Kiskunhalas-Balotapuszta, Kiskunhalas-Balota) (HAMPEL 1905, II. 719–720, Abb. 1; CSALLÁNY 1956, No. 485; KISS 1985, 148, Taf. I. 6; WICKER 1990, 96, 103)

5. *Bátmonostor* (GUBITZA 1909, 26; RAPCSÁNYI 1943, 10; CSALLÁNY 1953, 140; KOVRIG 1955, 36; CSALLÁNY 1956, No. 66; CSALLÁNY 1963, 33; GERE 1999, 51, II. t. 6–9)

6. *Bócsa-Tóbiás kistanya* (Bócsa, Bócsa-Pivarcsi István földje) (LÁSZLÓ 1955, 219–232, Pl. XXXV–L; CSALLÁNY 1956, No. 104; LÁSZLÓ 1976a)

7. *Bugac-Pusztaháza* (Bugac-Pusztá) (HORVÁTH 1935, 87–88, 24. kép; CSALLÁNY 1956, No. 134)

8. *Csengőd-Szántóföld I. dűlő*¹⁷ (KOVRIK 1945, 10–13, 1–2. kép; CSALLÁNY 1953, 137; CSALLÁNY 1956, No. 165; CSALLÁNY 1963, 33)

Szemessy Lajos csengődi lakos birtokán 1938-ban szőlő alá forgatáskor 70 cm mélységben, egy csomóban lószerszámokat találtak. A leletek előkerülésének környékét még maguk a munkások ásták fel, de sem emberi, sem állati csontokat, sem pedig egyéb leleteket nem találtak.

1. 18 db félgömb alakú *lószerszám*dísz (5. kép 1). Arany- és bronzlemez együttes préselésével készültek, peremesek, koncentrikus díszítésűek. Egyes darabokon különböző mértékben égésnyomok láthatók. Átm.: 1,8 cm. 2. Peremes, pajzs alakú *kisszívég* (5. kép 2). Arany- és bronzlemezekből együtt préselték. Háromszoros, koncentrikusan elhelyezkedő, pajzs alakú, préselt minta díszíti. H.: 1,8 cm, sz.: 1,6 cm. 3. Arany- és bronzlemezről együtt préselt, peremes, téglalap alakú *lószerszám*dísz (5. kép 3). Egyik vége egyenes, szélénél két vízszintesen haladó, párhuzamos árkolás díszíti, alsó része rojtmintát utánoz. Sérült, kiegészített. H.: 4 cm, sz.: 1,7 cm. 4. Sima, préselt, peremes, korong alakú apró *bronzveret* (5. kép 4). Kissé deformálódott. Átm.: 1 cm. 5. Kiskarikás, vas *csikózábla* (6. kép 1). Téglalap átmetszetű vasból kalapálással alakították ki. Aszimmetrikus: a rövidebb szárú tag végén nagyobb, a hosszabb szárú végén kisebb karika helyezkedik el. Szárak h.: 5,7, illetve 7,6 cm, karika átm.: 3,2 cm, illetve 2,7 cm. 6. Mindkét zablakarikához csatlakozott egy-egy, egy kisebb és egy nagyobb részből álló, 8-as alakú *vashurok* (6. kép 2), melyek átmetszete szintén téglalap. Az egyik példány törött. H.: 3,8 cm, 4,5 cm, sz.: 2 cm, 1,9 cm. 7. 2 db téglalap alakú *vascsat* (6. kép 3). Az egyiknek karikája és a kissé karikára hajló csatpecke is téglalap átmetszetű. A másik elveszett. H.: 3 cm, sz.: 4 cm. 8. Hosszú fülű vas *kengyel*pár (6. kép 4). Mindkettőnek átmetszete téglalap, talpalójuk egyenes és laposra kovácsolt a szár alsó harmadától. Talpalójukon hosszanti ormó húzódik. A fülek trapéz alakúak, alsó harmaduknál fekvő téglalap alakú áttörés van. A kengyelfülek felső végénél bordázott szíjbújtató pántok vannak kialakítva. Az egyik

ben. másodlagos felhasználásban előkerült korai jellegű tárgyakat, pl. Kecel-Határdűlő 89. sírjából, csüngőként előkerült préselt, B alakú övveret (CS. SÓS 1958, 13, 5. kép 3). A felsorolásban az általunk használt lelőhelynév után zárójelben tüntetjük fel a szakirodalomban használt egyéb elnevezéseket. Az irodalomból már ismert lelőhelyeknél vagy leletegyütteseknél csak az új információkat hoztuk le. Néhány esetben — ha új adatok birtokában azt indokoltak láttuk — az anyagot újrajóztuk. Az irodalmi hivatkozások esetében nem törekedtünk teljességre, így azok csak tájékoztató jellegűek. A közöletlen leletek esetében — amennyiben arra lehetőségünk volt — az anyagközlést is elvégeztük. A lelőhelyek előtti számok megegyeznek az összefoglaló térképen szereplő lelőhelyszámokkal (25. kép).

¹⁵ TIM Lt. II. 1796. 1–22.

¹⁶ TIM Lt. II. 1795. 1–3.; TIM ltsz.: 54,38.1.

¹⁷ Kovrig Ilona meglehetősen szűkszavúan ugyan ismertette már a leletegyüttest, de mivel sem részletes tárgyleírást, sem méretadatokat nem közölt, ezért újbóli ismertetését nem tartjuk hiábavalónak.

kengyel ép, a másikonál a szíjbújtató egyik oldala hiányzik. H.: 15,8 cm, 16,2 cm; sz.: 12,2 cm, 12 cm.¹⁸

9. *Csolyospálos* (CSALLÁNY 1953, 137; CSALLÁNY 1956, No. 186; CSALLÁNY 1963, 33)

Ismeretlen körülmények között, közelebbről ismeretlen helyről 4 db kengyel és 2 db lándzsa került a kiskunfélégyházi Kiskun Múzeumba a II. világháború előtt.

1. Hosszú fülű *vaskengyel* (7. kép 1). Szára rombusz átmetszetű, alsó harmadánál szélesre kalapált. Talpalója kissé ívelt, külső oldalán hosszanti, hegyes ormó húzódik. Füle téglalap alakú, alsó harmadában fekvő téglalap alakú, kissé szabálytalan áttörés van. Jó megtartású. H.: 16,9 cm, sz.: 11,8 cm. 2. Alma alakú, hosszú fülű *vaskengyel* (7. kép 2). Szára rombusz átmetszetű, alsó harmadától szélesre kalapált. Talpalója ívelt, erősen korrodálódott. Külső oldalán hosszanti, lekerekített borda fut. Téglalap alakú füle alsó harmadában fekvő téglalap alakú, szabálytalan áttörés van. Rosszabb megtartású. H.: 16,7 cm, sz.: 12,4 cm. 3. Hosszú fülű *vaskengyel* (7. kép 3). Szára rombusz átmetszetű, alsó harmadától szélesre kalapált. Talpalója középen homorú, külső oldalán hosszanti, széles, lekerekített borda fut. Téglalap alakú fülének alsó harmadában nagyméretű, szabálytalan téglalap alakú áttörés van. Rendkívül jó állapotú. H.: 15,6 cm, sz.: 11,5 cm. 4. Hosszú fülű *vaskengyel* (7. kép 4). Szára rombusz átmetszetű, alsó harmadától szélesre kalapált. Talpalója ívelt, külső oldalán éles, hosszanti ormó húzódik. Téglalap alakú fülének alsó harmadában szabálytalan, fekvő téglalap alakú áttörés van. Rosszabb megtartású. H.: 18,3 cm, sz.: 12,3 cm. 5. Keskeny, nádlevél alakú, köpüs *vaslándzsa* (7. kép 5). A nyakánál mindkét oldalon kissé kiszélesedik a penge. Köpűje kerek átmetszetű, törött. H.: 16,3 cm, sz.: 1,9 cm, köpű átm.: 1,75 cm. 6. Keskeny, nádlevél alakú, köpüs *vaslándzsa* (7. kép 6). Köpűje kerek átmetszetű, alsó végénél kis kerek lyukkal áttört. H.: 21,5 cm, sz.: 1,9 cm, köpű átm.: 1,2–2,8 cm.¹⁹

10. *Dávod* (HAMPEL 1911, 40; CSALLÁNY 1956, No. 196; GARAM 1993, 60, Taf. 3. 7)

11. *Dávod-Rétaljai szőlők* (Dávod-Vágner A. szőlője)²⁰ (GUBITZA 1908, 419–420; GUBITZA–TRENCSÉNYI 1908, 54, 26–27. t.; CSALLÁNY 1956, No. 197; GERE 1998, 51, IV. t. 1–12)

12. *Fajsz-Garadomb* (RégFüz Ser. I. No. 16 (1963) 50; H. TÓTH 1990, 148; BALOGH–KŐHEGYI 2001)

13. *Fülöpháza-Petőfi út 33.* (H. TÓTH 1990, 148)

1985-ben a község belterületén, a Petőfi utcában vízvezeték fektetése közben kb. 1 m mélységben egy korai avar férfisir került elő, melyet teljesen kitermeltek. A leletek egy részét a találó, Kovács Benjámín kunszentmártoni lakos szolgáltatotta be a kecskeméti múzeumba, más részét a sírból kidobott föld átvizsgálása során a helyszínelést végző Horváth Attila gyűjtötte össze.

A sír: T.: ÉÉNy–DDK.²¹ M.: kb. 100 cm. A megbolygatott aknasírban, eredetileg hanyatt, nyújtott helyzetben maturus életkorcsoportú, mongoloid férfi csontváza fektült.²² Mell.: 1. Sima bronzlemezről préselt, peremes *nagyszíjvég* (8. kép 1). Előlapja ezüstözött. Egyenes szélénél 0,3 cm széles pánt nyoma látszik. Közepénél szabálytalan áttörés látható, a veret felerősítését szolgáló szegecs helye. A szíjvéget a találó ásója rongálta meg, két darabra tört. H.: 6,4 cm, sz.: 2,1 cm. 2. 2 db sima, bronzlemezről préselt, ezüstözött, peremes *kis szíjvég* (8. kép 2). Egyenes szélükénél 0,3 cm széles bronzpánt maradványai vannak. Az egyik a felerősítő, lapos, kerek fejű bronzszeg is megvan, a másikon csak apró kerek lyuk utal egykori meglétére. H.: 4 cm, sz.: 1,4 cm. 3. Sima, bronzlemezről préselt, peremes *kis szíjvég* (8. kép 3) ezüstözött előlapja lekerekített végének töredéke. 4. Kisebb méretű, sima, bronzlemezről préselt, peremes *kis szíjvég* (8. kép 4). Előlapja erősen rongálódott. H.: 3,2 cm, sz.: 1,4 cm. 5. Sima, bronzlemezről préselt, peremes, apró *kis szíjvég* (8. kép 5). Előlapja ezüstözött. Egyenes pereménél 0,3 cm széles pánt nyoma látható. Laposra kalapált fejű bronzszeggel volt felerősítve. H.: 1,4 cm, sz.: 1,2 cm. 6. Kerek átmetszetű *vaskarika* (8. kép 6) töredékes állapotban. Rajta több helyen textilmaradvány van. Az egyik töredékkel felhúzott, vaspántból hajlított, apró gyűrű rozsdásodott össze. 7. *Vaskés* (8. kép 7) össze nem illő két töredéke, az egyik famaradványokkal. Sz.: 1,5 cm. 8. Keskeny karú íj vég- és *markolatcsontjának* (8. kép 8) össze nem illő töredékei. Sz.: 1,3 cm. 9. Háromélű vas *nyilcsúcs* (8. kép 9). Tüskéje hiányzik, szárnyai töredékesek. H.: 5,1 cm. 10. Egyélű *vastőr* (8. kép 10), melynek nyéltüskéje középső nyélállású, éle a hegye felé kissé ívelt. A nyéltüskén a fanyél maradványa, a pengén több helyen foltokban az egykori fatok maradványa látható. H.: 40,5 cm, sz.: 2 cm.²³

¹⁸ MNM ltsz.: 8/1938.1–8. Csallány Dezső tévesen lovassírból származtatja a leleteket (CSALLÁNY 1956, 98).

¹⁹ KM ltsz.: 58.274.1–277.1., 58.292.1., 58.294.1. Csallány ezeken a leleteken kívül zabláról is említést tett (CSALLÁNY 1956, 101), erről azonban adatunk nincsen.

²⁰ A Gubitzai leírásában szereplő téglalap alakú, lyukakkal áttört vaslemeztöredék (GUBITZA 1908, 420, 11) nagy valószínűséggel páncéllamella.

²¹ Tévesen É–D tájolás lett feltüntetve a lelőhely rövid ismertetésekor (H. TÓTH 1990, 148).

²² A sír antropológiai anyaga a Szegedi Tudományegyetem Embertani Tanszékén található, ltsz.: 10 268. Meghatározásáért Marcsik Antóniának (SzTE) tartozom köszönettel.

²³ KaJM ltsz.: 84.10.1–11.; KaJM RégAd: 87.491.

14. *Fülöpszállás*²⁴ (CSALLÁNY 1956, No. 297)

15. *Fülöpszállás (Fülöpszállás-Temetői út)* (CSALLÁNY 1953, 137; KOVRIG 1955, 36; CSALLÁNY 1956, No. 296; CSALLÁNY 1963, 33)

16. *Gátér* (KADA 1905; KADA 1906; KADA 1908; CSALLÁNY 1953, 137; KOVRIG 1955, 34; CSALLÁNY 1956, No. 303; CSALLÁNY 1963, 33)

Kora avar sírok: 11. sír (ötvössír), 167. sír, 176. sír, 193. sír (lovassír), 212. sír (lovassír), 239. sír (lovassír).²⁵

Kora avar jellegű leletek, melyek sírszámok szerint nem azonosíthatók: 1. Egybeöntött pajzstestű *bronzcsat* (9. kép 1). A csatkarika ovális, kissé profilált, a csattest a nyakrészen kerek lyukkal áttört. Hátdoldalán felerősítésére két öntött fül szolgált. H.: 4,3 cm, sz.: 2,9 cm. 2. Egybeöntött pajzstestű *bronzcsat* (9. kép 2). A csatkarika ovális, profilált, a csattest a nyakrészen ugyancsak lyukkal áttört. Hátdoldalán három, öntött fül szolgált felerősítésére. H.: 4,7 cm, sz.: 2,7 cm. 3. Öntött bronz, *T alakú akasztóveret* (9. kép 3). Felső része négyzet alakú, két vízszintesen haladó, vésett párhuzamossal díszített. Szára nyújtott. Hátdoldalán felerősítése négy öntött füllel történt. H.: 4,4 cm, sz.: 1,9 cm. 4. Préselt, sima, bronz *nagyszíjvég* (9. kép 4) elő- és hátlapja. Mindkettő felső szélénél két-két apró lyukkal áttört, melyek a felerősítő szegecsek helyei. A hátlap töredékes. H.: 8,1 cm, sz.: 2,6 cm. 5. Préselt, sima, bronz *nagyszíjvégek* (9. kép 5–6) előlapjai. Felső szélükénél apró kerek lyukak, a felerősítő szegecsek helyei. Az egyik pereme helyenként hiányos, a másiknál a lekerekített alsó rész letört. H.: 8,3 cm, sz.: 2,2 cm, h.: 3,9 cm, sz.: 2,4 cm. 6. Préselt, sima, bronz *nagyszíjvég* (9. kép 7) hátlapjának darabja. Alsó fele hiányzik. H.: 5 cm, sz.: 2,1 cm. 7. Ezüstlemezből préselt, sima, peremes *kisszíjvég* (9. kép 8) előlapja. Egyenes felső szélénél ezüstszegeccsel van átütve. H.: 5 cm, sz.: 1,6 cm. 8. Bronzlemezből préselt, sima, peremes *kisszíjvég* (9. kép 9) ónozott előlapja. Felső, egyenes szélénél egy apró lyukkal áttört. H.: 4,6 cm, sz.: 1,7 cm. 9. Bronzlemezből préselt *kisszíjvég* (9. kép 11) sima hátlapja. Szélénél hiányos. H.: 4,4 cm, sz.: 1,6 cm. 10. Sima ezüstlemezből préselt *kisszíjvég* (9. kép 12) előlapjának darabja. H.: 3,4 cm, sz.: 1,5 cm. 11. Sima bronzlemezből készített, széles *kisszíjvég* (9. kép 13) töredékes előlapja. Felső egyenes szélénél két apró lyukkal áttört. H.: 2,5 cm, sz.: 2,4 cm. 12. *Nagyszíjvég oldalpántja* (9.

kép 10). Vékony bronzpántból hajlított, U alakú. 13. Öntött bronz, tokos *szíjvég* (9. kép 14). Elülső oldalán hosszanti, vésett vonalpárral díszített. H.: 4,5 cm, sz.: 1 cm. 14. Nagylemezgömbös arany *fülbevalópár* (10. kép 1). A nyitott fülkarikák csavartak. Erre van ráhúzva egy kisebb gömb, amelyhez alulról három hasonló méretű gömbön keresztül kapcsolódik a nagy lemezgömb. A kisebb gömbök találkozásánál granulációkból álló gyöngydrótok vannak. A nagygömböt négy, szimmetrikusan elhelyezett, préselt félgömb alakú kitéremkedés díszíti, melyek granulációkból álló kerettel vannak körbevéve. Köztük a gömb felülete kereszt alakban elhelyezett, apró granulációkkal van kitöltve. H.: 3,6 cm, súlya: 3,5 g. 15. Nagylemezgömbös arany *fülbevalópár* (10. kép 2). A nyitott fülkarikák csavart huzalból vannak kialakítva. Ezekre vannak ráhúzva azok az aranygömbök, melyekhez három-három kisebb gömb, és egy-egy nagylemezgömb kapcsolódik. A gömbök granulációkból álló gyöngydróttal díszítettek. H.: 4,3 cm, súlya: 9,2 g. 16. Nagylemezgömbös arany *fülbevalópár* (10. kép 3). A kerek átmetszetű fülkarikák nyitottak. Ezeken két-két apró huzalkarika között lógtak a négy kisebb és egy nagy, díszítetlen lemezgömbből álló függők. A csüngőrészeket a karikákhoz kötő tagok hiányoznak. Az egyik fülbevaló gömbjei sérültek, deformálódtak. H.: 3,6 cm, súlya: 5,3 g. 17. Világosszürke, homokkal soványított, korongolt *kiöntöcsöves edény* (10. kép 4). Pereme profilált, hornyolt szalagfüle a vállból indul és a vállra támaszkodik. Teste tojásdad, vállán bekarcolt hullámvonalköteg, alatta párhuzamos vonalköteg díszíti. Ma.: 20,5 cm, szá.: 10,5 cm, has átm.: 16 cm, fá.: 8,3 cm. 18. Világosszürke, homokkal soványított, korongolt *kiöntöcsöves edény* (10. kép 5) töredékei. Vállrészén bekarcolt párhuzamos vonalkötegek között hullámvonalköteg látható. 19. Világosszürke, homokkal soványított, korongolt *agyagkulacs* (10. kép 6). Nyakból induló, vállra támaszkodó, árkolással tagolt, szimmetrikusan elhelyezett szalagfülei vannak, melyeknek folytatásában a test oldalán széles hornyolat húzódik körben. Hátdoldala lapos, előoldala kissé csúcsos, koncentrikus díszítésű, bekarcolt körök között befésült hullámvonalkötegek haladnak. H.: 24,5 cm, pá.: 4 cm, has átm.: 20 cm.²⁶

17. *Imrehegy* (HORVÁTH – H. TÓTH – V. SZÉKELY 1988, 43; H. TÓTH 1990, 150)

A községtől nyugatra, a keceli határ közelében 1965-ben mélyszántás alkalmával lándzsa és lószerszámok kerültek elő, melyek Kosztka Ferenc

24 A fülbevaló valószínűleg a kiskunfélegyházi múzeum háborús veszteségei közé tartozik, nincs nyoma a leltárkönyvekben és a régészeti gyűjteményben!

25 A felsorolásba csak a biztonsággal az avar kor korábbi periódusába sorolható sírokat tüntettük fel. Ezen kívül még néhány sírről (14., 41., 136., 157., 213., 216. és 238.) a leírás alapján valószínűsíthető, hogy korai jellegű síregyüttesről van szó. Mivel a temető leletanyagának jelentős része elpusztult, a maradék leletek sírszám szerint teljes bizonyossággal jelenleg nem azonosíthatók, ezért e sírok besorolása is bizonytalan. Bóna István a szegvár-sárpoldali sírről szóló tanulmányában meghatározott egy korai sírcsoportot (BÓNA 1979, 29), azonban ezzel nem minden esetben értünk egyet: a 116., 150., 161. és a 203. sírok inkább már a közép avar kor felé vezetnek.

26 *KaJM* ltsz.: 55.24.126–127.; 55.27.35.; 55.28.38., 44., 69–77., 86., 114., 154–155.; 55.29.1.

agronómus ajándékként kerültek a kecskeméti múzeumba. A valószínűsíthető előkerülési helyükön Horváth Attila végzett hitelesítést, ami nem járt eredménnyel.

1. Kettőskarikás vas *csikózabla* (11. kép 1), melyet téglalap átmetszetű vashurkából alakítottak ki. A zabla aszimmetrikus. Rövidebb szára egyenes, végén egy nagyobb és egy hozzákovácsolt kisebb karika található. Ebbe van belekovácsolva egy téglalap átmetszetű, zárt vashurok, amely valószínűleg a kantár befűzésére szolgált. A zabla másik darabja hosszabb, szára középtájon megtörik. Végéhez egy nagyobb, ehhez pedig egy sokkal kisebb karika van kovácsolva. Jó megtartású, égésnyomokkal. Szárak h.: 6,9 cm; 7,7 cm, karikák átm.: 2–1,8 cm; 2,5–1,2 cm; hurok h.: 3,6 cm. 2. Kiskarikás vas *csikózabla* (11. kép 2), melynek átmetszete a szárnál kerek, a karikánál szögletes. Rendkívül jó megtartású, égésnyomokkal. Szárak h.: 6,6 cm; 7,4 cm, karikák átm.: 2,9 cm; 3,2 cm. 3. Hurkos fülű *kengyel pár* (11. kép 3), az egyik nagyobb. Mindkettő fülénél kerek, szárnál rombusz átmetszetű, talpalójuknál laposra kovácsoltak, melyeknek külső oldalán erőteljes, hegyes, hosszanti ormó húzódik. Az egyik erőteljesen deformálódott. Jó megtartásúak, helyenként égésnyomokkal. H.: 24,3 cm, sz.: 13,2 cm, h.: 15,6 cm, sz.: 12 cm. 4. Keskeny, nádlevél alakú, köpűs *vaslándzsa* (11. kép 4). Mindkét oldalán alig észrevehető hosszanti borda húzódik. A köpű ovális keresztmetszetű, a tövénél erőteljesen összeszűkül. Végénél apró kerek lyuk található. A köpű és a penge találkozásánál sérült, a lándzsa szögben megtörik. Jó megtartású, égésnyomokkal. H.: 19,2 cm, sz.: 2,6 cm, köpű átm.: 1,1–2,2 cm.²⁷

18. *Izsák* (GOHL 1913, 56–57, 1. kép; CSALLÁNY 1956, No. 404)

19. *Kecel* (CSALLÁNY 1956, No. 430)

1937-ben közelebbről ismeretlen helyről Paulinyi Mihály kiskőrös-feketehalmi tanító ajándékként egy edény került a szentesi múzeumba.

Homokkal soványított agyagú, világosbarna színű, korongolt *agyagkulacs* (12. kép 4). Az edény nyaka rövid, kissé tölcséres, pereme duzzadt. A nyak közepénél széles párna húzódik, s innen indul a két téglalap átmetszetű fül, mely a vállra támaszkodik. Hátoldala lapos, elülső oldala domború, koncentrikus, bekarcolt körökkel díszített, melynek közepén árkolással hangsúlyozott, lapos, körbefutó bordadísz van. Kiegészített, sötétbarna festékkel átkent. Ma.: 24,7 cm, sz.: 20 cm, pá.: 4,1 cm.²⁸

27 *KaJM RégAd.*: 89.678.; *KaJM ltsz.*: 65.27.1–5.

28 *KoJM ltsz.*: 55.77.1.

29 *MNM ltsz.*: 52/1894.1–2. A fülbevalópár leírását és adatait a leltárkönyvből adtuk meg.

30 *MNM ltsz.*: 23/1933.1–4. Nagy valószínűséggel a sír a Kiskőrös-Pohibuj Mackó-dűlő néven ismert temetőhöz tartozik. Gyökér Józsefrévén innen már korábban is kerültek be sirleletek a Nemzeti Múzeumba (TÖRÖK 1975, 285).

20. *Kecel-Schvachó János földje* (Kecel, Kecel-Koch Sándor háza mellett) (KALMÁR 1943, 149, XXIII. t. 4, XXV. t. 5; CSALLÁNY 1956, No. 432; LÁSZLÓ 1976)

21. *Kecel-Tőzegtelep II.* (BICZÓ 1984, No. 180)

22. *Kecskemét* (KOVRIK 1955, 36; CSALLÁNY 1956, No. 437; CSALLÁNY 1963, 33)

23. *Kecskemét-Sallai utca* (RégFüz Ser. I. No. 27 (1974) 59; H. TÓTH 1981; H. TÓTH 1990, 151)

24. *Kiskőrös*²⁹ (HAMPEL 1894, 269; CSALLÁNY 1956, No. 460a)

A Nemzeti Múzeum 1894-ben a Királyi központi állampénztárból egy arany fülbevalópárt váltott meg.

„*Arany antik függőpár. Idomuk egy nagyobb és öt kisebb, üres gömböt példáz a kisebb gömbök találkozási szélein apró gömbsorok, a nagyobb gömb külsejét is oldalt és alul négy- illetve háromszögbe rakott gömböcsök ékítik. Egy-egynek legnagyobb hossza: 5,5 cm, a gömb legnagyobb átmérője 2,7 cm. Súlyuk együtt 15 gramm.*”

25. *Kiskőrös* (CSALLÁNY 1956, No. 461; GARAM 1993, 81. Taf 47, 17)

26. *Kiskőrös-Csukástó mellett* (CSALLÁNY 1956, No. 465)

1933-ban Gyökér József kiskőrösi lakos egy sír leleteit küldte el a Nemzeti Múzeumnak.

A sír: T.: ÉNy–DK. M.: kb. 80 cm. Aknasírban hanyatt, nyújtott helyzetben férfi csontváza feküdt. Jobb oldala bolygatott volt. Mell.: 1. Kerek átmetszetű, téglalap alakú *vascsat* (13. kép 1). H.: 3,9 cm, sz.: 3 cm. 2. Lapos, bronz *tarsolyszáró* (13. kép 2) feküdt a jobb alkar belső oldala emellett. Középe felé ívelten kiszélesedik, egyik végén lapos korongga kalapált, közepén átlukasztott. Másik vége letörött. H.: 10,5 cm, sz.: 1,4 cm. 3. Egyélű, egyenes hátú, felső nyélállású *vaskés* (13. kép 3) a fatok maradványaival. Hegye letörött. H.: 16,7 cm, sz.: 1,7 cm. 4. A koponyán és a jobb alkar mellett keskeny karú *íjvégs és markolatcsont lemezek* (13. kép 4) voltak töredékes állapotban.³⁰

27. *Kiskőrös-Pohibuj Mackó-dűlő* (CSALLÁNY 1956, No. 468–469; TÖRÖK 1975, 285–302; GARAM 1993, 81. Taf. 52. 13–16; SOMOGYI 1997, 50–53)

Kora avar sírok: 8. sír, 16. sír, 41. sír, 53. sír, 54/A sír, 56/C sír.

28. *Kiskőrös-Rákóczi u. 49.* (LÁSZLÓ 1940, 149–150, XXIV. t.; CSALLÁNY 1956, No. 470)

29. *Kiskunfélegyháza-Pákapuszt* (LÁSZLÓ 1955, 236–238, Pl. LXIX; CSALLÁNY 1956, No. 477; H. TÓTH-HORVÁTH 1992, Abb. 52)

Ismeretlen úton 1933-ban avar kori leletek kerültek be a kiskunfélegyházi múzeumba. A lelet-együttes egy része a II. világháború során a gyűjtemény más darabjaival együtt megsemmisült.

1. 8 db, bronz- és ezüstlemezéből együttesen préselt, tűzi aranyozással díszített,³¹ két különálló tagból álló *álcsat* (14. kép). A pajzs alakú felső tag préselt gömbsorkeretes. Belsejében préselt gyöngydrótkeretes, pajzs alakú áttörés van, amelyekben egykor világoskék üvegbetétek ültek. A csatfej alakú alsó tag szintén préselt gömbsorkeretes. A csatpecsek préseléssel imitált, gyöngydrótkerettel hangsúlyozott, melynek két oldalán egy-egy, apró, kerek áttörés van, melyekben világoskék üvegbetétek ülnek. A veretek felső szélénél lévő, függőleges, préselt bordák csuklószerkezetet utánoznak. Belsejükben tenaxnyomok láthatók. Felerősítésük egykor bronz ácskapocokkal történt. Felső tag h.: 2,5 cm, sz.: 2,2 cm, alsó tag h.: 2,3 cm, sz.: 2,8 cm. 2. 3 db, bronz- és ezüstlemezéből együttesen préselt, tűzi aranyozással díszített, kissé ovális alakú *övveret* (15. kép 1). Peremüket préselt gömbök alkotják, középen préselt gyöngydrótkerettel körbevett, ovális áttörések vannak, melyekben egykor betétek ültek. H.: 2,3 cm, sz.: 2,2 cm. 3. 3, bronz- és ezüstlemezéből préselt, tűzi aranyozással díszített, félhold alakú *lyukvédő* (15. kép 2). Préselt gömbsorkeretesek, belsejükben vékony bordával körülvett, félhold alakú rekeszutánzatok vannak. H.: 2,2 cm, sz.: 1,2 cm. 4. 2 db, bronz- és ezüstlemezéből együttesen préselt, tűzi aranyozással díszített, T alakú *akasztóveret* (15. kép 3). A felső rész pajzs alakú, gömbsorkeretes,

melynek közepén préselt gyöngydrótutánzzal körülvett kis, pajzs alakú áttörések láthatók. Az akasztórész közepén három, párhuzamosan futó, préselt gyöngysordróttal tagolt. H.: 3,7 cm, sz.: 2 cm. 5. 2 db, bronz- és ezüstlemezéből együttesen préselt, tűzi aranyozással díszített, kisebb pajzs alakú *mellékszívveret* (15. kép 4). Peremükön préselt gömbsorkeret látható, belsejükben préselt gyöngysorral körülvett, félhold alakú áttörés van, amelyben egykor betétek ültek. H.: 1,8 cm, sz.: 2,2 cm. 6. Öntött bronz, T alakú *akasztóveret* (15. kép 5). Felső része pajzs alakú, szára hosszú, akasztórésze ellapított, egy-egy kerek lyukkal áttört. Felerősítésére a felső rész hátulján három, egybeöntött szegecs található. H.: 6,1 cm, sz.: 1,8 cm.³²

30. *Kiskunfélegyháza-Ferencszállása*³³ (CSALLÁNY 1956, No. 478)

31. *Kiskunhalas-Reketyepuszt* (HAMPEL 1902, 307; FETTICH 1937, 292, CXIX. t. 9; CSALLÁNY 1956, No. 484; GARAM 1991, 62, Abb. 1. 15)

32. *Kiskunhalas* (FETTICH 1926, 33, VII. t. 6; CSALLÁNY 1956, No. 487)

33. *Kisszállás-Petőfi utca* (1. kép) (H. TÓTH 1990, 152)

1969 júniusában Kisszálláson, a Petőfi utca 15. sz. ház előtt vízelvezető csatorna ásása során Simokovics György egy sírt talált, melynek csontanyagát és mellékleteit a községi tanácsházára vitte. A munkákat tovább folytatva újabb sírra bukkantak a 17. sz. ház előtt, amelyet már Vorák József, a kiskunhalasi múzeum igazgatója tárt fel.

1. sír: T.: ÉNy–DK.³⁴ Téglalap alakú sírgödörben hanyatt fekvő csontváz feküdt. Karjai nyújtott helyzetben voltak, lábsontjai „egymás felett” helyezkedtek el szintén nyújtott helyzetben. Mell.: 1. Préselt, sima ezüst *kisszívég* (16. kép 1) peremes előlapja. Egyenes pereménél bordás ezüstpánt díszíti. Alatta középen apró, kerek lyuk a felerősítő szegecs helye. H.: 2,9 cm, sz.: 2,1 cm. 2. Ezüstlemezéből készített, peremes, négyszögletes *övveret*

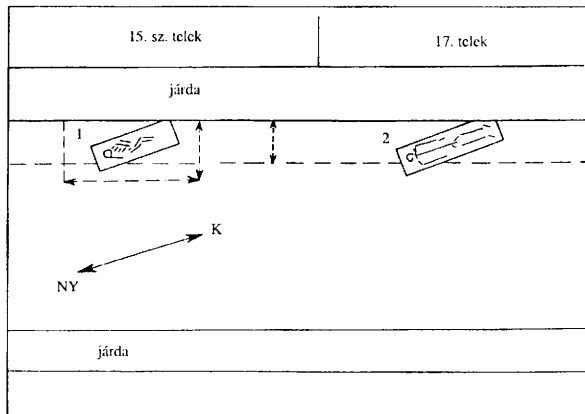
31 A veretek pontos anyag- és technikai meghatározásáért Heinrich-Tamáská Orsolyának tartozom köszönettel.

32 A leletek a kiskunfélegyházi múzeumban Kiskunfélegyháza-Tisztviselőtelep lelőhelyén vannak nyilvántartva. KM ltsz.: 58.187.5. A leletgyűttes hiányzó darabjai: az eredetileg három mellékszívveret helyett ma már csak kettő van, hiányzik a préselt gömbsorkeretes, pajzs alakú, kisebb veret (LÁSZLÓ 1955, Pl. LXIX. 18), a préselt gyöngysorkeretes pánttöredék (LÁSZLÓ 1955, Pl. LXIX. 22), a sima, kinyírt, ívelt lemezdarab (talán D alakú kardfűl) (LÁSZLÓ 1955, Pl. LXIX. 23), valamint az ácskapocs és szegecstöredékek (LÁSZLÓ 1955, Pl. LXIX. 25) is. Bár a leletgyűttestől fotó több helyen is közzét, de mindenhol leírás és méretadatok nélkül. Ezért e helyen újraközlésüket indokoltnak tartottam.

A Kiskun Múzeumban a II. világháború viszontagságai során megsemmisült leltárkönyvek pótlására és megsérült gyűjtemények újraleltározására 1958-ban került sor. Az összekeveredett leletek között javarészt Pál Kálmán múzeumőr emlékezetében bízva igyekeztek rendet tenni. Így fordult elő, hogy az álcsatos övgarnitúrát a Tisztviselőtelepen 1936-ban egy házalapozás során előkerült és a múzeumnak adományozott griffes-indás övveretekhez sorolták.

33 Ld. 6. j.!

34 Tájolása a helyszínről készített vázlat szerint, a 2. sírhoz hasonlóan Ny–K volt.

1. kép: A Kisszállás-Petőfi utcai sírok
elhelyezkedése
Abb. 1: Die Lage der Gräber auf dem Fundort
Kisszállás, Petőfi-Straße

(16. kép 2). Középen nagyobb kerek áttörés, egykori kőbetétre utal. A veret hátulról sima bronzlemez merevítette. A veret négy sarkában egy-egy apró szegecsnyom található. H.: 2,1 cm, sz.: 2,1 cm. 3. Kerek átmetszetű *vaskarika* (16. kép 3). Átm.: 4 cm. 4. Félkör alakú, U metszetű, ismeretlen rendeltetésű *vastárgy* (koptató?) (16. kép 4). H.: 3,1 cm, sz.: 3,9 cm. 5. Egyenes hátú *vaskés* (16. kép 5) pengéjének töredékei, az egykori fatok maradványával. H.: 10,8 cm, sz.: 2,3 cm. 6. Keskeny karú íj *markolat- és végcsontlemezei* (16. kép 6) töredékes állapotban. 7. A mellkason háromélű, vas *nyilcsúcs* (16. kép 7) került elő. H.: 11 cm.

2. sír: T.: Ny–K. M.: 90–130 cm. Keskeny, téglalap alakú sírgödörben fiatal lány meglehetősen rossz megtartású csontváza feküdt. A koponyája kissé oldalra billent, a vállsontok környéke bolygatott helyzetben volt. Jobb karja a vállhoz volt felhajlítva, a bal nyújtva, szorosan a test mellett feküdt, lábai szintén nyújtott helyzetben voltak. Mell.: 1. Egy-egy kerek átmetszetű ezüsthuzalból hajlított, elhegyesedő végű, nyitott *fülkarika* (16. kép 8) került elő bolygatott helyzetben a kézfejek környékéről. Az egyikhez sima, ezüst nagylemezgömb tartozott, mely töredékes állapotban volt. Átm.: 1,2 cm; 1,3 cm. 2. A nyakcsigolyáknál néhány szem *gyöngy* (16. kép 9) került elő: egy kék színű, hasáb alakú, egy kék színű, háromtagú, valamint egy-egy kék és zöld apróbb gömb alakú pasztagyöngy. 3. A sír leleteihez tartozott egy *kisszíjvég* (16. kép 10) sima, bronzlemezének töredéke, mely a felső, egyenes oldalánál közepén kis kerek lyukkal áttört. H.: 2,3 cm, sz.: 1 cm. 4. A bal szeméremcsontnál téglalap alakú *vascsat* (16. kép 11) töredékei voltak. 5. Közeléből kerek átmetszetű, kisméretű *vaskarika* (16. kép 12) töredéke került

elő. Átm.: 2,2 cm. 6. A bal combcsonton *vaskés* (16. kép 13) feküdt töredékes állapotban. H.: 9,6 cm, sz.: 1,7 cm. 7. A bal kézfejnél *orsókarika* került elő. (Elkallódott.)³⁵

34. *Kunszentmiklós-Bábonny* (Kunbábonny) (RégFüz Ser. I. No. 25 (1972) 51; H. TÓTH 1990, 153; H. TÓTH-HORVÁTH 1992)

35. *Kunpeszér-Felsőpeszéri út, Homokbánya* (Kunadacs-Peszéradacs, Peszér-Adács) (HAMPEL 1894a, 185–186; CSALLÁNY 1956, No. 762; RégFüz Ser. I. No. 36 (1983) 62; RégFüz Ser. I. No. 37 (1984) 72; RégFüz Ser. I. No. 38 (1985) 65–66; H. TÓTH 1984; H. TÓTH 1990, 153–154; GARAM 1993, 93. Taf. 40. 5)

36. *Mélykút-Sáncdűlő*³⁶ (RégFüz Ser. I. No. 22 (1969) 39; MARCSIK 1971; KÖHEGYI-MARCSIK 1974; H. TÓTH 1990, 137, 159)

37. *Móricgát* (CSALLÁNY 1953, 137; CSALLÁNY 1956, No. 673; CSALLÁNY 1963, 33)

38. *Öregcsertő* (2. kép) (ArchÉrt 84 (1957) 88; H. TÓTH 1990, 160; NÉMETHI-KLIMA 1992, 216)

A községtől Keletre elterülő dombháton, a templomtól 850 méterre északkeletre, a Béke Tsz szőlőjében útépítési munkákhoz homokot termeltek ki, s e munkálatok során kora avar kori temető három lovassírja (2–4. sír) került elő, melyeknek leleteit a találók széthordták. A leletmentést 1955. május 3–14. között Kiss György végezte, mely során nyolc sírt tárt fel, közte egy erősen bolygatott lovassírt. A homokbánya szomszédságában lévő szőlőben már korábban, 1948-ban rigolirozás alkalmával András István parasztgazda feldúlt 19 sírt, melyekben elmondása szerint különféle leletek (lőcsontok, edények, rozsdás vastárgyak) voltak. A sírok leleteinek nyoma veszett, csupán az összesítő térkép maradt meg.

1. sír (lovassír): T.: ÉNy–DK (318–138°). M.: 156 cm. Bolygatott. Nagyméretű, téglalap alakú sírgödörben hanyatt, nyújtott helyzetben férfi csontváza feküdt.

2. sír (lovassír): T.: ÉÉNy–DDK(?).

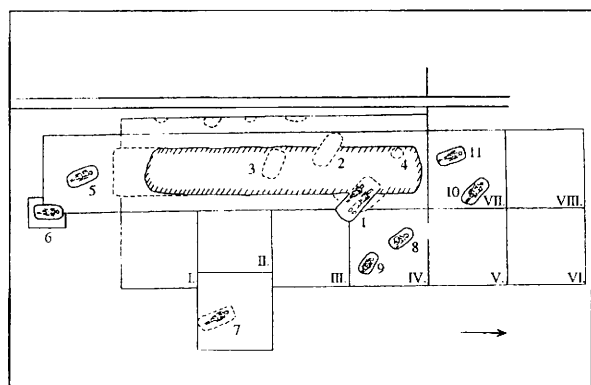
3. sír (lovassír): T.: ÉÉNy–DDK(?).

4. sír (lovassír): T.: ÉÉNy–DDK(?).

5. sír: T.: ÉNy–DK. M.: 150 cm. Bolygatatlan. A téglalap alakú sírgödörben hanyatt, nyújtott helyzetben melléklet nélküli férfi csontváza feküdt.

35 TJM ltsz.: 79.27.1–11., 79.28.1–6.; KaJM RégAd: 87.515.

36 TIM ltsz.: 75.17.1–332. A temető-feldolgozás folyamatban van.

2. kép: Az öregcsertői kora avar temető
összesítő térképe

Abb. 2: Gesamtplan des frühawarenzeitlichen
Gräberfeldes von Öregcsertő

6. sír: T.: É-D(?). M.: 110 cm. Bolygatott. Aknasírban hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű női csontváz volt. Mell.: 1. 6 db színes *pasztagyöngy*. 2. *Orsókarika*. 3. A medencecsont alatt *vaskés*. 4. Ugyanitt kisméretű *vascsat*.

7. sír: T.: ÉNy-DK (343–163°). M.: 120 cm. Bolygatatlan. A sírgödörben férfi csontváza feküdt hanyatt, nyújtott helyzetben. Mell.: 1. Préselt bronz *övdíszek* töredékes állapotban. 2. *Vascsat*. 3. *Vastör*.

8. sír: T.: ÉNy-DK (329–149°). M.: 86 cm. Bolygatott. A sírgödörben rossz megtartású gyermekváz feküdt háton fekvő, nyújtott helyzetben. Mell.: 1. Kisméretű, téglalap alakú *vaskés*. 2. Kicsi *vaskés* töredékes állapotban.

9. sír: T.: ÉNy-DK (307–127°). M.: 110 cm. Bolygatott. A sírban rossz megtartású, hanyatt, nyújtott helyzetű, melléklet nélküli gyermekváz feküdt.

10. sír: T.: ÉÉNy-DDK(?). M.: 140 cm. Bolygatatlan. A sírgödörben hanyatt fekvő, nyújtott helyzetben, melléklet nélküli nő csontváza feküdt.

11. sír: T.: ÉÉNy-DDK(?). M.: 140 cm. Bolygatatlan. A sírgödörben hanyatt fekvő, nyújtott helyzetben, melléklet nélküli nő csontváza feküdt.³⁷

39. *Páhi-Kenyérhalom* (Csengőd-Páhipusztá, Páhi-Kenyérváráhalom) (FETTICH 1926, 4–5; CS. SÓS 1961, 49, 21. kép)

1907-ben a Kenyérhalom nyugati oldalán, földmunka során öt sírt találtak, melyeknek leleteit a kecskeméti múzeum megvásárolta (2 aranyfüggőt, 14 ezüst karddísz, 3 bronzeszközt és 2 kardot). A

leletgyűttes nagy része a háborúk viszontagságai során megsemmisült. A múzeum 1911 előtti, régi leletei között felbukkan néhány olyan tárgy, melyek Páhi lelőhelyénél vannak nyilvántartva, s nagy valószínűséggel azonosíthatók az elveszettnek hitt leletgyűttes lancettájával és fülkanalával (FETTICH 1926a. Pl. VI. 20).³⁸ Ezek a kora avar leletek, valamint a Nemzeti Múzeum gyűjteményébe került, ismeretlen lelőköri körülményű, szintén Páhiból származó hosszú fülű és hurkos fülű kengyel is nagy valószínűséggel egyazon lelőhelyről származik.

1. Sima bronzlemezből kinyírt, hosszabb szárú, P alakú *kardfűl* (17. kép 1). Peremét körben préselt gyöngysor keretezi. Felerősítését szolgáló három szabálytalan lyukkal van áttörve. H.: 6,3 cm. 2. Sima bronzlemezből kinyírt, rövidebb szárú, P alakú *kardfűl* (17. kép 2). Pereme körben szintén préselt, gyöngysorkerettel szegélyezett. Fejrésze három apró lyukkal áttört. H.: 4 cm. 3. Bronzlemezből készített, ovális *kardtokveret* (17. kép 3). Vékony ezüstpántból alakították ki, mely háromsoros, préselt pontsoral díszített. Összenyomódott. Átm.: 3,3 cm, sz.: 1,1 cm. 4. 2 db vékony lemezből kinyírt *bronzveret* (17. kép 4–5). Az egyiknek végei ellentett állásúak, s egy-egy lyukkal áttörték. A másik, kisebb példány hiányos, de hasonló alakú lehetett. H.: 5,1 cm, sz.: 0,7 cm, h.: 4,3 cm, sz.: 0,9 cm. 5. Rombusz átmetszetű, alma alakú, hosszú fülű *kengyel* (17. kép 6). Talpalója ívelt, alsó harmadától laposra kovácsolt. Rajta széles, hosszanti borda húzódik. Füle téglalap alakú, alsó harmadánál fekvő téglalap alakú áttörés van. Rendkívül jó megtartású. H.: 16,2 cm, sz.: 11,9 cm. 6. Rombusz átmetszetű, fülénél laposra kovácsolt, hurkos fülű *kengyel* (17. kép 7). Talpalója egyenes, szélesre kalapált. H.: 14 cm, sz.: 10,75 cm.³⁹

40. *Petőfiszállás-Bekötőút*⁴⁰ (WICKER 2000; RégKut 2001, 161–162)

41. *Solt* (H. TÓTH 1990, 160)

A falutól keletre 5 km-re, az 52. sz. út mellett elterülő Állami Gazdaságban 1951 decemberében 5,2×5,8 m-es meszesgödör ásásakor egy avar sírt (1.) találtak, melyből két edény került elő. A gödör Ny-i és K-i falában két újabb sír jelentkezett (2–3. sír). A leletmentést Türr Ervin végezte.

1. sír: Mell.: Világosszürke, homokkal soványított, korongolt *korsó* (12. kép 1). Pereme ferdén levágott. Nyaka rövid, tölcéses, erőteljesen összeszűkül. Belső oldalán fésűszerű eszközzel beböködött díszítés látható. Bekarcolt

37 *KaJM RégAd*: 69.317.; *MNM RégAd*: 3043, 3045, 3047.

38 *KaJM ltsz.*: 55.28.142–143.

39 *KaJM ltsz.*: 55.39.124–127.; *MNM ltsz.*: 17/1902.15–16.; *BKML VIII*. 703. 1907/161.

40 *KM ltsz.*: 99.8.1–15., *KaJM RégAd*: 98.745.

párhuzamos vonalkötegek között ugyanez a díszítés van bikónikus testének felső kétharmadán. A nyak és a test találkozásánál három párhuzamos borda húzódik. Kiegészített. Ma.: 18,5 cm, pá.: 5,3 cm, fá.: 7,6 cm. 2. Sárgásbarna színű, szürkefoltos, edénytörmelékkel soványított, kézzel formált *fazék* (12. kép 3). Nyaka rövid, tölcéses pereme becsipésekkel tagolt. Teste szimmetrikus. Felülete a tökéletlen égetés következtében repedezett. Ma.: 11,5 cm, pá.: 9,7 cm, fá.: 8,6 cm.

2. sír: T.: É–D (10–190°). M.: 110 cm. Bolygatlan sír, de a koponya nem volt meg. Mell.: 1. A koponya helyén *bronzkarika* volt. 2. A jobb combon összenyomódott, kézzel formált *edény* került elő. (Az utóbbiak elvesztek.)⁴¹

42. Solt-Meleghegy (CSALLÁNY 1956, No. 822)

A falutól két kilométerre nyugatra, dr. Bajusz Gábor földjén földmunka alkalmával kb. 16 sírt semmisítettek meg. A sírokból előkerült leletek közül dr. Bajusz Pál ajándékaént Fettich Nándor révén az alábbi leletek kerültek a Nemzeti Múzeumba 1931-ben.

1. Egybeöntött testű, sima *bronzcsat* (18. kép 1). Karikája ovális, kissé profilált, teste pajzs alakú, csúcsos végződésű. A karikára ráhajló vas csatpeckének csak egy része maradt meg a karikára rozsdásodva. A csattesten, a karika felőli oldalon közepén egy nagyobb, két oldalon egy-egy kisebb, a csúcsánál szintén egy kisebb kerek áttörés látható. A kisebb lyukak a csat felerősítésére szolgáltak. H.: 5 cm, karika sz.: 3,5 cm, csattest sz.: 2,5 cm. 2. Sima, préselt, peremes, bronz *nagyszíjvég* (18. kép 2). Előlapja töredékes, ép hátlapjának egyenes szélénél három kerek lyukkal áttört. H.: 8,75 cm, sz.: 2,6 cm.⁴²

43. Soltzentimre

Ismeretlen körülmények között, közelebről ismeretlen helyről kerültek leletek a Nemzeti Múzeumba.

1. Hosszú fülű *kengyel* (24. kép 7), melynek füle téglalap alakú, közepén kerek áttöréssel. Vállánál rombusz átmetszetű, alsó harmadától talpalója laposra kovácsolt, melyen hosszanti borda húzódik. Talpalójának közepe törött. H.: 16,9 cm, sz.: 12 cm. 2. Hurkos fülű *kengyel*. 3. *Vaslándzsa*. (Az utóbbi leletek elvesztek.)⁴³

44. Szabadszállás

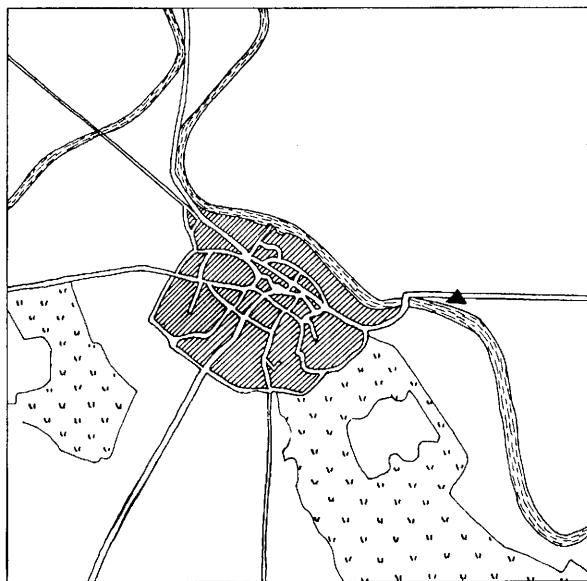
Dr. Matus Gyula hagyatékából egy edény van a kecskeméti múzeumban.

Halványsárga színű, homokos soványítású, korongolt, gömbös testű *edény* (12. kép 2). Nyaka rövid és tölcéses, széle lekerekített. Vállánál váltakozva díszítették bekarcolt párhuzamos- és hullámvonalkötegekkel. Ma.: 17 cm, pá.: 10,5 cm, fá.: 8 cm.⁴⁴

45. Tass-38-as km-kő (H. TÓTH 1990, 164) (3. kép)

1989 nyarán a Gudmanfoki vízbázis építése során a Kunszentmiklóst Tassal összekötő műút déli oldalán csőfektetésre került sor. E munkák alkalmával egy sírt találtak a 38. sz. kilométerkőtől nyugatra 100 méterre, a Kiskunsági Főcsatornán átívelő híd közelében.

A sír: T.: Ny–K. Téglalap alakú aknasírban hanyatt, nyújtott helyzetben, felnőtt férfi csontváza feküdt. Mell.: 1. Egybeöntött testű *bronzcsat* (19. kép 2). A csatkarika ovális, kissé profilált, a vasból készített csatpecek rározsdásodott. A csattest széles pajzs alakú, vége csúcsos, felülete díszítetlen. Hátdoldalán három egybeöntött szegecs a felerősítését szolgálta. H.: 4,1 cm, sz.: 3,1 cm. 2. Öntött, keskeny, tokos bronz *szíjvég* (19. kép 1). Előlapjának közepén hosszában él húzódik, ami a szíjvég egyenes szélénél egy hosszanti ötszög alakzatba fut. Ennek sarkai egy-egy kerek ponccal hangsúlyozottak. A szíjvég felső

3. kép: Tass 38-as km-kő

Abb. 3: Der Kilometerstein 38 bei Tass

41 MNM ltsz.: 32/1952.1–4.; KaJM RégAd: 68.120.

42 MNM ltsz.: 11/1931.1–2.; KaJM RégAd: 68.116.

43 MNM ltsz.: 61.132.1–4.

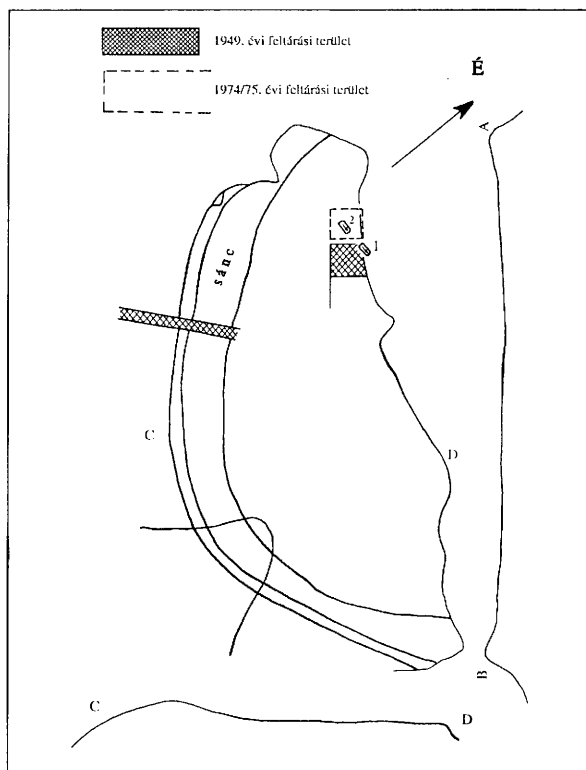
44 KaJM ltsz.: 89.10.4.

szélének közepén kerek áttörés, az egykori rögzítő szegecs helye. H.: 7,8 cm, sz.: 0,9 cm. 3. Öntött bronz *tarsoly-csat* (19. kép 3). A csatkarika ovális, melyhez két oldalán egy-egy visszahajló és a végén kétfelé ágazó, állatfejet imitáló tag kapcsolódik. A csattest hosszúkás, melynek végéhez bordázott szíjbújtató csatlakozik. A csattest hátoldalán található a két öntött fül, mely a felerősítést szolgálta. Aszimmetrikus. H.: 3,6 cm, sz.: 3,9 cm. 4. 3 db háromlélű vas *nyílcsúcs* (19. kép 4), közülük az egyiknek mindhárom szárnya lyukkal áttört. H.: 10,3 cm, 10,3 cm, 12,2 cm. 5. Köpűs *vaslándzsa* (19. kép 5) töredékes állapotban. Pengéje széles, hegye hiányzik. Erősen korrodált. H.: 24,5 cm, sz.: 3,9 cm, köpű átm.: 3,1 cm. 6. *Vasbalta* (19. kép 6) töredékes állapotban. Köpűje hosszúkás, pengéje az él felé erőteljesen elvékonyodik. Erősen korrodált. H.: 15,7 cm, sz.: 5 cm. 7. Kiskarikás *csikózábla* (18. kép 4) töredékes állapotban. Szár h.: 7 cm. 8. Hurkos fülű *vaskengyvek* (18. kép 5) fül- és vállrészének töredékei. Mindkét kengyel kerek átmetszetű vasból készített. Igen korrodált állapotban kerültek elő.⁴⁵

46. *Tiszaalpár-Várdomb* (Alpár-Nagyvár) (4. kép) (BÓNA-NOVÁKI 1982, 96–97; GARAM 1993, 107, Taf. 98. 3; ORMÁNDY 1995, 160, 5–6. kép)

A földvár területén, annak keleti szélén 1949-ben Patay Pál vezetésével egy 5×5 m-es területen folyt ásatás. Az 5. ásónyomnál bolygatatlan sír (1. sír) jelentkezett. E szelvény közelében nyitotta meg Bóna István 1974-ben ásatásuk II. számmal jelölt szelvényét, melynek közepén újabb temetkezés (2. sír) került elő. A két sír egymástól valamivel több mint 2 m távolságra volt. A következő ásatási szezonban ugyancsak ebben a szelvényben, a 6/a. gödörben utólagosan beásott, két felnőtt egyén koponyáját találták meg álkapocs nélkül (3–4. sír).

1. sír⁴⁶: T.: K–Ny. H.: 160 cm, sz.: 60 cm, m.: 200 cm. A sírgödör téglalap alakú volt. A váz fölött a talaj elszíneződéséből koporsóba való temetésre lehetett következtetni. A sírgödörben hanyatt, nyújtott helyzetben női csontváz feküdt. Karjai a medencére voltak hajlítva. Mell.: 1. A koponya mindkét oldalán rossz ezüstből készített, nagygömbös *fülbevaló* (20. kép 1) volt.⁴⁷ 2. A medence közepén kisebb méretű, trapéz alakú *vascsat* (20. kép 2) feküdt. H.: 3,7 cm, sz.: 2,8 cm. 3. Mindkét alkaron előkerült egy-egy kerek átmetszetű, szélesre kalapált végű vas *karperec* (20. kép 3), melyek közül az egyik elveszett. Átm.: 6,8 cm, v.: 0,8 cm. 4. A medence alatt nyitott *vaskariká*

4. kép: A Tiszaalpár-Várdombon előkerült avar sírok elhelyezkedése (Patay Pál nyomán)
Abb. 4: Situationsplan der awarischen Gräber in Tiszaalpár-Várdomb (nach Pál Patay)

(20. kép 4) feküdt. Átm.: 4,5 cm, v.: 0,8 cm. 5. A jobb csukló belső oldalánál sötét színű edényoldalból készített *orsókarikát* (20. kép 5) találtak. Átm.: 4,5 cm, v.: 0,7 cm. 6. A bal alkar külső oldalánál *vaskés* feküdt, ami elkallódott. H.: 13,1 cm, sz.: 1,3 cm. 7. A koponya mögött, a fej bal oldalához dőlve sárgásbarna, edénytörmelékkel soványított, kézzel formált, aszimmetrikus, tojásdad alakú, rövid, kissé kihajló peremű kis *edény* (20. kép 6) került elő. Ma.: 10,7 cm, pá.: 9,7 cm, fá.: 7,2 cm. 8. A combcsontok között állati lapockacsont, két borda és két csigolya került elő.

2. sír (20. kép 7): T.: K–Ny. H.: 140 cm, sz.: 70–60 cm, m.: 180 cm. Lekerekített sarkú, a láb felé kissé szűkülő sírgödörben, a láb felé keskenyedő koporsóban hanyatt,

45 *KaJM RégAd*: 89.670.; *KaJM ltsz.*: 89.4.1–11.

46 Az 1. sír leleteit sírleírás nélkül közli ORMÁNDY 1995, 160, 5–6. kép. A sírra vonatkozóan a leltárkönyvi adatokat hozza, s eszerint a leletek Exterde Tibor 1949-es ásatása alkalmával kerültek a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeumba. Az ásatási dokumentációban azonban sírleírás és vázlatos sírrajz is található. A 2. sír rajzát szintén leírás nélkül közli BÓNA-NOVÁKI 1982, 30. kép. A sírok újbóli, teljes közlését indokoltan tartjuk.

47 Az egyik darab már régen elveszett, csak egy fényképfelvételen őrződött meg. A fotó a Katona József Múzeumban 27 339 számon van beletárolva.

nyújtott helyzetben fekvő fiatal fiú csontváza feküdt. A sír bolygatott volt, a koponya balra elmozdult, a bal medencecsont és az alsó csigolyák a mellkason kerültek elő, bal alkarjának csontjai is kimozdultak. Mell.: 1. A jobb medencecsonton téglalap alakú *vascsat* volt. 2. A közelében *vascsiholó* került elő. 3. Mellette apró *kovadarabot* találtak. (Elkallódtak.)⁴⁸

47. *Tiszakécske-Óbög* (HAMPEL 1905, 437; CSALLÁNY 1956, No. 989; GARAM 1993, 107–108, Taf. 99. 5–6)

48. *Tiszaújfalu-Bokrospart, Szögi-féle birtok*

A lelőhelyen 1907. augusztus 12., 16–18., 21–22., szeptember 3–5., 11–13. között Kada Elek folytatott ásást. Az előkerült leletek a Kecskemét város előjáróságának tett jelentés alapján az alábbiak voltak: 4 arany *övdész*, 1 arany *függőtöredék*, 252 bronzeszköz, 34 vaseszköz, 3 kard, 210 gyöngy, 20 orsógomb, 7 edény, 21 csonteszköz, 1 fenőkő, 7 tűzkő, 2 egész csontváz és 10 koponya. A temető leleteiről adatunk nincs.⁴⁹

49. *Vaskút-Homokbánya*

1976 novemberében egy, a község délkeleti határában nyitott illegális homokbányában egy avar kori férfisír került elő.

A sír: Mell.: 1. Jó minőségű ezüsből készített, nagylemezgömbös *fülbevalópár* (21. kép 1) töredékes állapotban. Csak az egyik fülkarikája van meg, ami kerek átmetszetű, kissé elhegyesedő és egymásra hajlított végű. Ehhez a gömbcsüngők egy henger alakú, préselt gyöngy-sorral díszített kis hengeres taggal (21. kép 2) kapcsolódtak, melyek közül csak egynek a töredéke van meg. A három kisebb és az egy nagyobb lemezgömb két-két félgömbből lett összeállítva. A nagygömbökön a forrasztás nyomok rátétes díszítésre utalnak. Karika átm.: 2,2 cm. 2. Jó minőségű ezüsből készített, ráhúzott lemezgömbös *fülbevaló* (21. kép 3). Karikarésze szintén kerek metszetű, egyik vége egyenesre levágott, a másik elhegyesedő. A ráhúzott sima lemezgömb két félgömbből áll. Átm.: 2 cm. 4 Élénk sárga, zöldeskék és sötét színű, két- és háromtagú, valamint lapított gömb alakú és szabálytalan hengeres *gyöngyök* (21. kép 4), összesen 27 db. Felületük erősen kopott. 5. Kisméretű, csepp alakú, *ezüstcsüngő* (21. kép 5). Két részből állították össze: előoldala préselt félgömb, a hátoldala sima, lemezből kinyírt. Ennek szélénél van kialakítva a kis nyújtott fül, ami apró lyukkal áttört. A csüngő szemközti oldalánál lévő kis mozgó nyelvecske arra utal, hogy egyéb rész kapcsolódott hozzá. H.: 0,9 cm. 6. Öntött *bronzfibula* (26. kép 6). Félkör átmetszetű, jó mi-

nőségű bronzhuzalból hajlították, kengyele erősen ívelt, közepén alig érzékelhető hosszanti él húzódik. A rugótekerccs felett egy korongos fejű, ráforrasztott tag ugrik előre. Tüje és rugótekerccse hiányzik. H.: 5 cm. 7. Sima, bronz *kisszíjvég* (21. kép 7). Előlapja peremes, felső szélénél bordázott pánt fogja körül. Az elő- és hátlapon is látható a felerősítő szegecs helye. H.: 4 cm, sz.: 1,4 cm. 8. Bronzlemezről préselt, a peremén és a belsejében is keresztben rovátkolt léccel díszített, ácskapocccsal rögzített *kisszíjvég* (21. kép 8) és egy ehhez hasonló másik veret maradványa. 9. Kerek átmetszetű, téglalap alakú *vascsat* (21. kép 9) töredékes állapotban. 10. Kerek szemekből álló *vaslánc* (21. kép 10), textilmaradvánnyal és összerozsdásodva két szem gyönggyel. 11. Felső nyélállású, egyenes hátú, egyélű *vaskés* (21. kép 11) két töredéke, a markolatnyúlványon a fanyél maradványaival. 12. 2 db laposra kalapált fejű *vasszeg* (21. kép 12). Az egyik hosszabb, szára kissé ívelt. H.: 6,5 cm, 3,6 cm. 13. Lapos, téglalap átmetszetű vaspántból hajlított *karika* (22. kép 1) darabja. Felületén foltokban fa-, textil- és egyéb szervesanyag-maradványokkal. Átm.: 7,9 cm. 14. Négyzetű átmetszetű *vaskarika* (22. kép 2) töredéke textilmaradvánnyal. Átm.: 5,4 cm. 15. Ismeretlen rendeltetésű, hengeres *vastárgy* (22. kép 3) töredéke famaradvánnyal. H.: 2,2 cm, átm.: 0,8 cm. 16. Ismeretlen rendeltetésű, kerek átmetszetű, különböző hosszúságú *vashuzaldarabok* (22. kép 4). 17. Ismeretlen rendeltetésű, erősen korrodálódott *vastöredékek* (22. kép 5). 18. Összesen 16 db, különböző alakú *páncéllamella* (23. kép 1). 19. Az egyikhez egy lant alakú *csiholó* (23. kép 2) rozsdásodott hozzá. H.: 5,7 cm. 20. A sír földjéből néhány apró *edénytöredék* (22. kép 6), melyek sárgásbarna, homokkal és edénytörmelékkel soványított, kézzel formált edényhez tartoznak, aminek rövid, tölcséres nyaka volt, pereme pedig ferde bevagdolásokkal díszített.⁵⁰

50. *Zsana-Ciprusszék*

Kiskunhalasról a Zsanára vezető úttól É-ra, a község előtt 500 m-re, az út mentén lévő szikes rét É-i pereménél 1964 tavaszán Heraclius bizánci császár solidusa került elő.⁵¹

Ismeretlen lelőhelyű, kora avar jellegű tárgyak a Katona József múzeumban

1. Hosszú fülű, alma alakú *kengyel* (24. kép 1), aszimmetrikus, füle töredékes. Ma.: 16,8 cm. 2. Egybekovácsolt fülű, ovális karikájú *kengyel* (24. kép 2), rombusz átmetszetű vasból, talpaló része szélesre lapított, közepén vas-tag borda. Ma.: 15,2 cm. 3. Rombusz átmetszetű, hosszú fülű, alma alakú *kengyel* (24. kép 3). Füle töredékes. Ma.: 14,5 cm. 4. Hurkos fülű, rombusz átmetszetű *kengyel* (24. kép 4), melynek talpaló része lapított. Ma.: 19,5 cm. 5. Hurkos fülű *kengyel* (24. kép 6), kerek átmetszetű, talpa

48 KM ltsz.: 58.188.1–7.; *KaJM RégAd*: 69.235–236.

49 BKML VIII. 703. 1907/161.56. lap.

50 A leletek a Türr István Múzeumban találhatóak, leltározatlanok.

51 *KaJM RégAd*: 68.162.

nyomott, laposra kalapált, alul lapos borda. Ma.: 12,5 cm. 6. Hurkos fülű kengyel (24. kép 5), kerek átmetszetű, aszimmetrikus, talpalója egyenes, ellapított. Füle töredékes. Ma.: 10,6 cm. 7. Csücskös permű edény (12. kép 5)

Paulinyi Mihály kiskőrös-feketehalmi tanító hagyatékából. Sárgásbarna, foltos, edénytörmelékkel soványított, kézzel formált kis edény. Ma.: 7,1 cm, pá.: 7,1 cm, fá.: 7,1 cm.⁵²

IRODALOM

- BALASSA 1989 Balassa I.: *A magyar falvak temetői*. Budapest 1989.
- BÁLINT 1995 Bálint Cs.: *Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai*. Szeged 1995.
- BALOGH 2000 Balogh Cs.: *Avar kori padmalyos sírok a Duna-Tisza közén. — Awarenzeitliche Nischengräber auf dem Donau-Theiß-Zwischenstromland*. In: A népvándorláskor kutatóinak kilencedik konferenciája. HMRK 2. Szerk.: Petercsák T. – Váradi A. Eger 2000, 111–124.
- BALOGH-KÖHEGYI 2001 Balogh Cs. – Köhegyi M.: *Fajsz környéki avar kori temetők II. Kora avar kori sírok Fajsz-Garadombon. — Awarenzeitliche Gräberfelder in der Umgebung von Fajsz. Frühawarenzeitliche Gräber von Fajsz-Garadomb*. MFMÉ – StudArch 7 (2001) 333–363.
- BENDE 2000 Bende L.: *Fülkesírok a pitvarosi avar kori temetőben. Adatok a fülkés és löszerszámos temetkezések kronológiájához. — Stollengräber im awarenzeitlichen Gräberfeld von Pitvaros. Angaben zur Chronologie der Stollengräber und Bestattungen mit Pferdegeschirr*. In: Hadak útján. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 241–280.
- BICZÓ 1984 Biczó P.: *A keceli határ régészeti emlékei*. In: Kecel története. Szerk.: Bárh J. Kecel 1984, 19–59.
- BÓNA 1965 Bóna I.: *Későrómai és népvándorlás korszak*. In: Orosháza története. Szerk.: Nagy Gy. Orosháza 1965, 114–135.
- BÓNA 1976 Bóna, I.: *Der Anbruch des Mittelalters. Gepiden und Langobarden im Karpatenbecken*. Budapest 1976.
- BÓNA 1979 Bóna I.: *A Szegvár-sárpoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. — Das Reitergrab von Szegvár-Sárpoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungsriten*. ArchÉrt 106 (1979) 3–32.
- BÓNA 1980 Bóna, I.: *Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár*. Acta ArchHung 32 (1980) 31–95.
- BÓNA 1983 Bóna I.: *A XIX. század nagy avar leletei. — Die großen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts*. SzMMÉ 1982–1983 (1983) 81–160.
- BÓNA 1986 Bóna I.: *Dáciától Erdőlvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896)*. In: Erdély története I–III. Szerk.: Köpeczi B. Budapest 1987, 107–235.
- BÓNA 1987 Bóna, I.: *Ungarns Völker im 5. und 6. Jahrhundert*. In: Germanen, Hunnen und Awaren. Nürnberg 1987, 116–129.
- BÓNA-NOVÁKI 1982 Bóna I. – Nováki Gy.: *Alpár bronzkori és Árpád-kori vára. — Alpár. Eine Bronzezeitliche und mittelalterliche Burg*. Cumania 7 (1982) 18–118.
- CS. SÓS 1958 Cs. Sós Á.: *A keceli avar kori temetők. — Die awarenzeitlichen Gräberfelder in Kecel*. Rég Füz Ser. II. No. 3. Budapest 1958.
- CS. SÓS 1961 Cs. Sós Á.: *Újabb avar kori leletek Csepel szigetről. — Neuere awarenzeitliche Funde aus der Csepel-Insel*. ArchÉrt 88 (1961) 32–51.
- CSALLÁNY 1934 Csallány D.: *A Szentes-lapistói népvándorláskori sírlelet. — Der Grabfund von Szentes-Lapistó aus der Völkerwanderungszeit*. Dolg 9–10 (1933–1934) 1934, 209–214.
- CSALLÁNY 1939 Csallány D.: *Kora-avarkori sírleletek. — Grabfunde der Frühawarenzeit*. FolArch 1–2 (1939) 209–214.
- CSALLÁNY 1953 Csallány D.: *A bácsújfalusi avar kori hamvasztásos lelet. Adatok a kuturgur-bolgárok (hunok) temetési szokásához és régészeti hagyatékához. — Trouvaille d'objets incinérés de l'époque avare à Bácsújfalu. Contributions à l'étude des rites funéraires et au legs archéologique des koutourgours bulgares (huns)*. ArchÉrt 80 (1953) 133–141.
- CSALLÁNY 1956 Csallány, D.: *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Budapest 1956.
- CSALLÁNY 1963 Csallány D.: *A kuturgur-bolgárok (hunok) régészeti hagyatékának meghatározása. — Die Bestimmung der archäologischen Hinterlass*

52 KaJM ltsz.: 55.24.136.; 55.39.7–13. A katalógusban felsorolt tárgyakon kívül még egy leletet kell megemlítenünk. A szentesi múzeumban van egy bronz lemezről préselt, háromkaréjos, rojtos végű löszerszámvérlet (17. kép 3) töredéke, melynek előkerülési körülményeiről semmit nem tudunk, lelőhelye Tiszaalpar vagy Kiskunhalas. H.: 2,4 cm, sz.: 2 cm. A löszerszámdísz a KoJM ltsz.: 72.143.1. van beletárolva. Az anyaggyűjtés során nyújtott segítségével Garam Évának és Somogyvári Ágnesnek tartozom köszönettel. A rajzos táblákat Czabarka Zsuzsa és Koncz Margit grafikusok készítették. Munkájukat ezúton köszönöm. A tanulmány lektorálásáért és a megírásához nyújtott baráti segítségével Lőrinczy Gábornak tartozom köszönettel.

- senschaft der Kuturgur-Bulgaren (Hunnen)*. ArchÉrt 90 (1963) 21–38.
- DARNAY 1899 Darnay K.: *A zalaszántói halmok és két magyar lovassír*. — *Die Hügel von Zalaszentó und zwei ungarische Reitergräber*. ArchÉrt 19 (1899) 277–280.
- FETTICH 1926 Fettich N.: *Az avar kori műipar Magyarországon*. — *Das Kunstgewerbe der Awarenzeit in Ungarn*. ArchHung 1, Budapest 1926.
- FETTICH 1926a Fettich, N.: *Garnitures de fourreaux de sabres du temps des Avars, en Hongrie*. (Separatum) Paris 1926.
- FETTICH 1937 Fettich N.: *A honfoglaló magyarság fémművészete*. — *Die Metallkunst der Landnehmenden Ungarn*. ArchHung 21, Budapest 1937.
- GARAM 1990 Garam, É.: *Bemerkungen zum ältesten Fundmaterial der Awarenzeit*. In: Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern. II. Hrg.: Freisinger, H. – Daim, F. Wien 1990, 253–272.
- GARAM 1991 Garam, É.: *Die awarenzeitlichen Funde aus Ungarn im Römisch-Germanischen Zentralmuseum*. Römisch-Germanisches Zentralmuseum Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte. Katalog Vor- und Frühgeschichtlicher Altertümer Band 25. Bonn 1991.
- GARAM 1993 Garam, É.: *Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum*. CMNH Seria Arch 1, Budapest 1993.
- GERE 1998 Gere L.: *Bácskai avar leletek*. — *Avarische Funde von der Batschka (Nord-Serbien)*. WMMÉ 1998, 49–100.
- GOHL 1913 Gohl Ö.: *Bizánci súlyok*. NumKözl 12 (1913) 56–61.
- GUBITZA 1907 Gubitza K.: *A kishegyési régibb középkori temető*. ArchÉrt 27 (1907) 346–363.
- GUBITZA 1908 Gubitza K.: *Újabb népvándorláskori lovassírokról a Bácskában*. ArchÉrt 28 (1908) 419–421.
- GUBITZA 1909 Gubitza K.: *Bács-Bodrog vármegye őskora*. In: Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye II. Szerk.: Borovszky S. Budapest 1909, 1–27.
- GUBITZA-TRENCSENYI 1908 Gubitza K. – Trencsenyi K.: *A Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat múzeumának képes kalauza*. — *Illustrierter Führer des Museums der historischen Gesellschaft des Km. Bács-Bodrog*. Zombor 1908.
- HAMPEL 1894 Hampel J.: *A Nemzeti Múzeumi régiségtár gyarapodása 1894-ben*. ArchÉrt 14 (1894) 261–271.
- HAMPEL 1894a Hampel J.: *A régibb középkor emlékei Magyarhonban I*. Budapest 1894.
- HAMPEL 1897 Hampel J.: *A régibb középkor emlékei Magyarhonban II*. Budapest 1897.
- HAMPEL 1902 Hampel J.: *Régiségek a honfoglalás korából*. — *Alterthümer aus der Landnahmezeit*. ArchÉrt 22 (1902) 296–316.
- HAMPEL 1905 Hampel, J.: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III*. Braunschweig 1905.
- HAMPEL 1911 Hampel J.: *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1910. évi állapotáról*. IV. Régiségtár-Éremtár. Budapest 1911, 40.
- HORVÁTH 1935 Horváth T.: *Az üllői és a kiskőrösi avar temető*. — *Die awarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös*. ArchHung 19, Budapest 1935.
- HORVÁTH–H. TÓTH–V. SZÉKELY 1988 Horváth A. – H. Tóth E. – V. Székely Gy.: *Elődeink a Duna–Tisza közén. A Kiskunság és környéke története a régészeti leletek tükrében*. A Katona József Múzeum kiállításának vezetője. Kecskemét 1988.
- KADA 1905 Kada E.: *Gátéri (Kun-Kisszállási) temető a régibb középkorból*. ArchÉrt 25 (1905) 360–384, 402–407.
- KADA 1906 Kada E.: *Gátéri (Kun-Kisszállási) temető a régibb középkorból*. ArchÉrt 26 (1906) 135–155, 207–221.
- KADA 1908 Kada E.: *Gátéri (Kun-Kisszállási) temető a régibb középkorból*. ArchÉrt 28 (1908) 330–339.
- KALMÁR 1943 Kalmár J.: *Népvándorláskori akasztóhorgok és veretek*. — *Metall-Haken und Beschläge der ungarländischen Völkerwanderungszeit*. ArchÉrt 4 (1943) 149–159.
- KISS 1963 Kiss A.: *Az avar kori lovas-temetkezés szokásának vizsgálata*. — *Über das Brauchtum der awarenzeitlichen Reiterbestattungen*. JPMÉ 1962 (1963) 153–162.
- KISS 1983 Kiss A.: *Die Skiren im Karpatenbecken, ihre Wohnsitze und ihre materiale Hinterlassenschaft*. Acta ArchHung 35 (1983) 95–131.
- KISS 1985 Kiss, G.: *Funde der Awarenzeit aus Ungarn in Wiener Museen 2*. ArchAust 69 (1985) 147–163.
- KISS 1991 Kiss, A.: *Zur Zeitstellung des „münzdatierten“ avarischen Fürstengrabes von Kunágot*. JPMÉ 36 (1991) 67–84.
- KISS 1995 Kiss, A.: *Tanulmányok a kora avar kori kunbábonyi vezérsírról*. — *Studien zum Fürstengrab von Kunbábony aus der Frühawarenzeit*. MFMÉ – StudArch 1 (1995) 131–149.
- KOVRIG 1945 Kovrig I.: *Avar lószerszámveretek Csengődről (Pest megye)*. Magyar Múzeum 1945. október, 10–13.
- KOVRIG 1955 Kovrig I.: *Adatok az avar megszállás kérdéséhez*. ArchÉrt 82 (1955) 30–44.
- KOVRIG 1957 Kovrig I.: *Kora avar kori sírok Törökbálintról*. — *Deux tombes avars de Törökbálint*. FolArch 9 (1957) 119–133.
- KÖHEGYI 1989 Köhegyi M.: *Baja története a kezdetektől 1944-ig*. Budapest 1989.
- KÖHEGYI–MARCSIK 1974 Köhegyi, M. – Marcsik, A.: *Das sarmatische und awarische Gräberfeld von Mélykút*. MFMÉ 1971-2 (1974) 119–128.
- KÜRTI 1990 Kürti B.: *Avar sírleletek Csanytelekről és Gerláról*. SzMMÉ 7 (1990) 79–86.

- LÁSZLÓ 1940 László Gy.: Újabb keresztény nyomok az avarokból. — *Die Reiternomaden der Völkerwanderungszeit und das Christentum in Ungarn*. Dolg 16 (1940) 145–158.
- LÁSZLÓ 1955 László, Gy.: *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*. ArchHung 34, Budapest 1955.
- LÁSZLÓ 1976 László Gy.: *A keceli aranykardos sír*. Cumania 4 (1976) 109–114.
- LÁSZLÓ 1976a László Gy.: *Avar fejedelem sírja Bócsán*. Cumania 4 (1976) 89–108.
- LISKA 1995 Liska A.: *Adatok a korai avar temetési áldozat szokásának kérdéséhez*. — *Beiträge zur Frage des frühawarischen Brauchs des Bestattungsopfers*. SMK 11 (1995) 93–98.
- LŐRINCZY 1991 Lőrinczy G.: *A Szegvár-oromdűlői kora avar kori temető I. sírja*. — *Das Grab I des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdűlő*. MFMÉ 1984/85-2 (1991) 127–154.
- LŐRINCZY 1992 Lőrinczy G.: *Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. A tájolás*. — *Anmerkungen zu den frühawarenzeitlichen Bestattungsriten. Die Orientierung*. JAMÉ 30–32 (1987–1989) 192, 161–171.
- LŐRINCZY 1996 Lőrinczy G.: *Kora avar kori sír Szentes-Borbásföldről*. — *Ein frühawarenzeitliches Grab in Szentes-Borbásföld*. MFMÉ – StudArch 2 (1996) 177–189.
- MARCSIK 1971 Marcsik A.: *A mélykúti avar kori temető embertani leleteinek vizsgálata*. — *Anthropological Investigation of a Cemetery at Mélykút from the Avar Period*. AnthKözl 15 (1971:2) 87–95.
- NAGY 1901 Nagy G.: *A csanádi (Pest m.) kard*. — *Das Schwert von Csanád, Kom. Pest*. ArchÉrt 21 (1901) 285–286.
- NAGY 1998 Nagy, M.: *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest I–II*. MAA 2, Budapest 1998.
- NÉMETHI-KLIMA 1992 Némethi M. – Klima L.: *Kora avar kori lovastemetkezések*. — *Frühawarenzeitliche Reiterbestattungen*. JAMÉ 30–32 (1987–1989) 192, 173–244.
- ORMÁNDY 1995 Ormándy J.: *Granulációs disztízis avar kori tárgyakon. Gúla- és lemezgömbcsüngős arany fülbevalók*. — *Awarenzeitliche Gegenstände mit Granulationsverzierung. Goldene Ohrgehänge mit Pyramiden- und Kugelanhänger*. MFMÉ – StudArch 1 (1995) 151–181.
- RAPCSÁNYI 1943 Rapcsányi J.: *Baja. Magyar városok monográfiája*. Budapest 1943.
- RICZ 1995 Ricz P.: *Padmalyos temetkezési szokás a szokoláci (Bački Sokolac) avar temetőben*. — *Nischengräber in dem awarischen Gräberfeld von Szokolac (Bački Sokolac)*. MFMÉ – StudArch 1 (1995) 471–485.
- ROEDIGER 1903 Roediger A.: *Ásatásainkról*. — *Über unsere Ausgrabungen*. BTTÉ 19 (1903) 143–149.
- ROEDIGER 1903a Roediger A.: *Koraközépkori lovas sírleletről Szeghegyen (Bács-Bodrog megye)*. ArchÉrt 23 (1903) 272–276.
- ROEDIGER 1904 Roediger A.: *Bácsmegyei régiségleletekről*. ArchÉrt 24 (1904) 261–263.
- ROEDIGER 1905 Roediger A.: *A bácsmadarasi tumulusokról*. ArchÉrt 25 (1905) 420–423.
- SOMOGYI 1987 Somogyi, P.: *Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge. Zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der pontischen Steppe im 6. Jahrhundert*. ArchAust 71 (1987) 121–154.
- SOMOGYI 1997 Somogyi, P.: *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit*. Innsbruck 1997.
- STANCZYK 1975 Stanczyk I.: *Szolnok megyei régészeti adatok Hild Viktor jegyzeteiből*. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 1, Szolnok 1975.
- TOMKA 1986 Tomka P.: *A sztyeppei temetkezési szokások sajátos változata. A hun halotti áldozat*. — *Die eigenartige Variante der Begrabungsgewohnheiten von den Steppen. Das hunnische Totenopfer*. Arrabona 22–23 (1986) 35–55.
- H. TÓTH 1981 H. Tóth E.: *A Kecskemét-Sallai úti avar sírlelet*. SzMMÉ (1981) 11–33.
- H. TÓTH 1984 H. Tóth E.: *Korai avar vezetőréteg családi temetője a kunbányi kagán szállásterületén*. MKBKM 1984, 10–20.
- H. TÓTH 1990 H. Tóth E.: *Négy évtized régészeti kutatásai Bács-Kiskun megyében (1949–1989)*. — *Archäologische Forschungen von vier Jahrzehnten*. Cumania 12 (1990) 81–233.
- H. TÓTH-HORVÁTH 1992 H. Tóth, E. – Horváth, A.: *Kunbány. Das Grab eines Awarenkagans*. Kecskemét 1992.
- TÖRÖK 1975 Török, Gy.: *The Kiskörös Pohibuj-Mackó-dűlő Cemetery*. In: *Avar Finds in the Hungarian National Museum*. Ed.: Kovrig, I. Budapest 1975, 283–304.
- WICKER 1990 Wicker E.: „Halasi Múzeum” II. Halasi Téka 10–11. Kiskunhalas 1990.
- WICKER 1995 Wicker E.: *Pillanatképek évezredek-ről. A csólyosi és pálosi határ régészeti emlékei. Az avarok*. In: *Csólyospálos. Tanulmányok Csólyospálos történetéről és népeletéről*. Szerk.: Fodor F. Csólyospálos 1995, 42–61.
- WICKER 2000 Wicker E.: *Avar vezér sírja Petőfiszállás határában*. — *Grab eines awarischen Kriegers in der Nähe von Petőfiszállás*. In: *Rejtett kincsek*. Szerk.: Somogyvári Á. Kecskemét 2000.
- ZALOTAY 1957 Zalotay E.: *Baja népe az őskortól a középkorig*. A Bajai Türr István Múzeum Kiadványai 3–4, Baja 1957.

**ARCHÄOLOGISCHE ANGABEN ZUR FRÜHAWARENZEITLICHEN GESCHICHTE DES KOMITATES
BÁCS-KISKUN. VORARBEITEN ZU DEN PROBLEMEN DER BESIEDLUNG DES
DONAU-THEIß-ZWISCHENSTROMLANDES IN DER FRÜHAWARENZEIT**

Csilla BALOGH

Die Awarzeitforscher haben heute noch viele unbeantwortete Fragen vor sich, von denen eine der wichtigsten die Besetzung des Karpatenbeckens von den Awaren ist. Hinsichtlich des Donau-Theiß-Zwischenstromlandes wurde diese Frage bis jetzt vernachlässigt (CSALLÁNY 1953; KOVRIG 1955; GARAM 1990). Zur Lösung der Problematik der awarischen Besiedlung ist das Zusammentragen der frühawarischen Funde von dem ganzen Gebiet, dann ihre komplexe Untersuchung unerlässlich. Etwa als deren Vorarbeit werden die in dem, den mittleren Teil des Donau-Theiß-Zwischenstromlandes in sich fassenden Komitat Bács-Kiskun bis jetzt vorgekommenen frühawarenzeitlichen Funde und Bestattungen, bzw. die Funde von diesem Charakter, nach Vollständigkeit strebend in der vorliegenden Arbeit behandelt. Da wir damit im reinen sind, dass die Analyse und Bewertung der innerhalb dieses künstlich gezeichneten Kreises gesammelten Angaben viele Fehlerquellen in sich bergen, und unsere Beobachtungen durch das Vorkommen neuer Funde und durch ein vollkommenes Zusammentragen des Fundmaterials modifiziert werden können, werden wir nur die Systematisierung der zusammengetragenen Angaben vollbringen. Nach dem forschungsgeschichtlichen Durchblick können die Angaben mehrerer, seit langem bekannter Fundorte präzisiert werden. Mit Angaben beweisen wir, dass die Funde von Páhi-Pušta aus einem Gräberfeld mit einigen Gräbern stammen, und die bis jetzt bekannten da vorgekommenen Funde mit neuen ergänzt werden (Abb. 17). Wir veröffentlichen neue Angaben über die Ausgrabung von Tiszaújfalu-Bokrospart, Szögi-Gut. Mit neuen Beschreibungen und Maßenangaben publizieren wir einige schon bekannte Funde erneut, z. B. den Grabfund von Kiskunfélegyháza-Pákapusztá (Abb. 14–15) und die auf dem Fundort Tiszaalpár-Várdomb freigelegten awarischen Gräber (Abb. 20). Das Gros der zusammengetragenen Fundplätze und Funde kam in sekundärer, zerstörter Lage, bei landwirtschaftlichen Arbeiten ans Tageslicht. Besonders über alte Fundverbände blieben nur literarische Angaben erhalten (CSALLÁNY 1956), da die Sammlungen in diesem Komitat sehr schwere Kriegsverluste erlitten. Diese alten Fundstellen revidierten wir. Praktisch erst von der zweiten Hälfte der 50-er Jahre führten Berufstätige systematische Rettungsgrabungen in diesem Komitat durch. Darauf weist die zunehmende Zahl der gründlicher dokumentierten Fundorte hin.

Bei der Untersuchung der Bestattungssitten konnten wir die Angaben von 130 Gräbern von 28 Fundstellen berücksichtigen, trotzdem verfügen wir außer den Funden über sehr wenige andere Informationen. Die aufgrund der zur Verfügung stehenden Angaben lassen sich unsere Beobachtungen hinsichtlich der Bestattungssitten folgendermaßen zusammenfassen: 1. Die Bestattungen der untersuchten Epoche sind in diesem Gebiet sowohl durch Einzelgräber als auch durch Familiengräberfelder mit einigen Bestattungen und Gräberfelder von Großfamilien oder Sippen mit

wenigen Gräbern vertreten. Ganz Anfang der Mittelawarenzeit hatte man mit der Belegung aller Gräberfelder aufgehört. 2. Im Gegensatz zur O–W-Orientierung jenseits der Theiß (LÖRINCZY 1992) ist da die NNW–SSO-Orientierung für die Gräber kennzeichnend (Tabelle 1). 3. Als Grabform ist ausschließlich das Schachtgrab anwesend. 4. Die Pferdebestattung ist nicht bestimmend, obwohl mehrere Typen vorkommen: Ein komplettes Pferdeskelett an der linken Seite des Menschenskelettes, zu ihm parallel, ferner Bestattung mit Pferdegeschirr und Scheiterhaufenfunde (Abb. 26). 5. Die Bestattungssitten asiatischen Ursprungs, ihre Requisiten und die Totentracht bilden in dem untersuchten Gebiet keine enge Einheit mehr. Daraus ist es auf die Auflösung der strengen Gewohnheiten zu schließen. Das hat wahrscheinlich eine chronologische Relation. 6. Die Tierbeigaben sind in den Gräbern nicht kennzeichnend, aber die Keramik ja. Letztere kommt immer am Schädel zum Vorschein. 7. Zierkeramik kommt in den Bestattungen häufiger vor, den Höchststrangigen waren Holzgefäße mit Metallbeschlägen und Edelmetallgefäße beigegeben worden (Tabelle 2).

Die strenge typhochronologische Untersuchung der zusammengetragenen frühawarenzeitlichen Funde kann im Rahmen dieser Arbeit nicht durchgeführt werden, da diesmal nur ein Teil der auf dem Donau-Theiß-Zwischenstromland vorgekommenen zeitgenössischen Funde behandelt wird. Aufgrund der zusammengetragenen Funde berühren wir anstatt dessen nur einen Problembereich in Verbindung mit der Zeit und dem Wie der Besiedlung. Dazu brauchen wir die Bestimmung des frühesten Horizontes innerhalb des gegebenen Fundmaterials.

Über die awarenzeitliche Besetzung des Donau-Theiß-Zwischenstromlandes lebt es im allgemeinen Bewußtsein, dass der Khagan und sein unmittelbares Gefolge Ende des ersten Drittels des 7. Jahrhunderts ein unbewohntes (!) Gebiet besiedelte (KISS 1983, Abb. 1), und dieses Gebiet in der gepidisch-langobardischen Periode als Grenzland diente (BÓNA 1976, Abb. 3). Das Tempo der Besetzung war nach dem erfolglosen Sturm Konstantinopels im Jahre 626 durch den Geländeverlust auf dem Balkan bestimmt worden (H. TÓTH 1988, 44).

In einer ihrer frühen Studien versuchte Ilona Kovrig, die Bügel mit langer Riemenöse und runder, gerippter Trittfläche, die Gelenktrensen, die kurzen Speere, die halbkugligen, gepressten Pferdegeschirrbeschläge und die gepressten, dreipassförmigen oder rechteckigen, fransenverzierten Pferdegeschirrzierden zusammenzutragen, die Fundorte zu kartieren und dadurch die Route der Landnahme zu skizzieren (KOVRIG 1955). Ihrer Annahme nach waren die mit Bügel und Speer ausgestatteten Reiter beim Flußübergang von Dunaszekcső über die Donau gesetzt, und sie hatten das östliche Transdanubien den einstigen Limes und kleinere Gebiete die Theiß entlang besetzt, und erst dann hatten sie die Maros-Linie und die wichtigen Routen versichert. 1.

Kovrig betonte in erster Linie die mittelasiatischen Verbindungen dieser Fundtypen, und sie hielt für nicht bewiesen, diesen Fundkreis an die Kuturgur-Bulgaren zu knüpfen (CSALLÁNY 1953, 135). Die frühe Zeitstellung dieses Horizontes ist auch heute unumstritten, zugleich ist seine Datierung an das Ende des 6. Jahrhunderts nicht mehr problemlos. Von den Forschern wurde später diese mögliche Route der Besetzung beinahe vollkommen außer Acht gelassen, da das früheste awarische Siedlungsgebiet aufgrund der frühesten Gegenstände asiatischen Ursprungs und diese mit den beinernen Gurtschnallen und Haken, mit Blechpanzern und den Ohrgehängen mit Pyramidenanhängern sog. Szegvár-Typs ergänzend, an der Theiß und Donau, bzw. in Transdanubien nördlich vom Plattensee lokalisiert wurde (GARAM 1990). Auf der Verbreitungskarte dieser Gegenstandstypen blieb das Donau–Theiß–Zwischenstromland praktisch leer. Hinsichtlich der Verbreitung dieser Gegenstandstypen verfügen wir bereits aufgrund der bis jetzt kartierten Fundplätze über ein wenig abwechslungsreicheres Bild, weil die Gegenstände asiatischen Ursprungs und frühen Typs — wenn auch in kleiner Zahl — auf dem mittleren Teil des Donau–Theiß–Zwischenstromlandes vorhanden sind (z. B. eine Knochenschnalle ist im Grab 5 von Fajsz-Garadomb (BALOGH-KÖHEGYI 2001, 336, Abb. 9. 6) und Panzerlamellen sind auf dem Fundort Dávod-Rétaljai szőlő (ROEDIGER 1908, 420, 11), im Grab 1 und 5 von Fajsz-Garadomb (BALOGH-KÖHEGYI 2001, 335–336, Abb. 6. 10–11, Abb. 9. 5) und in Vaskút-Homokbánya (Abb. 22) bekannt).

Hinsichtlich der nur im Komitat Bács-Kiskun vorgekommenen frühen Funde ist es feststellbar, dass ein nach Innerasien zeigender Fundkreis, in dem die Bügel mit langer

Riemenöse und die kurzen Speere, die sich vom Horizont der späteren Generationen markant absondern, bestimmend sind und in dem sich das Verhältnis der asiatischen und antik-byzantinischen Komponenten für die letztere verschiebt, im archäologischen Material zweifellos anwesend ist. Die frühen Funde weisen bereits darauf hin, dass sich das khaganische (?) Gefolge Ende des ersten Drittels des 7. Jahrhunderts da nicht in einem unbewohnten Gebiet angesiedelt hatte!

Vom Zusammentragen aller frühawarenzeitlichen Funde und Fundorte des Donau–Theiß–Zwischenstromlandes erwarten wir, dass die Zahl der Fundorte dieses frühen Horizontes im weiteren zunimmt. Nach der umfassenden typochronologischen Untersuchung der wichtigen Funde können wir die Zeit der awarischen Besetzung dieses Gebietes und den Phasenunterschied zwischen der nach strategischen Gesichtspunkten angeführten militärischen (?) Anwesenheit und der Ansiedlung genauer angeben.

Am Ende der vorliegenden Arbeit werden die im Komitat Bács-Kiskun zusammengetragenen 48 frühawarenzeitlichen Fundorte, bzw. die Fundplätze solchen Charakters in einem Katalog in alphabetischer Reihenfolge veröffentlicht. Bei den in der Fachliteratur schon bekannten Fundstellen werden nur die literarischen Bezugnahmen mit informativem Charakter, ohne Anspruch auf Vollständigkeit, angegeben. Die unpublizierten Funde werden diesmal publiziert. Wenn neue Angaben auftauchen, werden die veröffentlichten Funde wieder publiziert (Abb. 5–23). Die Zahlen vor den Fundortsnamen sind mit denen der Gesamtkarte gleich (Abb. 25).

Übersetzt von Katalin H. SIMON

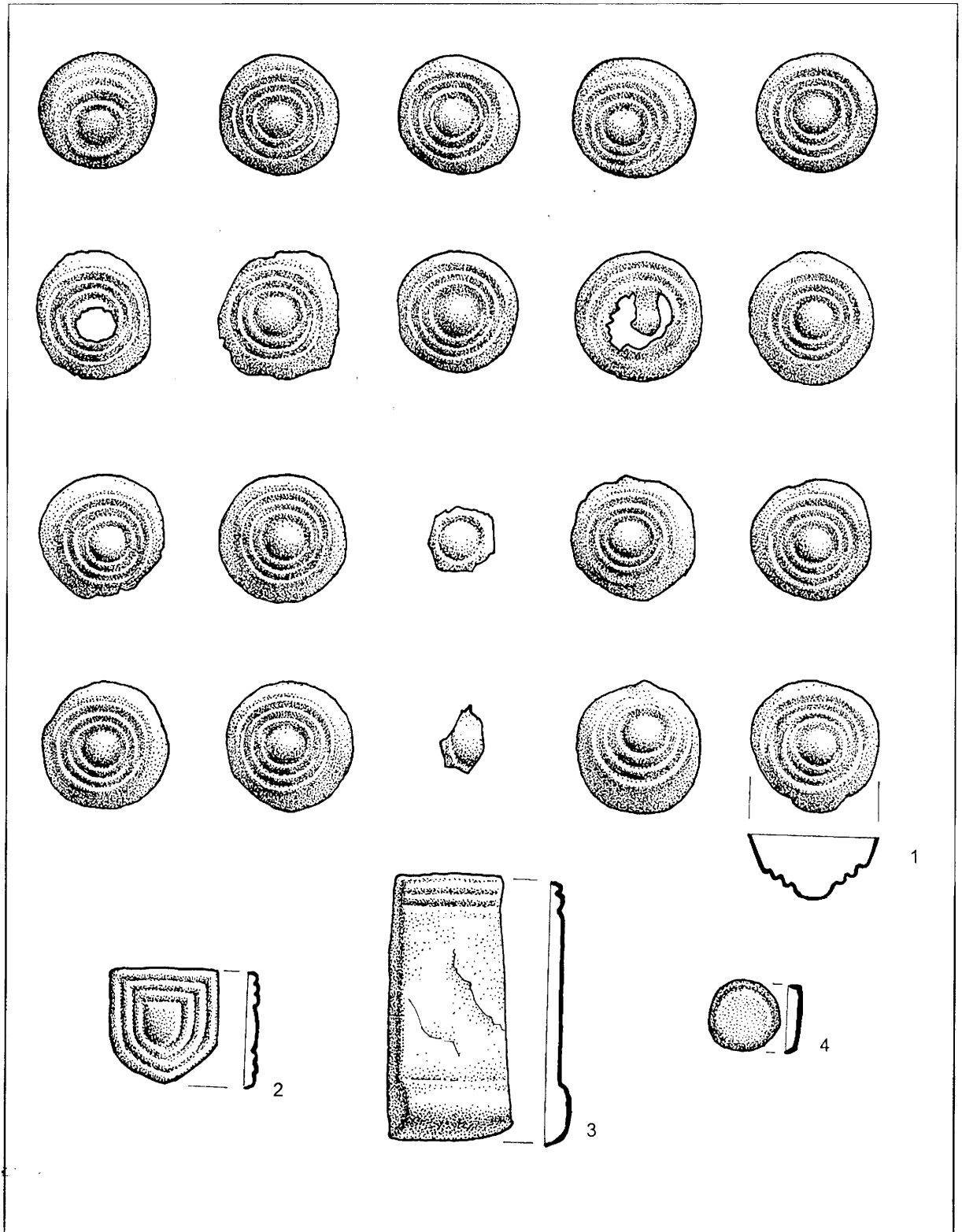
Balogh Csilla

Móra Ferenc Múzeum

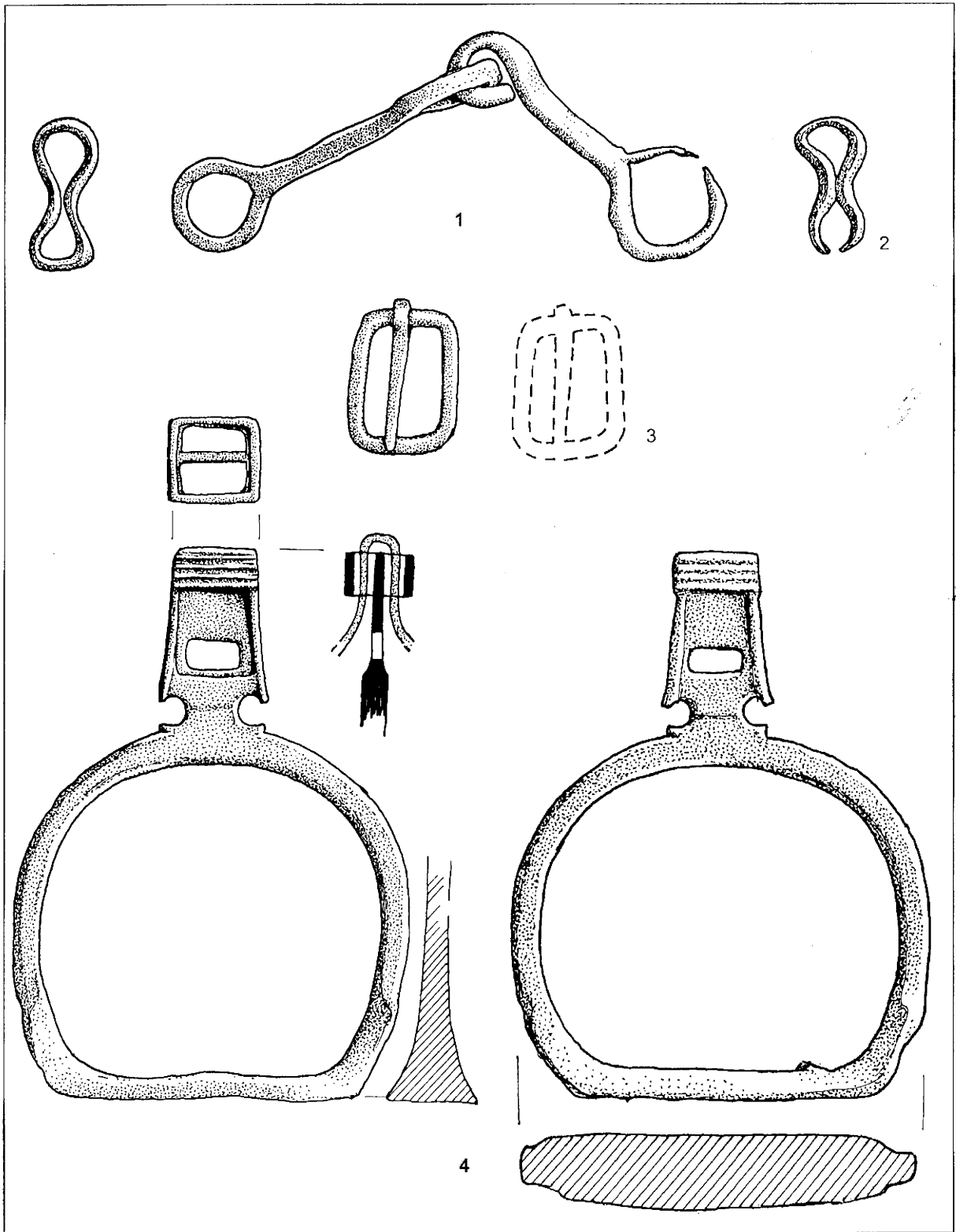
6701 Szeged

Pf. 474

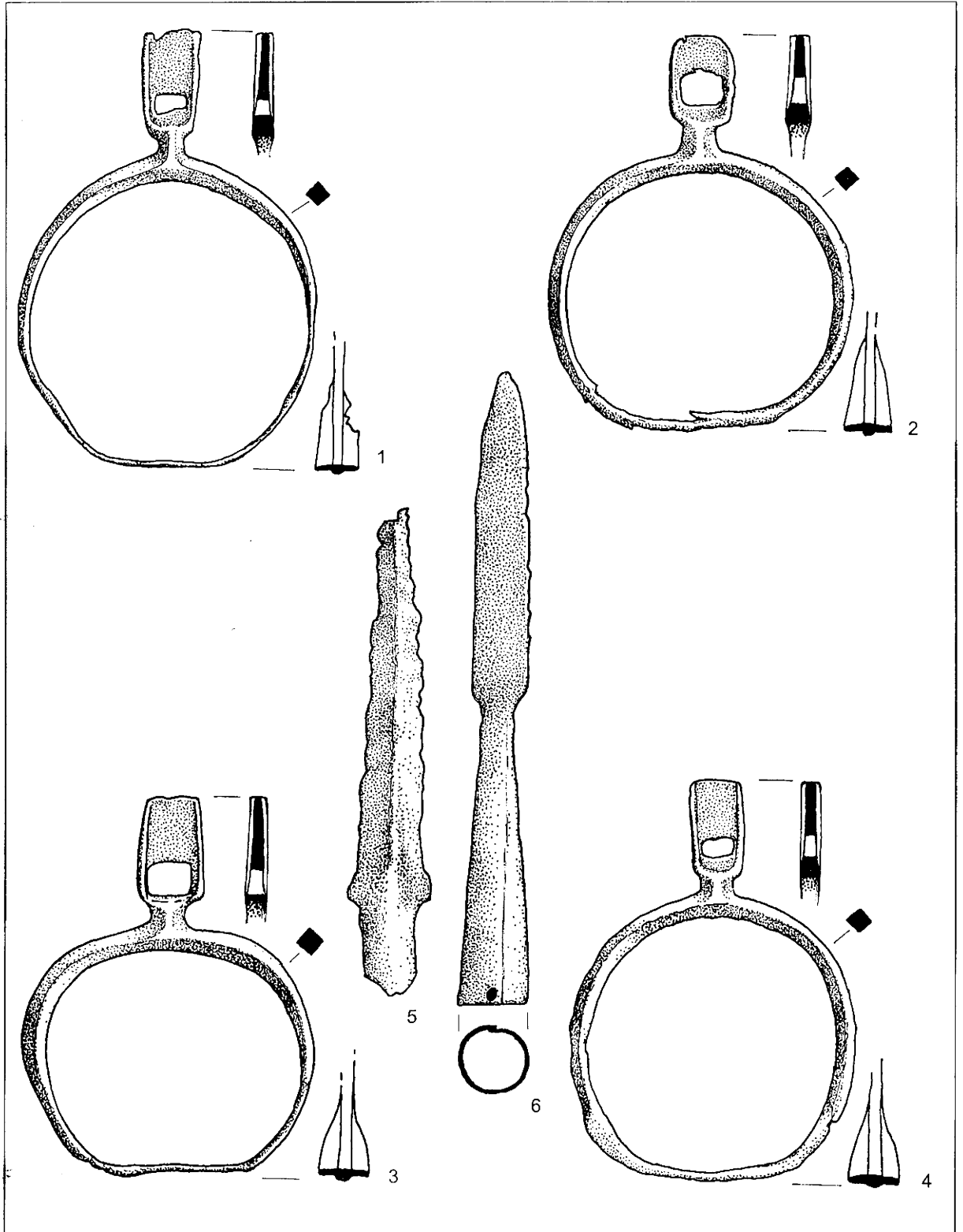
E-mail: cs_balogh@mfm.u-szeged.hu

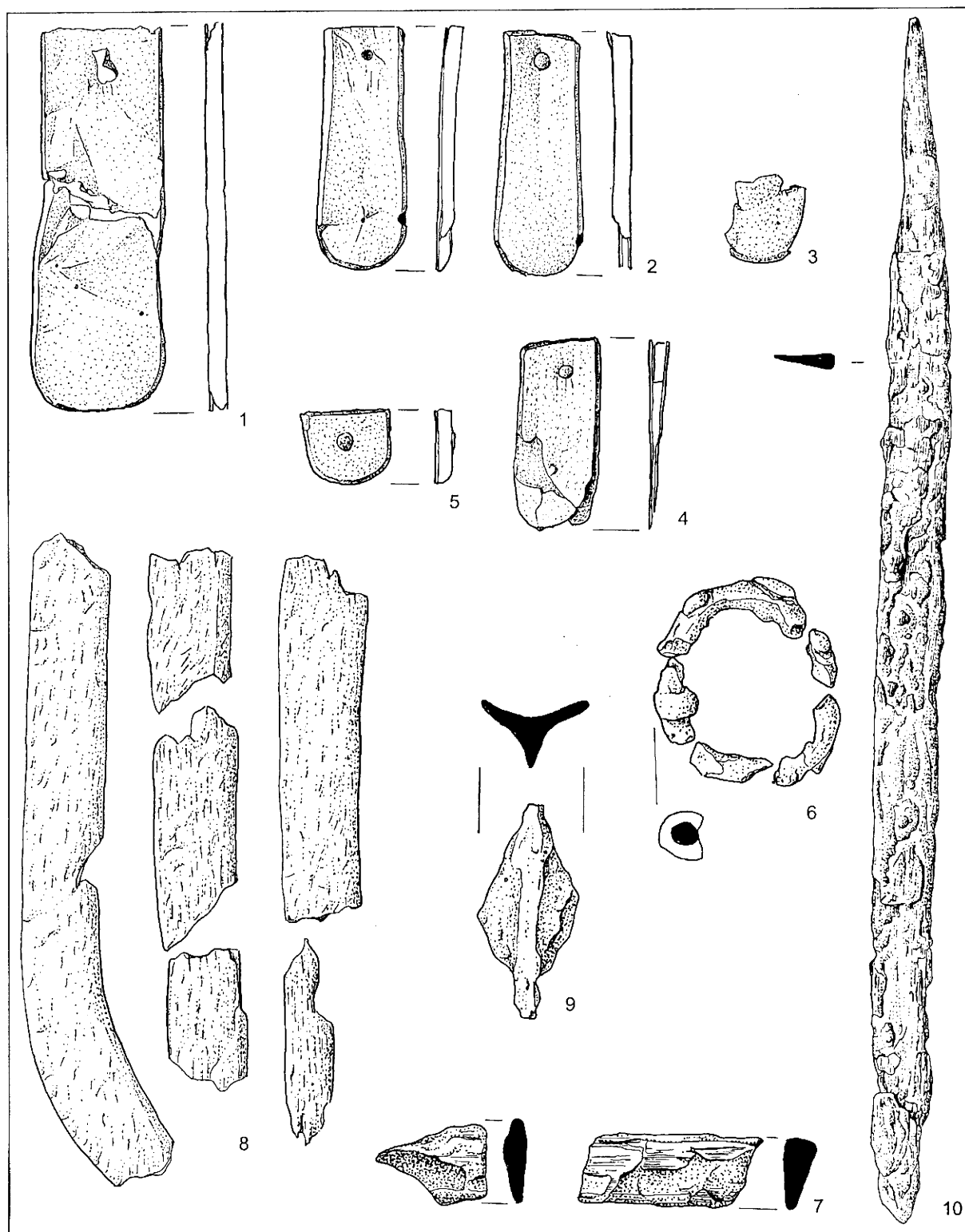
5. kép: A csengődi máglyalelet. M: 1:1 — Abb. 5: Der Scheiterhaufenfund von Csengőd. M: 1:1

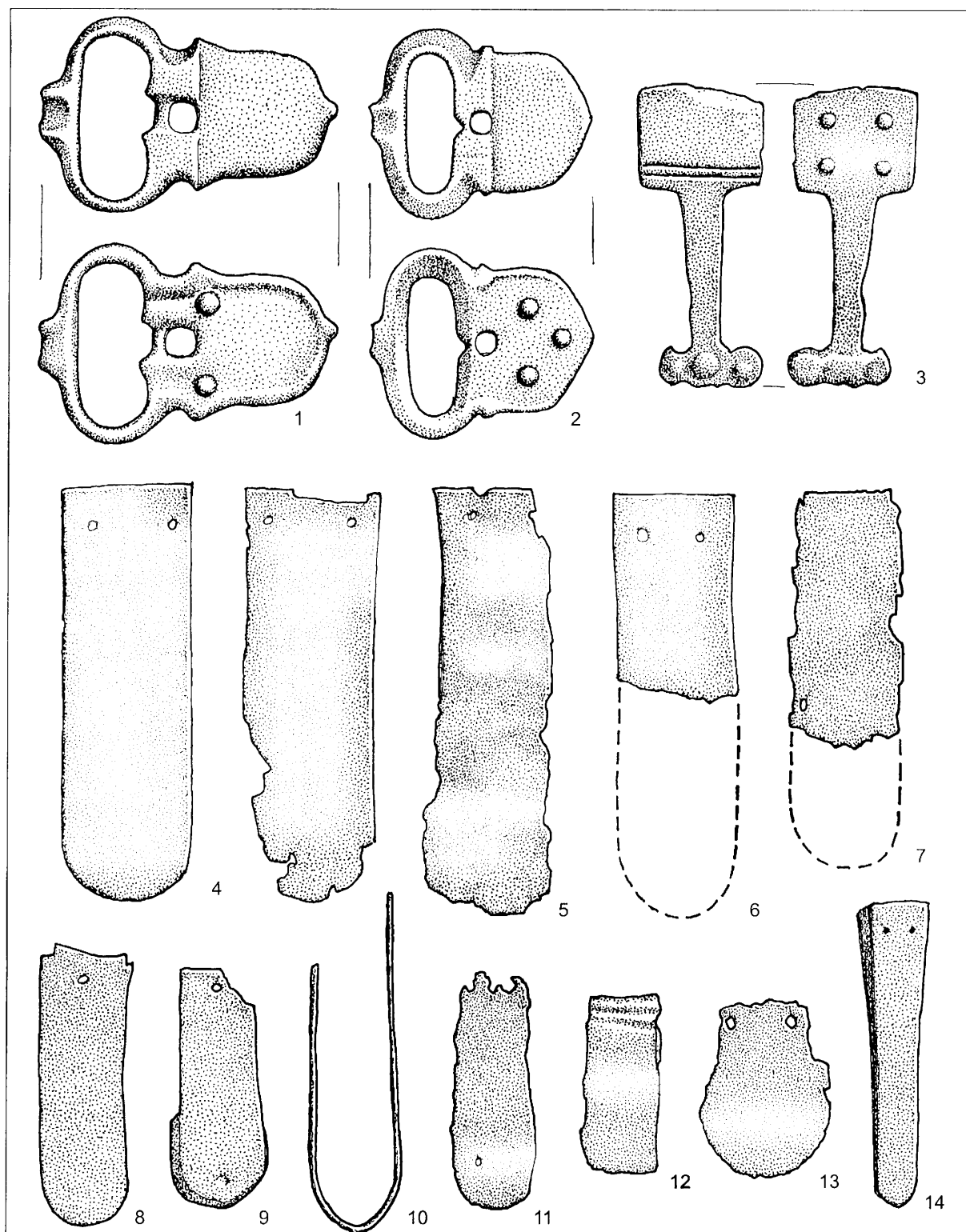
6. kép: A csengődi máglyalelet. M: 1:2 —Abb. 6: Der Scheiterhaufenfund von Csengőd. M: 1:2

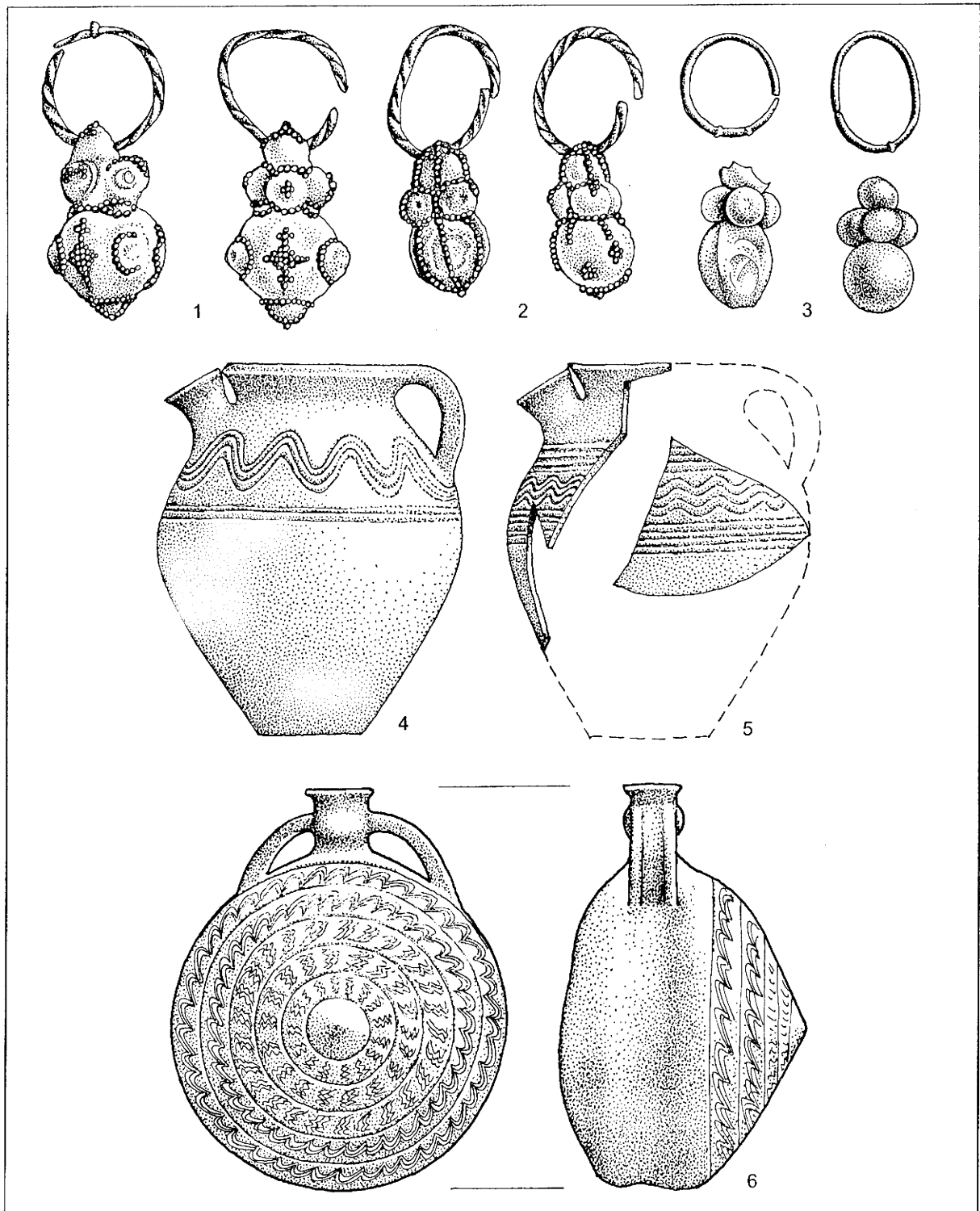
7. kép: Csólyospálos. M: 1:2 — Abb. 7: Csólyospálos. M: 1:2

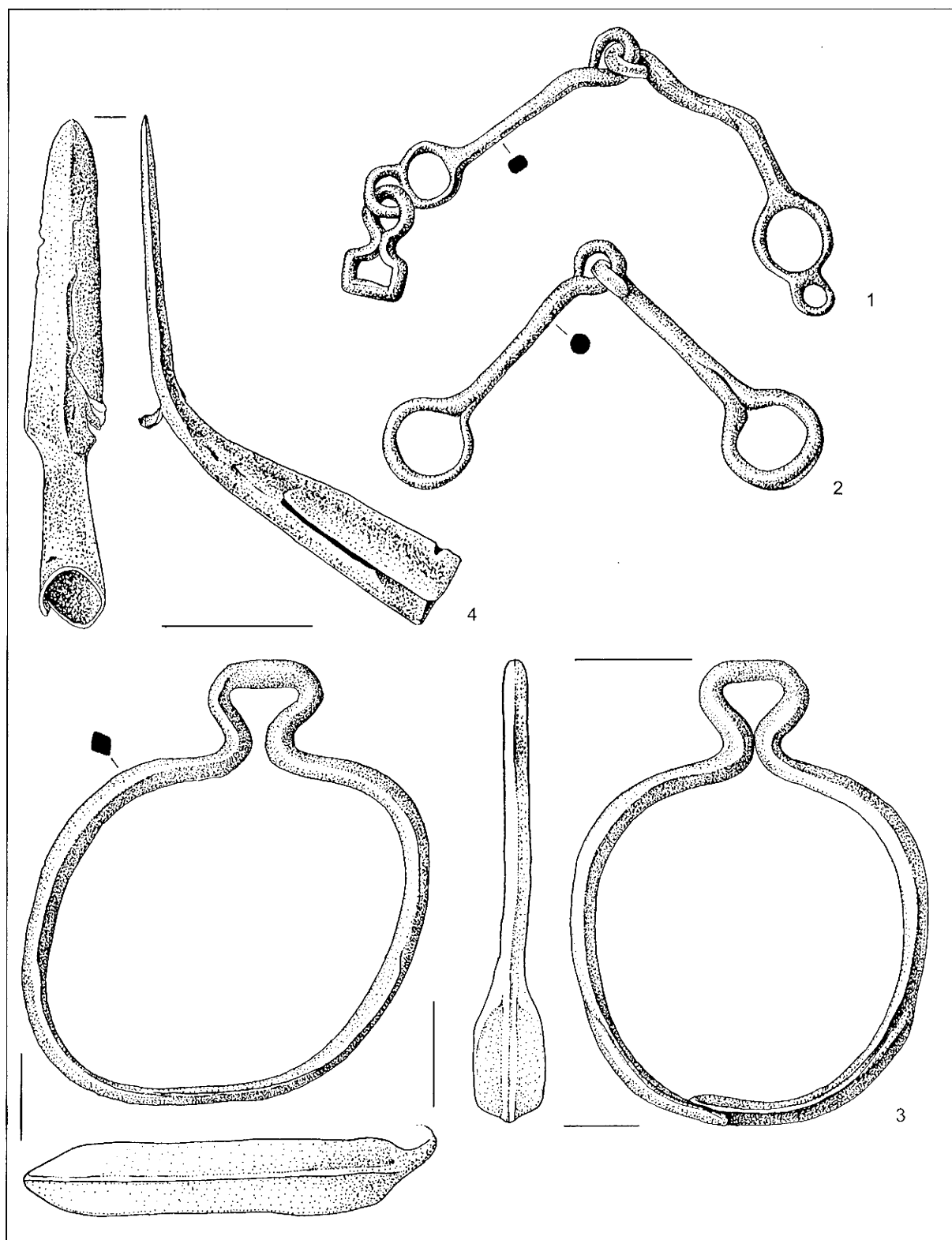
8. kép: Fülöpháza-Petőfi utca. M: 1-5: 1:1; 6-10: 3:4
 Abb. 8: Fülöpháza, Petőfi-Straße. M: 1-5: 1:1; 6-10: 3:4

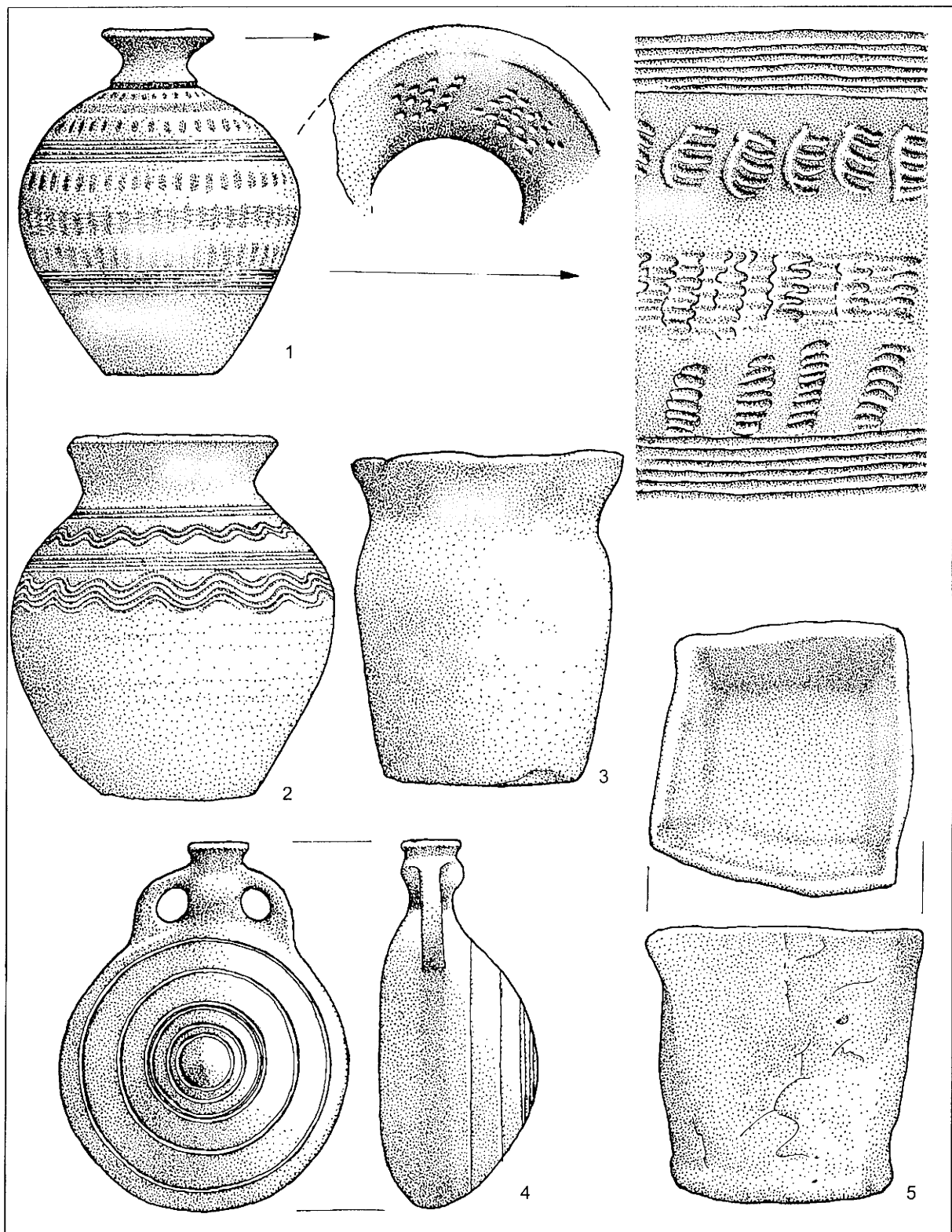
9. kép: Sírszámmal nem azonosítható övdíszek a gátéri temetőből. M: 1:1
 Abb. 9: Gürtelzierden als Streufunde aus dem Gräberfeld von Gátér. M: 1:1

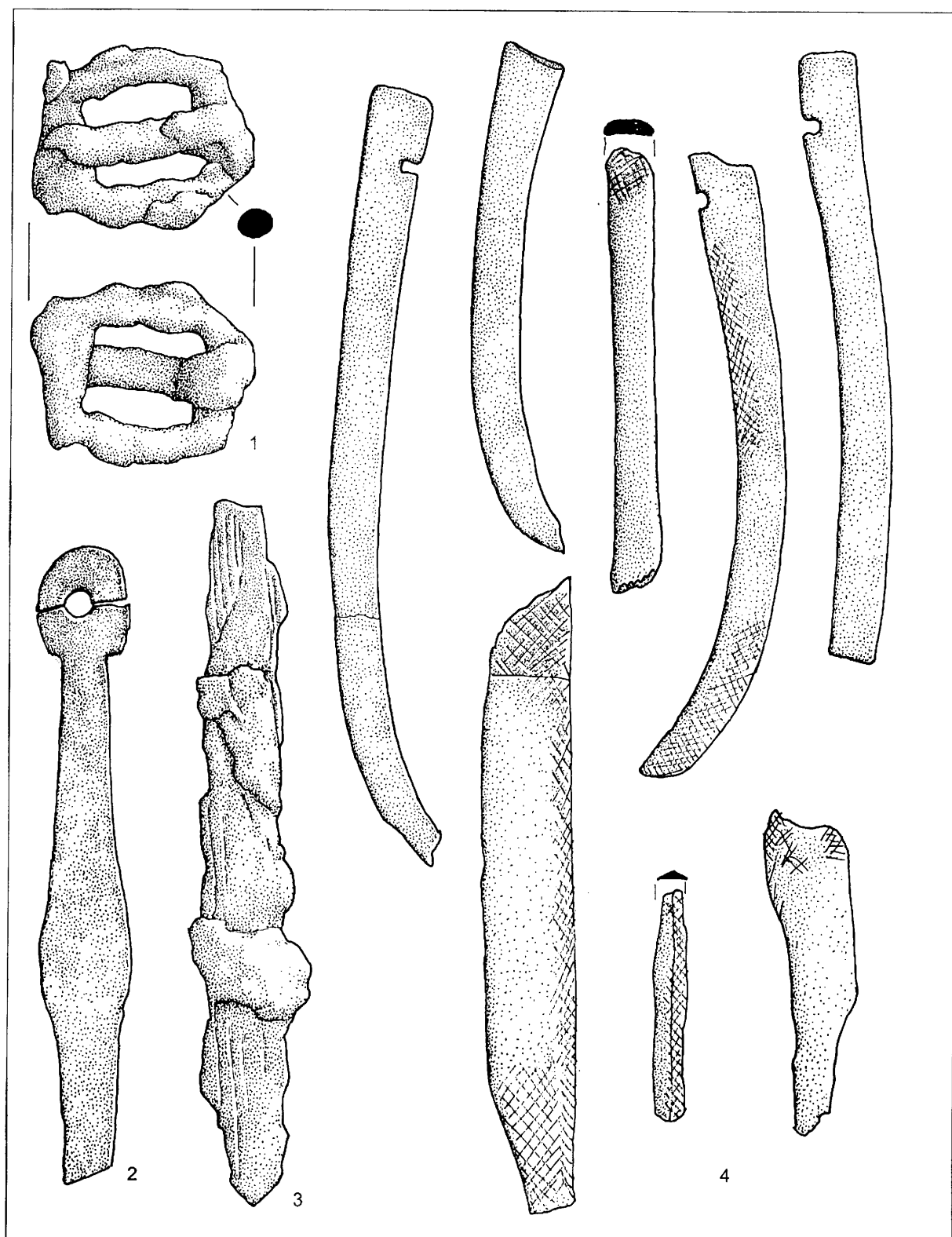
10. kép: Sírzámmal nem azonosítható arany fülbevalók és edények a gátéri temetőből. M: 1–3: 1:1; 4–6: 1:4
Abb. 10: Goldene Ohrgehänge und Gefäße als Streufunde aus dem Gräberfeld von Gátér.
M: 1–3: 1:1; 4–6: 1:4

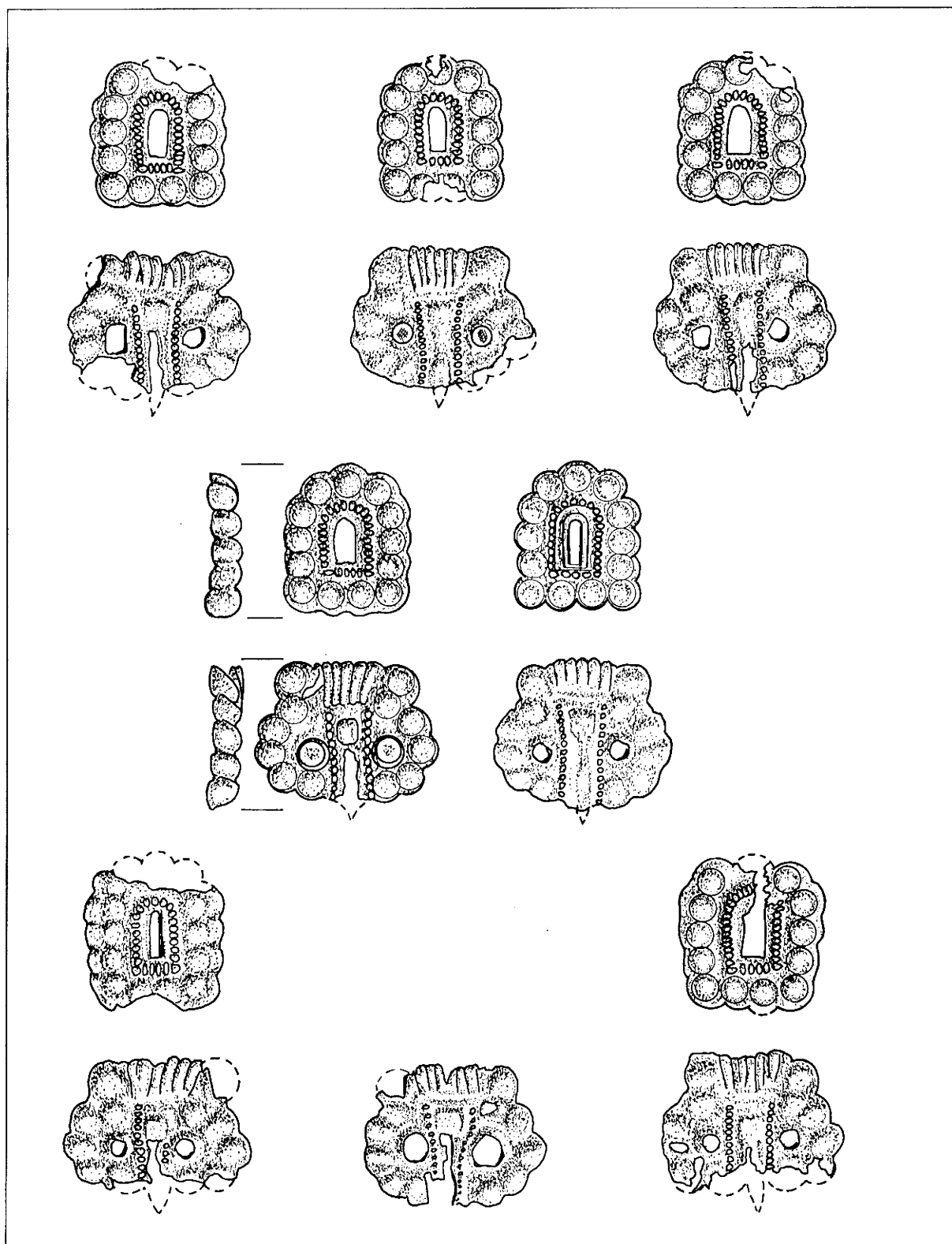
11. kép: Az imrehegyi máglyalelet. M: 1:2 — Abb. 11: Scheiterhaufenfund von Imrehegy. M: 1:2

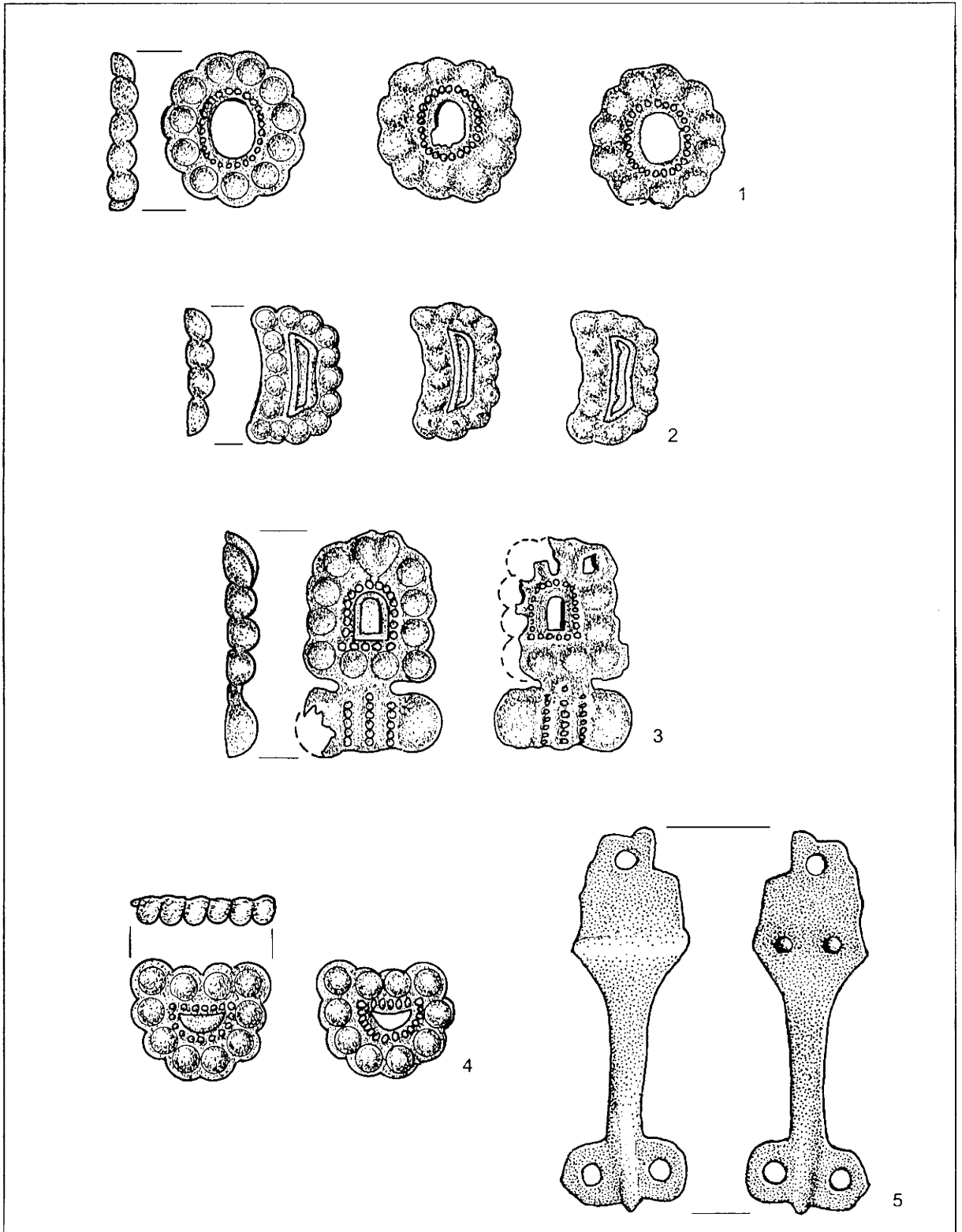
12. kép: Kora avar jellegű edények. M: 1:4 — Abb. 12: Gefäße frühawarischen Charakters. M: 1:4

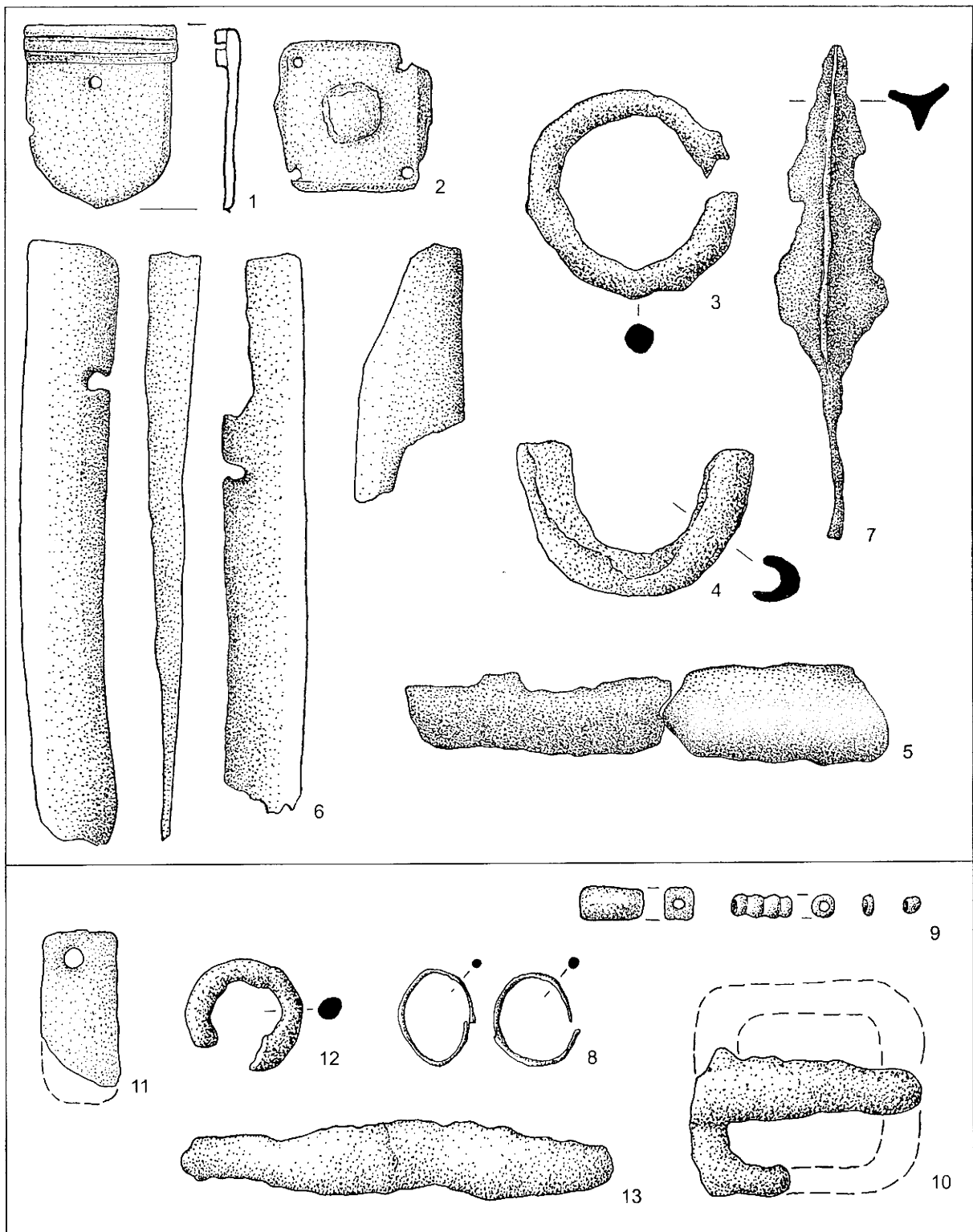
13. kép: Kiskörös-Csukástó. M: 1-3: 1:1; 4: 3:4 — Abb. 13: Kiskörös-Csukástó. M: 1-3: 1:1; 4: 3:4

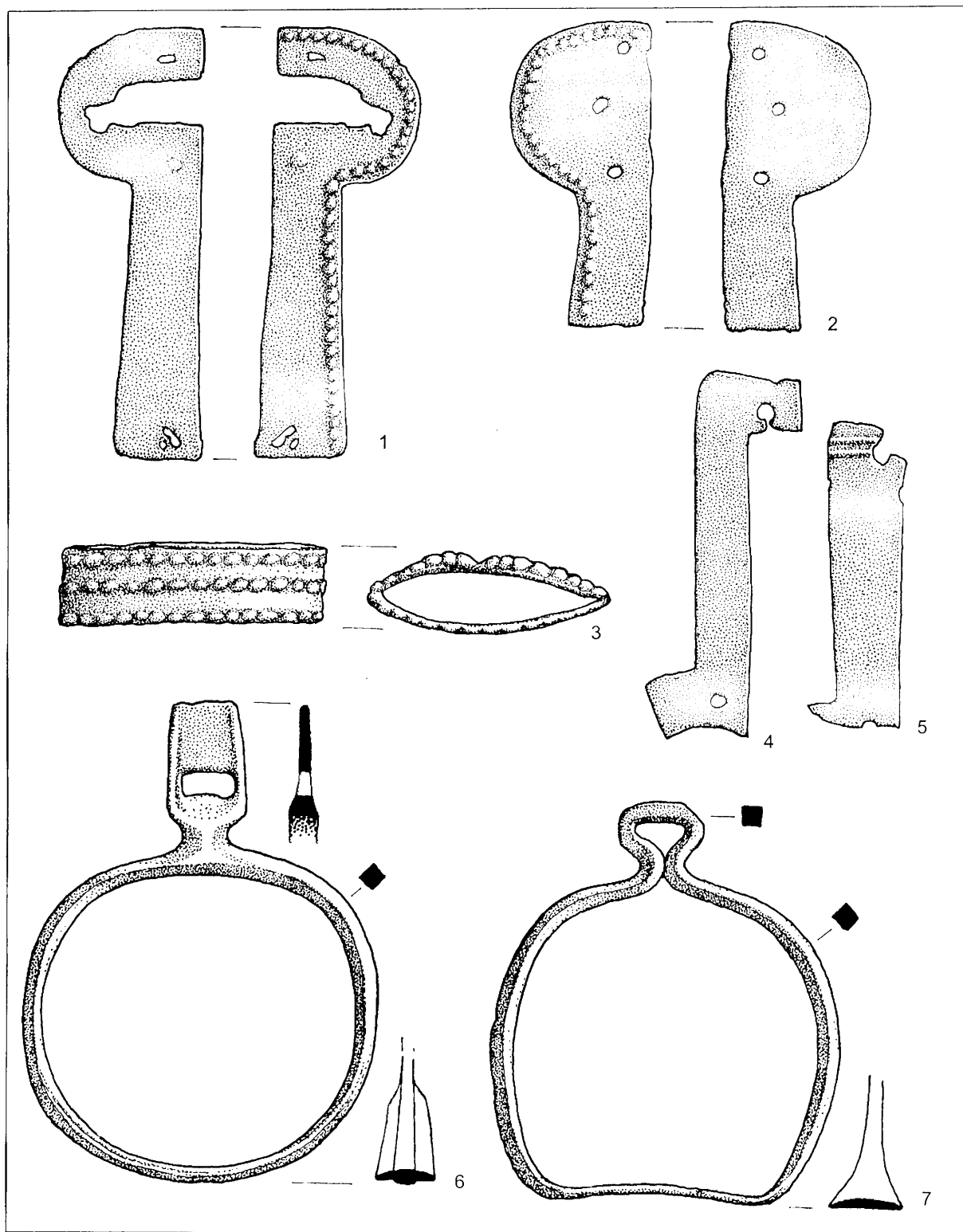
14. kép: Kiskunfélegyháza-Pákapuszt. M: 1:1 — Abb. 14: Kiskunfélegyháza-Pákapuszt. M: 1:1

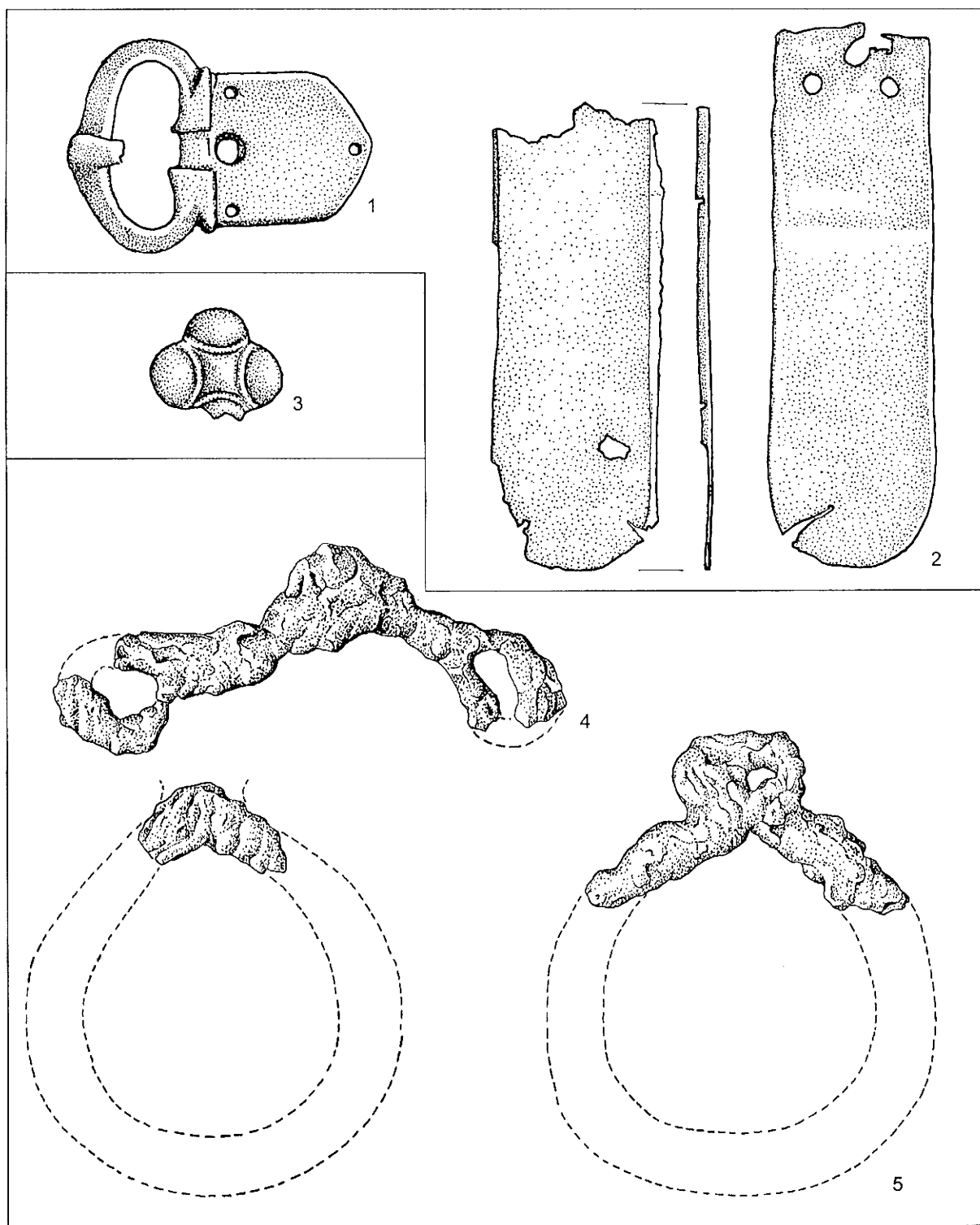
15. kép: Kiskunfélegyháza-Pákapusztá. M: 1:1 — Abb. 15: Kiskunfélegyháza-Pákapusztá. M: 1:1

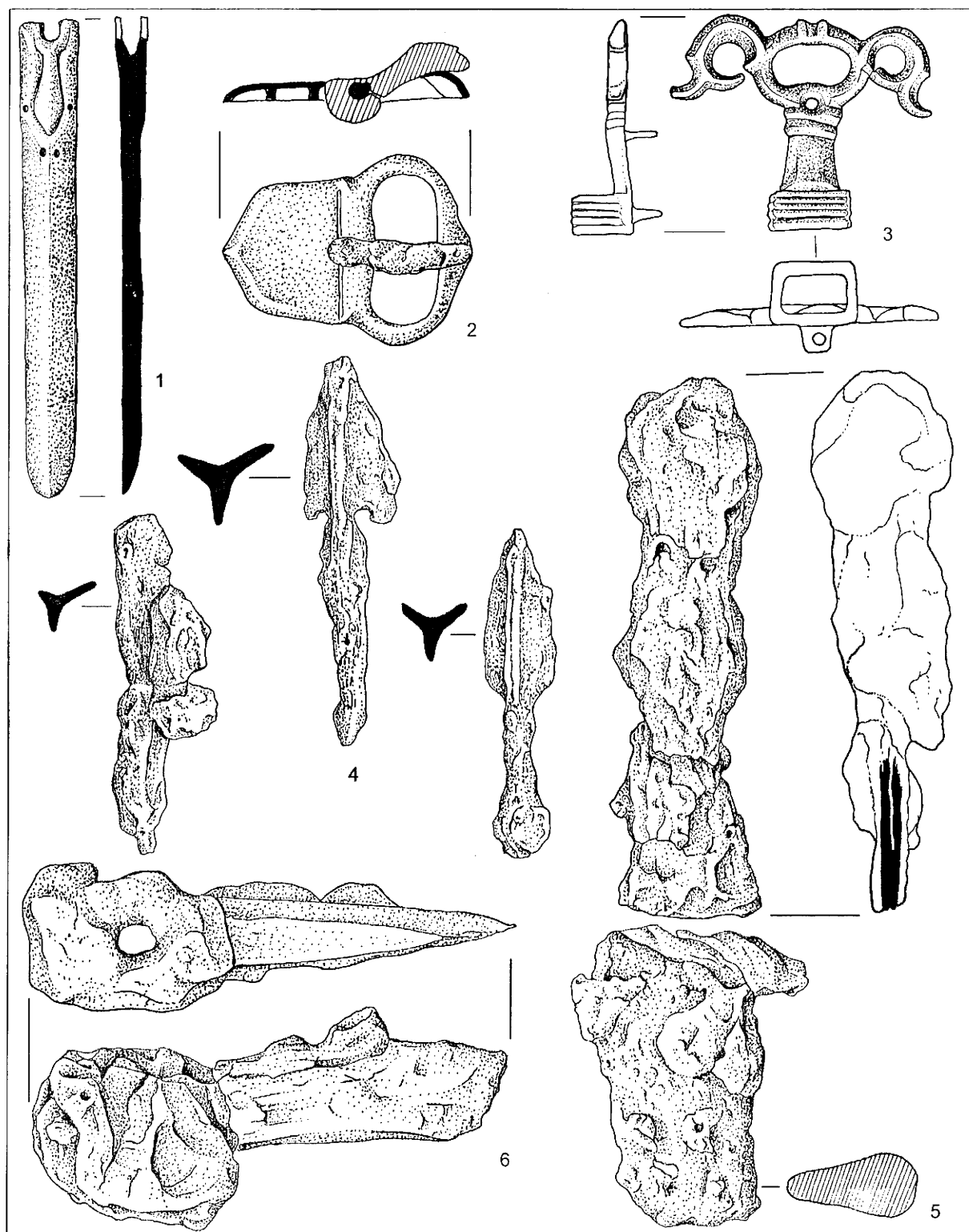
16. kép: Kisszállás-Petőfi utca. 1-7: 1. sír; 8-13: 2. sír. M: 1-5, 8-13: 1:1; 6-7: 3:4
 Abb. 16: Kisszállás, Petőfi-Straße. 1-7: Grab 1; 8-13: Grab 2. M: 1-5, 8-13: 1:1; 6-7: 3:4

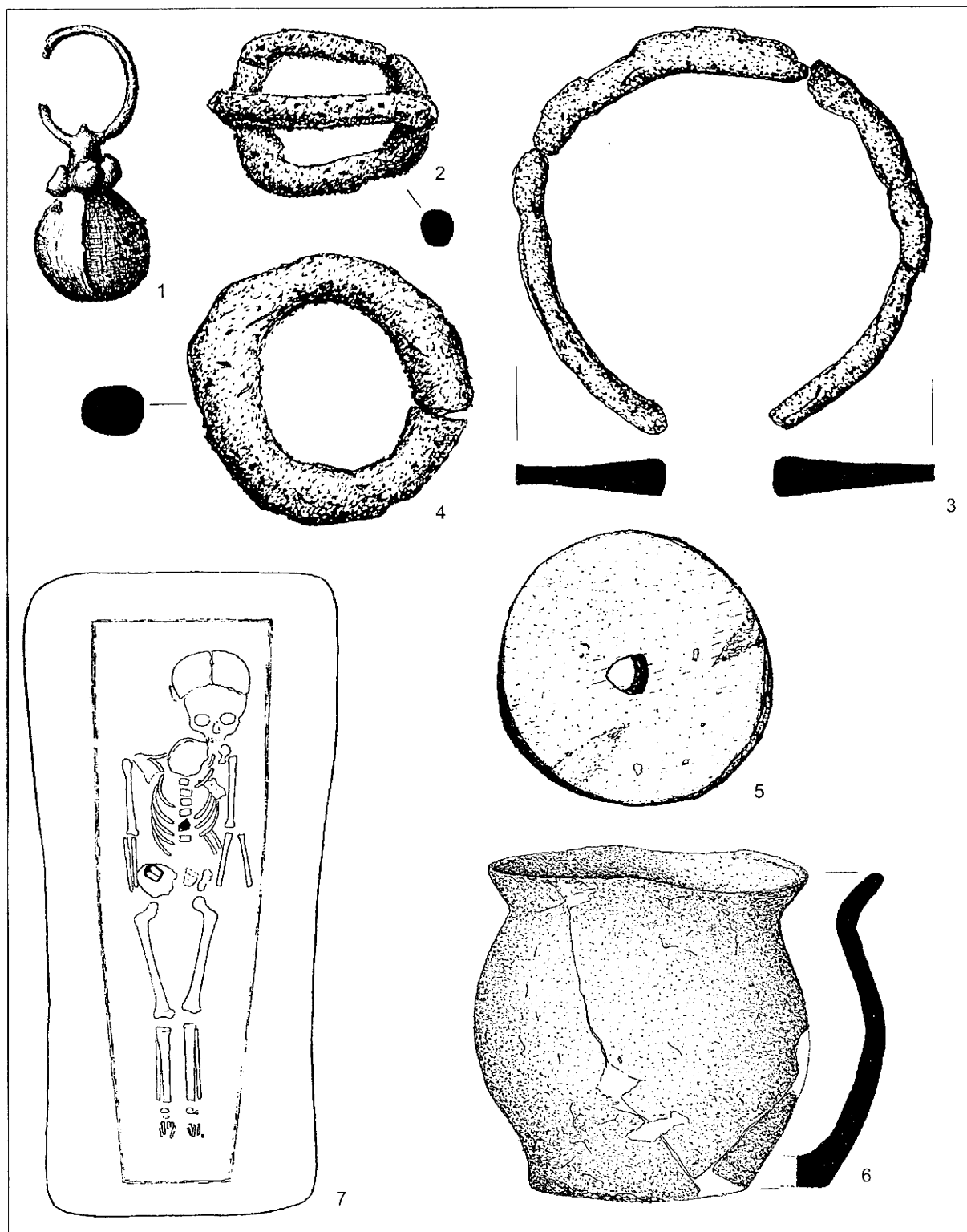
17. kép: Páhi-Kenyérhalom. M: 1-5: 1:1; 6-7: 1:2
Abb. 17: Páhi-Kenyérhalom. M: 1-5: 1:1; 6-7: 1:2

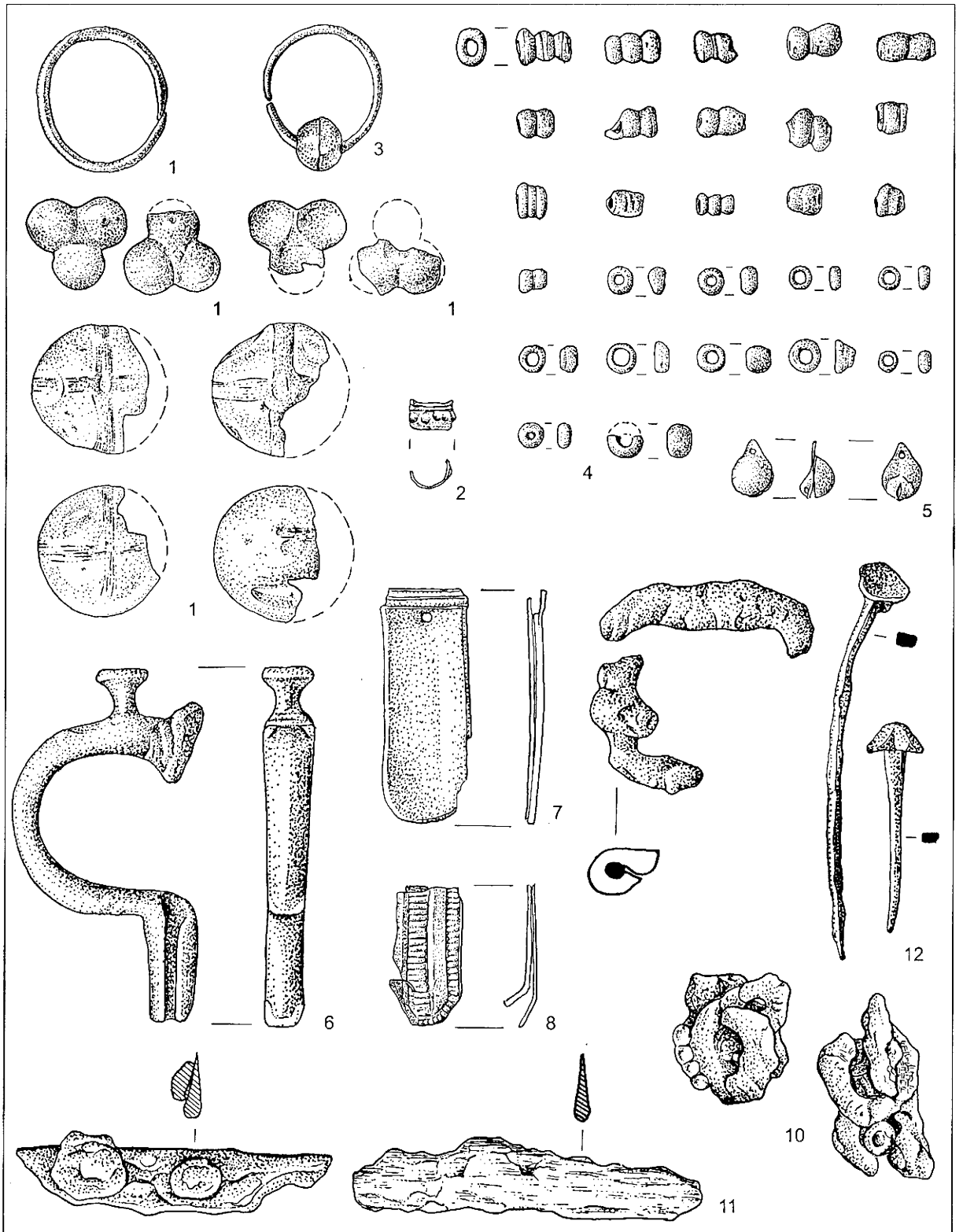
18. kép: 1–2: Solt-Meleghegy; 3: szórvány lószerszámveret; 4–5: Tass 38-as km-kő. M: 1–3: 1:1; 4–5: 1:2
 Abb. 18: 1–2: Solt-Meleghegy; 3: Pferdegeschirrbeschlag, Streufund; 4–5: der Kilometerstein 38 bei Tass.
 M: 1–3: 1:1; 4–5: 1:2

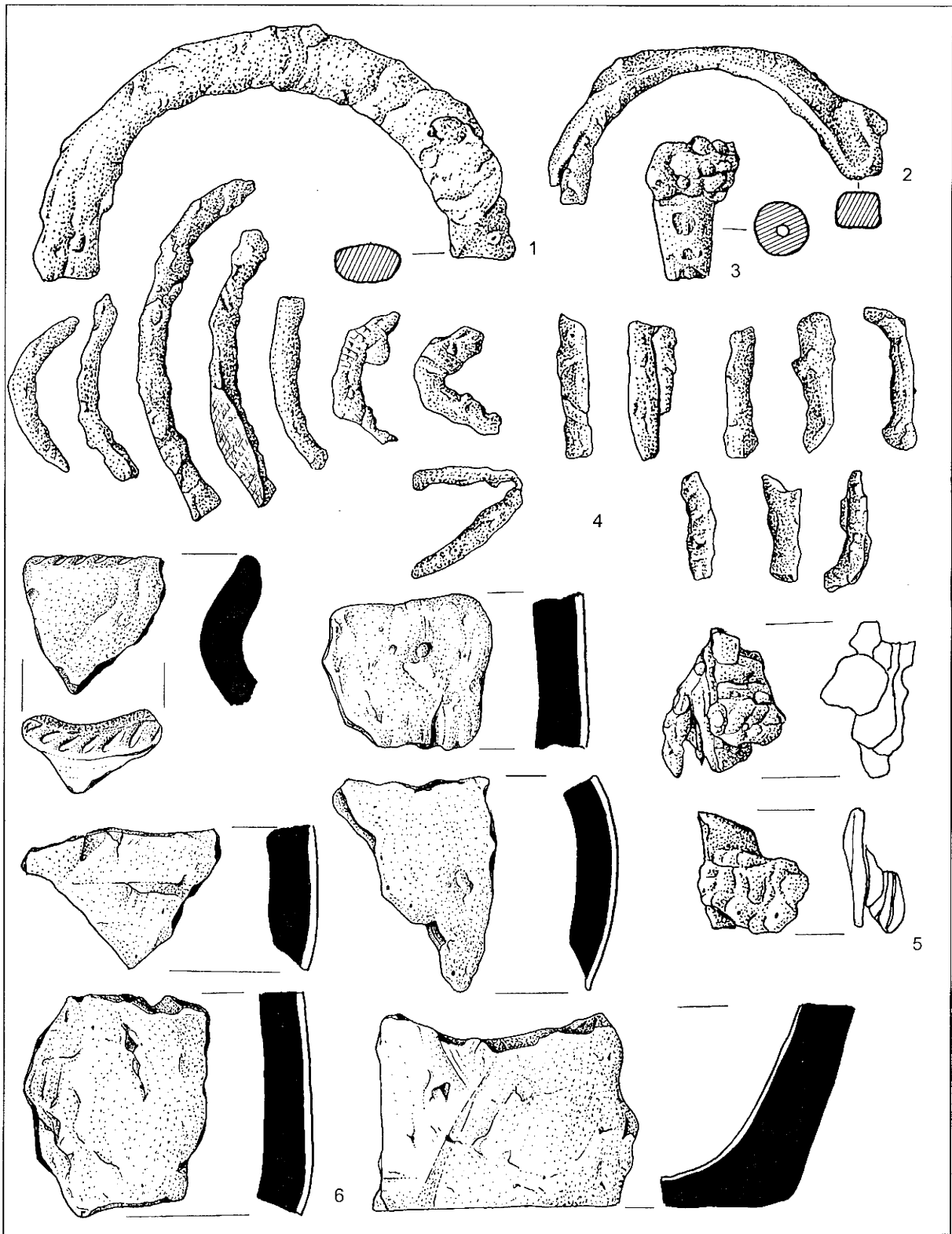
19. kép: Tass 38-as km-kő. M: 1-3: 1:1; 4-6: 3:4
 Abb. 19: Der Kilometerstein 38 bei Tass. M: 1-3: 1:1; 4-6: 3:4

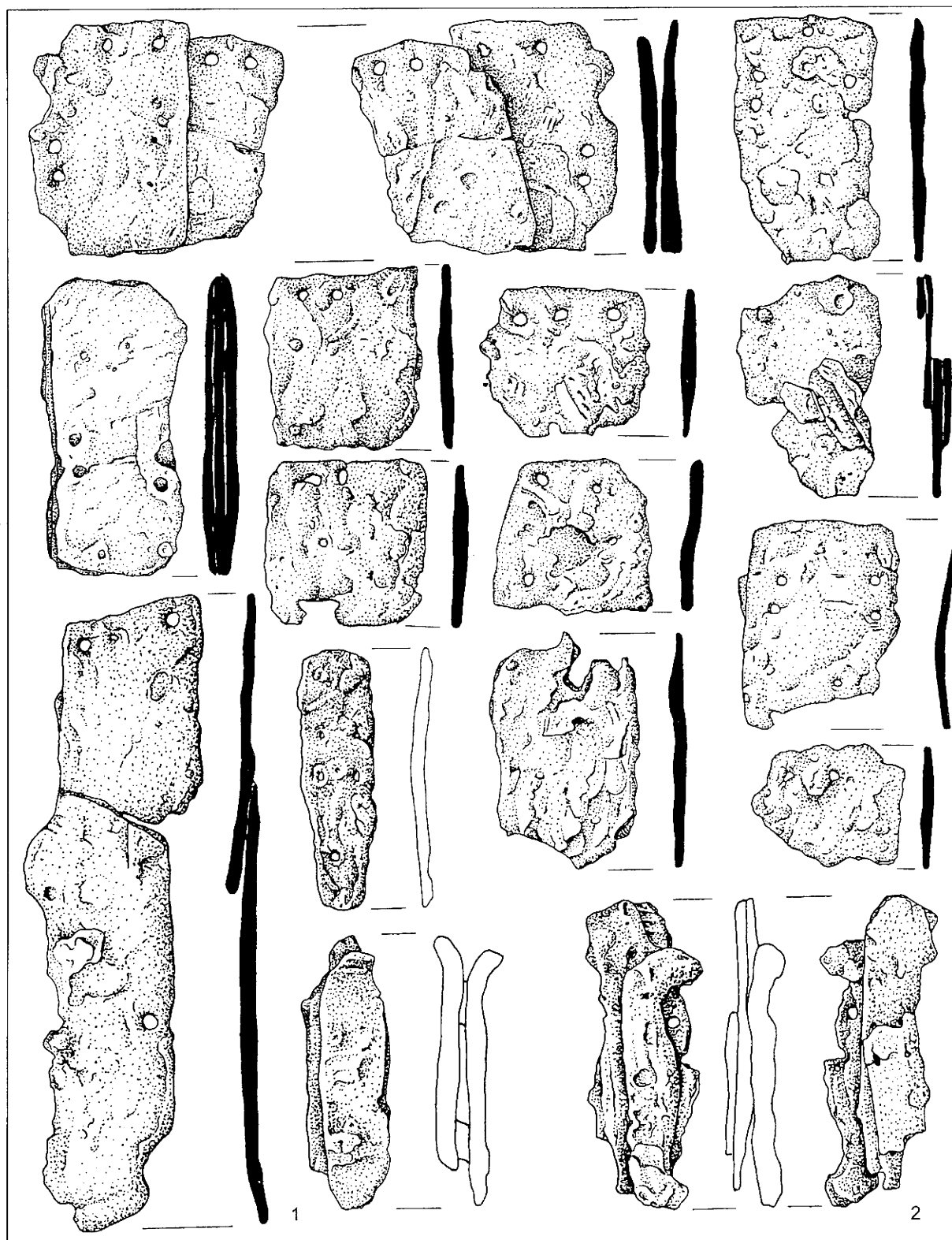
20. kép: Tiszaalpár-Várdomb. 1-6: 1. sír; 7: 2. sír (BÓNA-NOVÁKI 1982 nyomán). M: 1-5: 1:1; 6: 1:2; 7: 1:20
 Abb. 20: Tiszaalpár-Várdomb. 1-6: Grab 1; 7: Grab 2 (nach BÓNA-NOVÁKI 1982). M: 1-5: 1:1; 6: 1:2; 7: 1:20

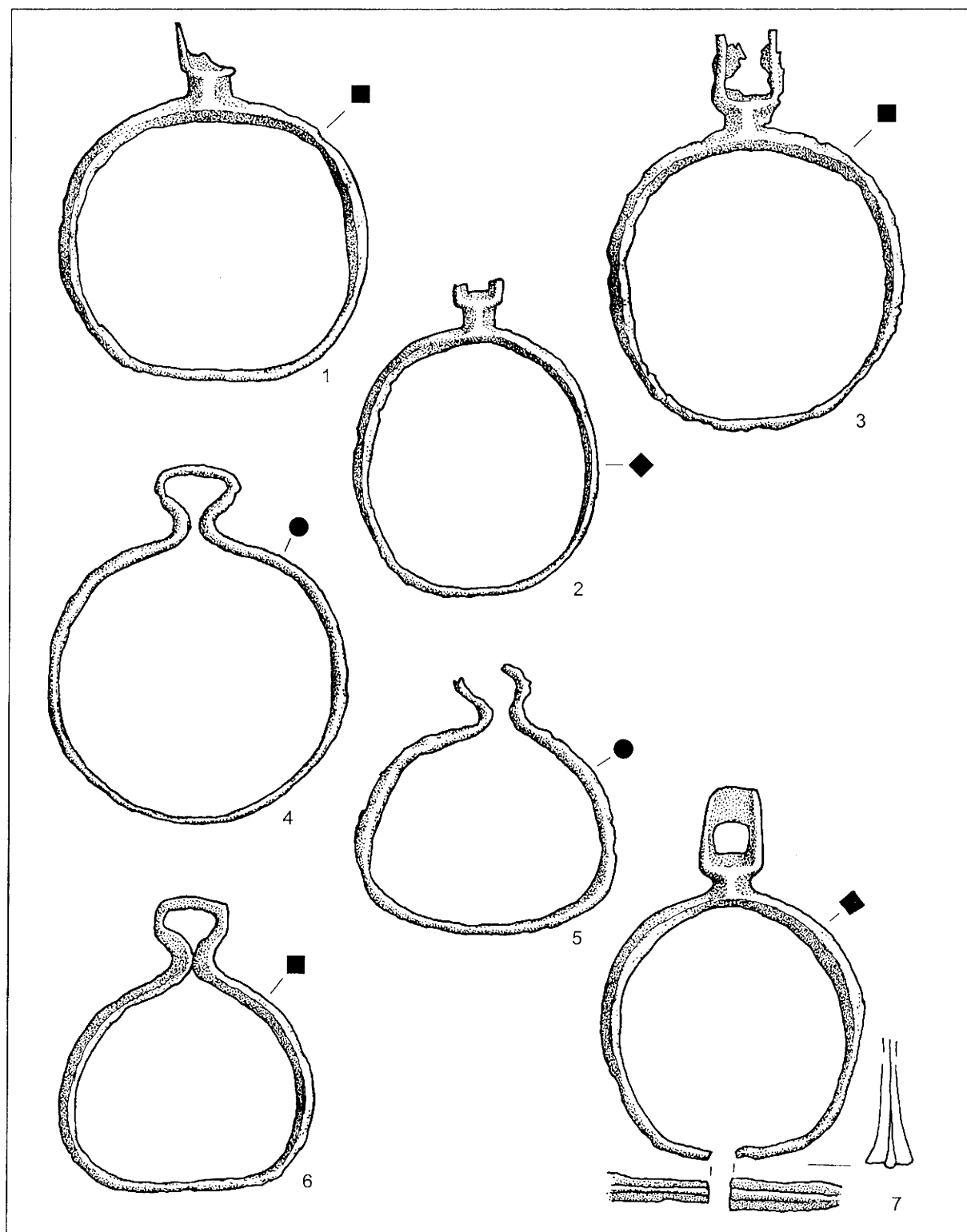
21. kép: Vaskút-Homokbánya. M: 1:1 — Abb. 21: Vaskút-Homokbánya. M: 1:1

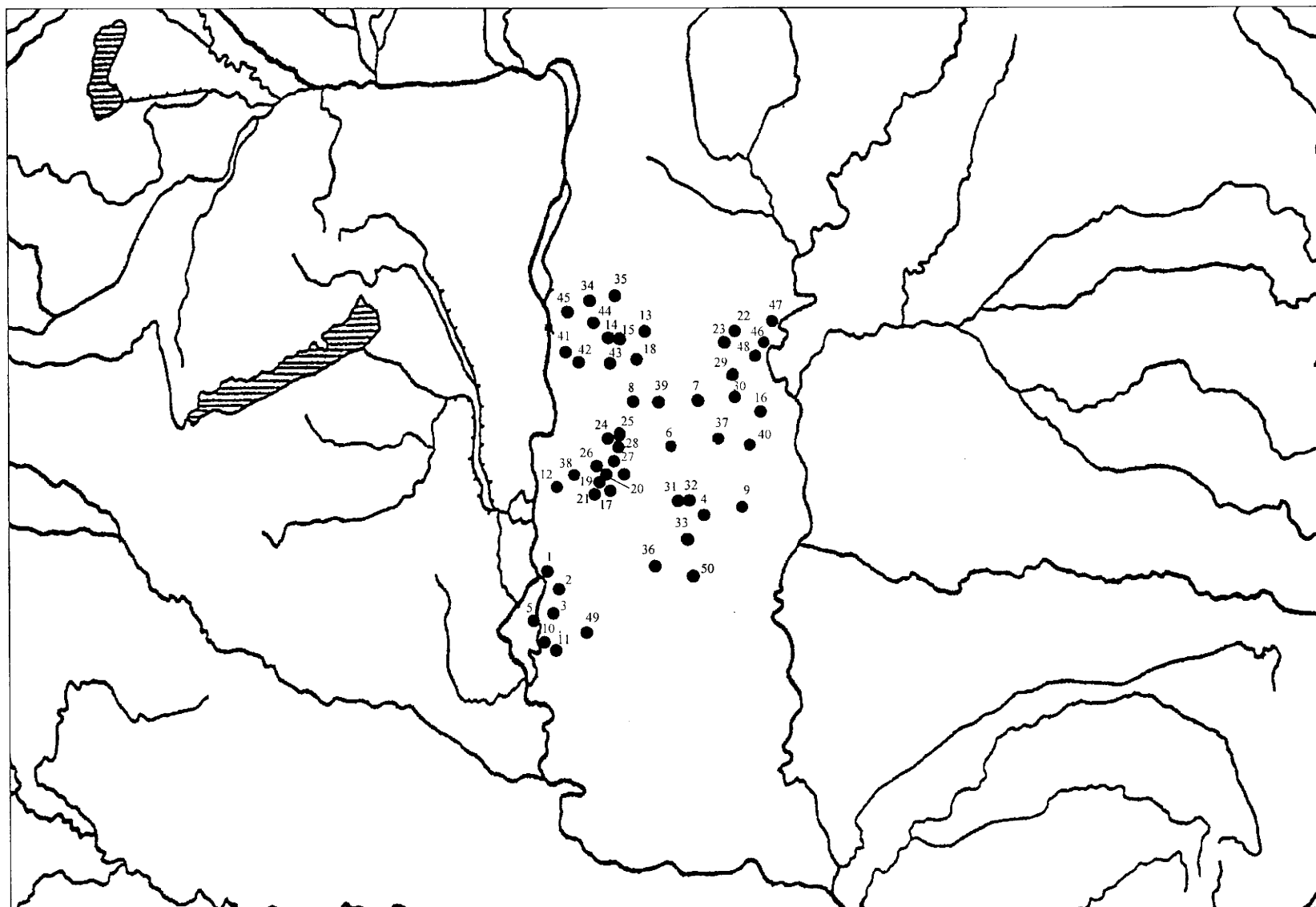
22. kép: Vaskút-Homokbánya. M: 1:1 — Abb. 22: Vaskút-Homokbánya. M: 1:1

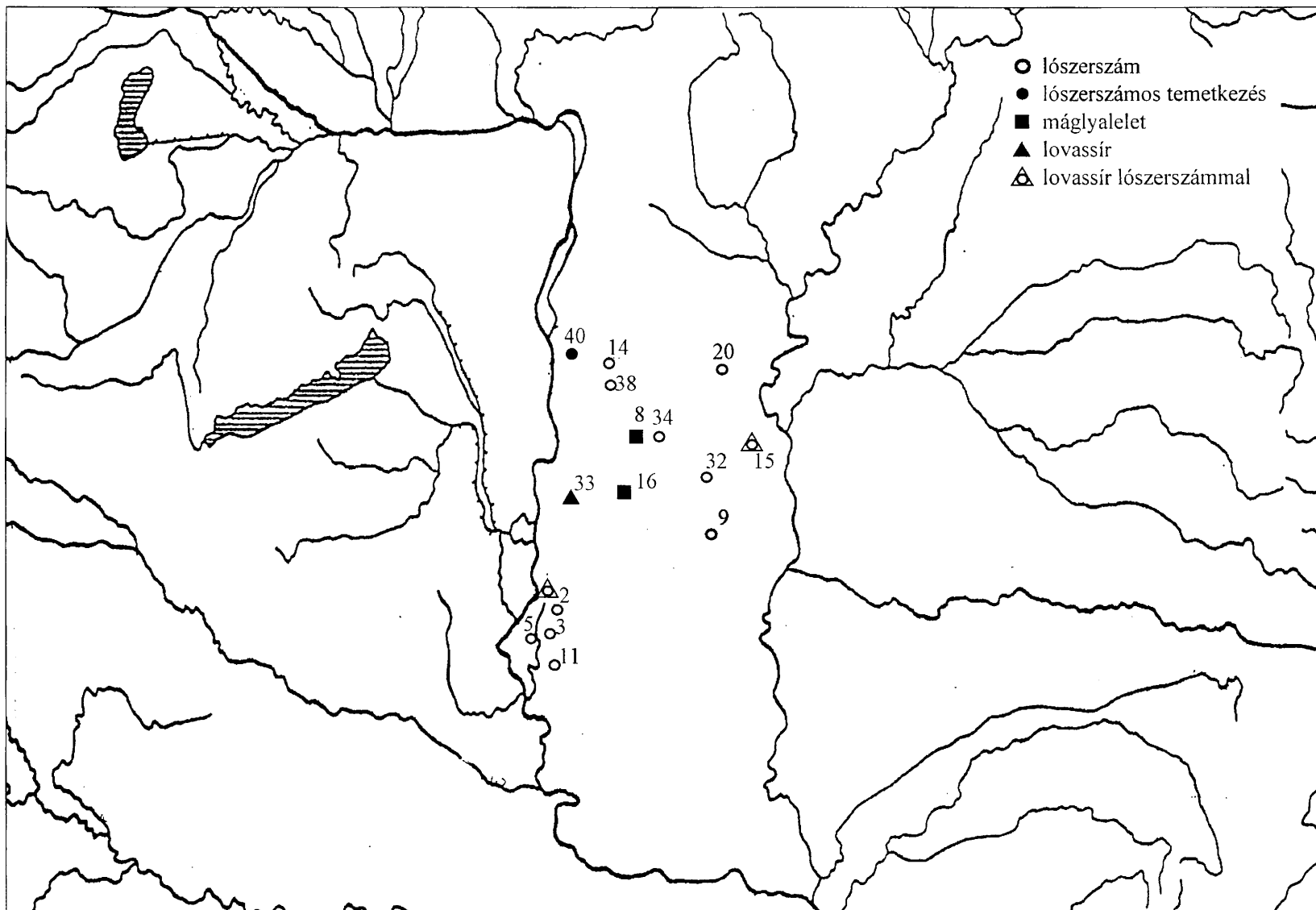
23. kép: Vaskút-Homokbánya. M: 1:2 — Abb. 23: Vaskút-Homokbánya. M: 1:2

24. kép: Kora avar jellegű kengyelek. 1–6: Ismeretlen lelőhelyek; 7. Soltszentimre. M: 1:3
Abb. 24: Steigbügel frühawarischen Charakters. 1–6: Unbekannte Fundorte; 7: Soltszentimre. M: 1:3

25. kép: A lelőhelyek összesítő térképe
Abb. 25: Gesamtkarte der Fundorte

26. kép: Korai típusú lószerzámossal lelőhelyek Bács-Kiskun megyében
Abb. 26: Fundorte mit Pferdegeschirrfunden frühen Typs im Komitat Bács-Kiskun